

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3

Andrea Idžaković

NEZAKCIJ U ANTICI

Diplomski rad

Mentor:

dr. sc. Iva Kaić, viša asistentica

Zagreb, 2016.

Sadržaj:

1. Uvod.....	3
2. Nezakcij kroz povijest.....	5
2.1. Histri u Istri	6
2.2. Istra u brončano i željezno doba.....	8
2.3. Gradine.....	16
3. Povijest istraživanja	20
4. Nezakcij u antici	24
4. 1. Rimski municipij Nezakcij.....	31
4. 2. Kraj antike u Istri	37
5. Kameni spomenici	40
5. 1. Kamena plastika iz Nezakcija.....	44
5. 2. Epigrafski spomenici.....	53
6. Nekropole.....	62
6. 1. Nekropole u Istri	65
6. 2. Nezakcij	65
7. Božanstva na području Histrije.....	73
7. 1. Autohtona histarska božanstva.....	74
7. 2. Božice iz Nezakcija.....	79
7. 3. Mitologija.....	85
8. Ostali nalazi	93
8. 1. Istraživanje 1981. godine	94
8. 2. Sitni nalazi	97
8. 3. Nalazi pronađeni u središnjem hramu "B"	104
9. Zaključak.....	110
10. Popis izvora.....	117
11. Popis literature	118
12. Popis slika	124

1. Uvod

Nezakcij, u narodu poznat pod imenom Vizače, jedno je od najvažnijih arheoloških nalazišta u Istri. On je posljednja prijestolnica Histra na poluotoku, a njegov kraj u autohtonom smislu označava 177. godina prije Krista kada pada pod rimsku vlast, nastavljajući život u novom ambijentu. Sama pomisao na kraj gdje se nalazi Nezakcij izaziva divljenje, no unatoč tome nije odolio rimskom napadu. Nezakcij se nalazi na jugoistočnoj obali Istre, dva kilometra sjeveroistočno od Valture i dvanaest kilometara od Pule, iznad doline Budava. Iako nije bio smješten tik uz more, uspio je nadzirati plovidbu zaljevom, no prisutnost na moru služila je i za druge komponente života, poput trgovačke, kulturne i duhovne razmjene dobara i razmišljanja. Ovakva naselja nastaju kroz brončano i željezno doba te je ovaj prostor na kojem se kasnije nalazio Nezakcij bio naseljen sigurno u brončanom dobu, a možda i kroz kasni neolitik. Nezakcij je važan jer je život u njemu postojao od prapovijesti, kroz antiku, do ranog srednjeg vijeka, no kasnije mu se gubi trag te postoje samo pretpostavke o nekim spomenima kroz srednji vijek koji sadrže ili korijen riječi ili podsjećaju na riječ Nezakcij (*Nesactium*).

U poglavlju „Nezakcij kroz povijest“ susrećemo Nezakcij, u narodu poznat pod nazivom Vizače, kao aktivno središte Histra još u prapovijesti, a onda i za rimskog prisutstva na ovom području. Opisan je dobro smješten položaj te važnost Nezakcija i Histra od 12. st. pr. Kr. do kraja helenizma. Dan je pregled aktivnosti Histra i njihovih običaja, poput pomorstva, gusarenja, trgovine, načina pokapanja, života na gradinama te importiranih predmeta. U poglavlju „Povijest istraživanja“ predstavljeni su arheolozi i istraživači koji su se bavili Nezakcijem te njihova otkrića s početka, ali i kroz čitavo 20. stoljeće. Najznačajniji među njima su Pietro Sticotti, Alberto Puschi i Bernardo Schiavuzzi. Valja spomenuti i društvo zaljubljenika u starine: Società istriana di archeologia e storia patria, koje je velikim dijelom sudjelovalo u arheološkim iskapanjima u Nezakciju. Od mlađih istraživača, Nezakcijem su se bavili i Kristina Mihovilić, Vesna Giradi-Jurkić i Robert Matijašić.

U poglavlju „Nezakcij u antici“ predstavljen je Nezakcij u rimsko doba, opisujući provale Rimljana te prekretnicu u načinu histarskog života, pad Nezakcija 177. god. pr. Kr., kad Histri ostaju bez vođe, kralja Epulona. Nadalje, prikazano je kako se domaće stanovništvo prilagođavalo na nov način života; u pojedinim segmentima života spajajući autohtonu tradiciju i novopridošle običaje. Neki su događaji bolje opisani uz citate Tita Livija i Plinija Starijeg. Predstavljena je i arheološka građa koja obuhvaća *Gnathia*, kampanijsku i

helenističku keramiku. U poglavlju „Kameni spomenici iz Nezakcija“ dan je pregled spomenika, podijeljen na kamenu plastiku i epigrafske spomenike. Predstavljeni su ukrasi i motivi na kamenim spomenicima. Opisane su pronađene ploče s geometrijskim motivima i plastika, od kojih su najpoznatiji prikaz konjanika te lik žene s djetetom u reljefnoj plastici, koji se povezuje s likom Velike Majke. Na prostoru Nezakcija iz rimskog perioda pronađeno je dvadesetak epigrafskih spomenika, koji su odavali imena stanovnika ovog prostora, a najčešće su bili grobnog karaktera ili posvete božanstvima, pa donosimo posvetne natpise ženskim božanstvima iz Nezakcija (Boni Dei, Eji, Triti, Teri Histriji).

U poglavlju „Nekropole“ govori se o nekropolama na području Istre, a potom i o onima iz Nezakcija, opisujući običaje u pokapanju od kasno brončanog do kraja prahistorijskog doba, kada se u grobnom ritusu koristi isključivo incineracija. Grobovi također govore i o statusu pokojnika. Opisana su četiri osnovna tipa grobnih konstrukcija, tj. prostora gdje su žare ili samo kosti bile polagane. Nezakcijska nekropola spada u skupinu najznačajnijih nekropola u Istri te je i među bolje istraženima, a ističe se po bogatim grobnim priložima.

U poglavlju „Božanstva na području Histrije“ donosimo njihov pregled, počevši sa autohtonim histarskim božanstvima, koja su u to doba štovana u skladu s rimskom vjerskom tolerancijom. Nakon spomena božica Ike Auguste, Ajtike, Jutosike, Borije, Nebre, Trita, Irije, Seiksomnije Leukitike, Sentone, Trita Auguste te boga Melosoka, spomenut je i kult Kapitolinske trijade, te božica Magna Mater. Potom su pobliže opisane božice štovane u Nezakciju: Eja, Trita i Histrija. Na kraju poglavlja dan je pregled drevnih mitova vezanih uz ova područja, opisujući Argonaute, Diomeda i Antenora, uz citate Plinija Starijeg, Pseudo Skilaka, Strabona, Vergilija, Livija, Diktisa Krećanina, Tome Arhiđakona te Ovidija.

U poglavlju „Ostali nalazi“ dan je pregled preostalih nalaza pronađenih na području Nezakcija, započevši s pregledom većih nalaza tokom istraživanja početkom 20. stoljeća, poput bedema antičkog naselja, ostataka foruma i triju hramova, vjerojatno posvećenih Kapitolijskoj trijadi, ostataka termalnih postrojenja, temelja većeg broja kuća te dvije paralelne ranokršćanske crkve. Nadalje, opisani su nalazi situla, keramike, sitni nalazi, metalni nalazi, nalazi pronađeni u središnjem hramu B te nakit.

Također je opisano istraživanje unutar središnjeg prostora sjevernog hrama „C“ i središnjeg prostora hrama „B“ u Nezakciju 1981. godine, koje je vodila, a zatim i pismeno prenijela Kristina Mihovilić. Ovdje je opisan i import predmeta s jadranskih, jugoistočnoalpskih i sjevernoitalskih ili srednjoeuropskih prostora, potom predmeti italskog, grčkog, daunijskog i liburnskog podrijetla.

Detaljno je opisana pronađena situla s prikazom pomorske bitke, datirana u razdoblje oko 500. god. pr. Kr.

U zaključku smo ukratko saželi sadržaj svakog poglavlja te zaključili sa značajem Nezakcija u svijetu Histra.

2. Nezakcij kroz povijest

Nezakcij, u narodu poznat pod nazivom Vizače, jedno je od najvažnijih arheoloških nalazišta u Istri. Kada govorimo o Nezakciju kroz povijest, prvo ćemo ga spomenuti u kontekstu prapovijesne gradine, koja za Rimljana postaje antički municipij, a iz doba ranokršćanstva poznat je kao duhovno središte. Nakon tog razdoblja biva napušten, a hrvatski narod ga proziva Vizače.¹

Nezakcij je bio posljednje uporište Histra, gradinsko naselje s dobro izabranim i strateški važnim položajem. Smješten je na jugoistočnoj obali Istre, iznad doline Budava, obogaćen blizinom pitke vode, plodne zemlje, pašnjaka, šuma i mora.² Naselje se nalazi dva kilometra sjeveroistočno od Valture i dvanaest kilometara od Pule.³ Katastarski je smješten u općini Muntić, dok administrativno pripada općini Ližnjan.⁴

Zaštićen je strmim padinama na strani zaljeva, dok je s druge strane izgrađen sustav bedema.⁵ Vanjski bedem sadrži oko 800 metara zidina koje slijede reljef terena. Prapovijesni bedemi građeni su tehnikom slaganja vanjskog lica u većim kamenim blokovima, a unutrašnjost je bila ispunjena sitnim kamenjem i šutom. Kasnoantički bedemi iz 5. stoljeća, širine oko 1,60 m i visine oko 2 metra sagrađeni su na rimskim, dok su ovi izgrađeni na prapovijesnim temeljima. Najjača obrana bila je organizirana sa zapadne strane, gdje je i pristup bio najlakši. Danas su vidljiva četiri ulaza, dvojica vrata na zapadu i dva prolaza na istoku. U nalazište se ulazilo kroz tzv. *Porta Polensis*.⁶

Naselja poput Nezakcija, gradinski građena i s dobrim položajem nastaju već kroz brončano i željezno doba. Mjesto na kojem se razvio Nezakcij bilo je naseljeno puno prije pojave Histra, zasigurno u brončanom dobu, a možda i kroz kasni neolitik. Iako se ne nalazi uz more, nadzirao je plovidbu Kvarnerskim zaljevom dolazeći u doticaj s razvijenijim mediteranskim svijetom te njihovom duhovnom i materijalnom kulturom.⁷

---

¹ K. Mihovilić, Grobnica Epulonovih predaka, Pula, 1999, 5. Dalje u tekstu Mihovilić, 1999.

² Mihovilić, 1999, 8.

³ K. Mihovilić, R. Matijašić, Nesactium, Pula, 1998, 6. Dalje u tekstu Mihovilić, Matijašić, 1998

⁴ K. Buršić Matijašić, Gradinska naselja, Zagreb, 2008, 153. Dalje u tekstu Buršić Matijašić, 2008.

⁵ Mihovilić, Matijašić, 1998, 11.

⁶ Buršić Matijašić, 2008, 154-155.

⁷ Mihovilić, Matijašić, 1998, 19.

2.1. Histri u Istri

Istru geografski prema kontinentalnom dijelu određuje na istoku zaljev Preluka, na sjeveru masiv Ćićarije, a zapadno zaljev Milja (*Muggia*). Govoreći o etničkom prostoru Histra, on se ne odnosi na čitav poluotok. Obradeni podaci do 2013. godine govore da je njihov prostor bio ograničen na zapadu rijekom Rižanom (lat. *Formio*), sjeverno i sjeveroistočno masivom Ćićarije i obroncima Učke te na istoku rijekom Rašom (lat. *Arsia*), koja je ujedno bila i etnička granica prema Liburnima.⁸

Promjene koje su se događale tokom 12. st. pr. Kr. upućuju na pojavu Histra na ovim prostorima. U to doba brončanodobni starosjedioci Istre i osnivači utvrđenih gradina najednom nestaju. Na velikom broju gradina život se jednostavno ugasio, dok se na drugima nastavlja, a pretpostavlja se da je došlo do osnutka novih naselja istog tipa.

Najveća i najizraženija promjena je način pokapanja. Umjesto uobičajenog pokopa inhumacijom javlja se obred incineracije, spaljivanja pokojnika, koji se proteže kroz cijelo 1. tisućljeće pr. Kr. Dok stanovnike brončanog doba možemo nazivati Indoeuroljanima, stanovnici gradina u željezno doba etnički su određeniji.

Histri se na području istarskog poluotoka pojavljuju tijekom 11. st. pr. Kr., udruženi u političku zajednicu koja se nije poklapala s uređenjem prapovijesnih plemena. Na čelu saveza je bio kralj, a saveze su sačinjavali rodovi na čijem su vrhu bili poglavari.⁹

Gradinska naselja Histra koja su do sada poznata određuju upravo žarne nekropole, koje se uobičajeno nalaze u neposrednoj blizini gradina ili unutar prostora naselja opasanih kamenim bedemima. Do sada poznajemo položaj 29 žarnih željeznodobnih nekropola, od kojih je manji broj istražen.¹⁰

Bogati grobovi nekropole u Nezakciju zasigurno odaju status i bogatstvo njezinih stanovnika. Grobni prilozci pokazuju luksuznu uvoznu robu, kao što su uvozne lepeze iz Etrurije ili raskošne garniture za piće.¹¹ Jedan od najbogatijih grobova u Nezakciju je tzv. grob 12, čija se datacija pokapanja smješta od 10. do 4. stoljeća pr. Kr., a sadržavao je veliku količinu uvoznih grčkih i apulskih predmeta i toreutskih proizvoda.¹²

---

⁸ K. Mihovilić, Histri u Istri, Pula, 2013, 6. Dalje u tekstu Mihovilić, 2013.

⁹ Buršić Matijašić, 2008, 45.

¹⁰ Mihovilić 2013, 7.

¹¹ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 313.

¹² Buršić Matijašić, 2008, 45.

Na jednom ulomku situle iz klasične faze razvoja s kraja 6. i početka 5. st. pr. Kr. prikazane su scene iz svakodnevnog života, povorka dostojanstvenika u svečanosti koje u gozbi poslužuju sudionici, što opisuje život visokog društvenog sloja.

U histarskom je društvu morao postojati vojničko- ratnički sloj, što pokazuju grobnice iz Nezakcija gdje je u grobovima kao prilog pronađeno oružje, što je bila prava rijetkost u to doba.¹³

Histri su se najviše bavili djelatnostima poput stočarstva, zemljoradnje, lova, ribolova i raznih ostalih zanata. Najčešće zemljoradničke kulture sredozemnog područja koje dobro uspijevaju u Istri su maslina i vinova loza, čija je kultivacija poznata još od prapovijesti.¹⁴

Obrađivali su kosti i rogove te izrađivali razne alatke i dijelove nakita. Bavili su se tkanjem, što je vidljivo u priložima iz ženskih grobova– keramički pršljenovi za preslice, kalemovi za namatanje niti, utezi za tkalačke stanove, češljevi za zbijanje niti pri tkanju i drugi predmeti. Obrađivali su metal lijevanjem u kalupe i kovanjem željeza i popravljali su brončano posuđe krpanjem, limovima i zakovicama. Osim metala, obrađivali su i kamen te su ga koristili za gradnju naselja i nekropola. Posebna vještina Histra viđena je u oblikovanju skulptura i geometrijskih reljefa na pločama i žrtvenicima iz Nezakcija.¹⁵

Dobar geografski položaj utjecao je na susrete s različitim kulturama. Istru su dotakli putevi trgovine jantarom i kositrom. Spominju se istarske kamenice – ostrige, ovčja vuna i javor, koji su moguće bili korišteni i u nekim prijašnjim razmjenama.¹⁶ Priča se i o gusarenju Jadranom, koje je u željezno doba bilo legitimno i blisko vezano za trgovinu, ali i za kontrolu obale, kao i o vještini gradnje plovila šivanjem – lembe (*serillae*).

Brojni predmeti prekomorskog podrijetla, nađeni priloženi u grobnicama najbogatijih Histra, govore o njihovoj morskoj aktivnosti.¹⁷

---

¹³ Buršić Matijašić, 2008, 45-46.

¹⁴ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 321.

¹⁵ Mihovilić 2013, 12.

¹⁶ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 323.

¹⁷ Buršić Matijašić, 2008, 27.

Pomorstvo i trgovina u Istri

Istarske luke i uvale¹⁸ su mornarima, ali i svima koji su putovali morem bile od velike važnosti još od najranijih vremena. Najkraći pomorski pravac za sjevernu Italiju, Ilirik i Alpe bilo je Jadransko more. Istarski poluotok nalazi se na kraju ovoga puta.

Ovuda je prolazio i jantarni put, koji se prostirao do ušća Pada, Timava i Soče. Osim zaljeva Pule, značajan je položaj Nezakcija na istočnoj i Poreča (*Parentium*) na zapadnoj strani poluotoka. O histarskim lukama u doba antike profesor Attilio Degrassi napisao je pionirsku studiju u kojoj je zabilježio ostatke pristaništa u nizu uvala, kako većih naselja tako i onih s ostacima ladanjskih građevina (*villa rustica*). Veći dio tih ostataka i danas je prisutan ispod morske površine zbog tisućljetnog tonuća naše obale. Razina mora se u pojedinim dijelovima obale razlikuje od 1,5 do 2 metra. Istra se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Jadranskog mora, i to u onom dijelu koji se najdublje uvlači u europsko kopno.

Ono što je Poreč predstavljao na zapadnoj obali Histrije, to je na istočnoj obali bio Nezakcij. Krenimo stoga s istočne strane gdje zaljev Raše graniči s Liburnijom. Spuštajući se od Raše prema južnom dijelu poluotoka prolazimo pored uvala kod Ližnjana, Medulinskog i Pulskog zaljeva. Nezakcij se nalazio na uzvisini (brijegu), na kraju klanca uvale Budava. Ova je uvala uvučena u kopno gotovo 2,5 metra te je slovila kao sigurno utočište od vremenskih prilika za brodove i lađe, a Nezakciju je pružila važan pomorski značaj.

Rt Istre, u prošlosti, ali i danas je jedna od opasnijih plovidbenih točki u našem moru, kako geografski tako i meteorološki.

Pseudo Skimno je u prvoj polovici 2. st. pr. Kr. pisao o opasnosti hirovita vremena na Jadranu.

Periegezi, 375- 385.¹⁹

Τὸν χάλπον ἴστορσι τὸν ὀδριατικὸν

τὸν βαρβῶρον πλοῦθος τι περιόικε τὸν κύκλον

κατὰ τὴν σχεδὸν μυριάσι πενήκοντα τε

χώραν ὀρίστην νεμομένων καὶ καρκίμην·

διδυμητοκεῖν γάρ φασι καὶ τὰ Φρέμματα.

ὁ ῥο διαλλάσσω δὲ περὶ τὸν Ποντικὸν

¹⁸ M. Zaninović, *Zemljopisno-povijesni položaj luka Parentija i Nezakcija*, *Histria Archaeologica* 36/2005, 115-136.

¹⁹ Scymni Scii, *Periegesis*, Lipsiae, 1846, 22- 23.

στὸν πρῶτον, καίπερ ἔντας πλησίον·
ὁ γὰρ νιφετώδης, ὁ δ' ἔγαν ψυγμένος,
ἄγρ' ἔδ' παντάπασι διτ' ἄλους μῦναι,
ἔξ' ἔς ταραχώδης ἔν τε πρ' ἔς μεταβολάς,
μάλιστα τὸ θέρους δέ, πρηστήρων τε καί²⁰

"Kažu da oko Adrijskog zaljeva živi mnoštvo barbara sve uokolo... A zrak je nad njima drugačiji od crnomorskoga, mijenja se iznad njihove zemlje iako su Crnom moru blizu; nije, naime, snjegovit niti suviše hladan, već ostaje stalno posvema vlažan. No žestok je i prevrtljivo se mijenja ponajviše ljeti, kad njime šibaju munje, udaraju gromovi i kad bjesne vihori."²¹

I danas su česte nesreće poradi vremena na našoj obali, a u antičko doba bilo ih je još i više, čemu svjedoče ostaci antičkih brodoloma pod morem i oko sjevernih otoka. Tako dolazimo i do plovnog puta uz Elektride, odnosno Cres i Osor, koji je blisko povezan s uvalom Budava. Ako lađa ide iz Cresa (*Crexa*) prema jugu Istre, tada je Budava izravni završetak toga istočnoga puta i prirodno pristanište. To još više vrijedi za plovni pravac s juga i jugoistoka, tj. iz Osora (*Apsorus*). Otočić Zeče i hrid Galijola, južno od Osora, također su prometni orijentiri koji su pratili smjer zadnje faze plovidbe do sigurne luke Nezakcija.

2.2. Istra u brončano i željezno doba

Kultura polja sa žarama

U kasno brončano doba (13.- 12. st. pr. Kr.) veći dio središnje Europe preplavila je kultura polja sa žarama. Osim obreda incineracije pokojnika, cijeli je prostor bio povezan sličnim načinom izražavanja, oblikovanja i ornamentiranja keramike te drugih uporabnih predmeta koji su se prenosili na velike udaljenosti. Nosioci kulture žarnih polja, neodređene etničke pripadnosti, prodiru na područje Istre s prostora sjeverozapadne Hrvatske i prostora sjeverno od Alpa, što je datirano prestankom života na brončanodobnim gradinama tokom 12. st. pr. Kr., ali i samom pojavom žarnog načina pokapanja na važnijim nekropolama, kao što su

²⁰ Scymni Scii, *Periegesis*, Lipsiae, 1846.,

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044020574935;view=1up;seq=34;size=75>, 06. 08. 2016.

²¹ M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Zagreb, 1990, 160.

Nezakcij, Limska gradina, Picugi i Pula.²² Na njima se prati kontinuirano pokapanje sve do prvih sukoba s Rimljanima, što znači da su nosioci kulture žarnih polja predstavljali jedinstvenu komponentu u oblikovanju kulture koja se potom razvijala kroz cijelo 1. tisućljeće prije Krista i koja može biti identificirana s Histrima. U pojedinim oblicima keramike, ali i u detaljima grobnih konstrukcija prepoznatljiva je brončanodobna komponenta starosjedilaca.²³

Gradine brončanog i željeznog doba

Tijekom brončanog doba nastaju brojna naselja gradinskog tipa, zaštićena suhozidnim bedemima. Danas je u Istri poznato oko 330 gradina, od kojih je 29 bilo nastanjeno u željezno doba. Brončanodobne gradine, ali i željeznodobne, bile su smještene na dobro odabranim strateškim mjestima, zaštićene jakim suhozidnim bedemima koji prate konfiguraciju terena. Nalazimo ih na vrhovima kupastih brežuljaka i opasane kružnim vijencem zidina, zatim na platoima jezičaka nad dolinama ili uz more, gdje su zidine sagrađene na pristupačnijim mjestima. Na mjestima gdje nije bilo većih uzvisina birani su položaji okruženi vrtačama, koje čine dio obrambenog sustava.

Brončanodobne kuće imale su pravokutne kamene temelje, dok je ostatak nastambe vjerojatno građen od šiblja i zemljanog premaza. Krovovi su mogli biti prekriveni trstikom, šindrom ili tankim kamenim pločama.²⁴

Keramika, nakit i oružje

Od 12.- 10. st. pr. Kr. razvio se novi način ukrašavanja keramike. Otprije poznati ukrasni motivi, kao što su plastične bradavice, koncentrične kanelure, urezane linije i utisnute točke, pojavljuju se na posudama oblika šalice s visokom ručkom, koje se koriste kao grobne žare.²⁵ Oblike nakita koji prevladavaju u ovo doba u Istri nalazimo na širem prostoru, na sjeveru od Poljske do južnih predjela zapadne obale Jadrana. Tipični oblici su brončane narukvice C ili V presjeka, spiralne narukvice trokutastog presjeka, horizontalno narebrene manžete, višestruki torkvesi, sitne koštane perlice, spiralno- naočalasti privjesci, brončani gumbi, prve perle od staklene paste i dr.

---

²² Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 300- 301.

²³ Mihovilić 2013, 8-9.

²⁴ Ibid, 10.

²⁵ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 301-302.

Oružje ili oruđe je slabo poznato. Kratki mač s trokutastom bazom za nasađivanje ručke nađen je u grobovima u Nezakciju, Puli i Bermu.

Najstariji željezni predmet u Istri, datiran s prijelaza 11.- 10. st. pr. Kr., predstavlja nalaz željezne sjekire s ručicama iz Pećine na Gradini kod Premanture. Novi oblici grobnih urni i način ukrašavanja pojavljuju se kroz 9. i 8. st. pr. Kr. Osim prikazivanja ptica²⁶, na posudi iz Picuga nailazimo na prikaz niza jelena, dok na samo jednom ulomku iz Nezakcija možemo prepoznati stilizirani ljudski lik.²⁷

Slika br. 1 Ulomak posude iz Nezakcija s pseudovrpčastim prikazom stiliziranog ljudskog lika

Prvi importi

Već oko 1. tisućljeća pr. Kr. dolazi do dodira histarskog naroda s mediteranskom civilizacijom.²⁸ U 9. st. pr. Kr. dolazi do intenzivnijih kontakata s venetskim svijetom sjeveroistočne Italije u vidu predmeta poput brončanih noževa i ukrasnih igala, kao i sa Picenom (ukrasne igle, posude tipa kothon).

U 8. st. pr. Kr. pojavljuje se prva importirana keramika s područja južne Etrurije, kao i daunijska srednjogeometrijska ili japigijska geometrijska keramika. Od tog vremena sve do posljednjih stoljeća stare ere moguće je pratiti kontinuirane kontakte Istre i Daunije, kao i doticaje s drugim područjima na zapadnoj obali Jadrana.²⁹

²⁶ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 306.

²⁷ Ibid, 325.

²⁸ Mihovilić, 1999, 8.

²⁹ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 308-312.

Gusarenje i morska trgovina

Iako su histarski jezik i pismo nepoznati, mogu se razumjeti njihov politički i društveni ustroj, vjerski i duhovni život, trgovina, vinogradarstvo i pastirsko gospodarstvo te pomorski i gusarski svijet.³⁰ Histarska aktivnost na moru, ali i sam položaj Istre doprinijeli su uspostavljanju svojevrsnog koridora razmjene između italskog prostora i jugoistočnog predalpskog prostora (današnja Dolenjska), do kojeg je stizala daunijska keramika, dok je u suprotnom smjeru vjerojatno putovala željezna rudača.

Slika br. 2 Dio brončane ručke lepeze iz Nezakcija

Simboli moći, poput malog žezla i brončane lepeze iz Nezakcija, ali i lepeza iz Picuga i Berma (kraj 8. – 7. st. pr. Kr.) govore o kontaktima s vilanovskim i etruščanskim svijetom. U Istri se tada koriste kacige koničnog oblika, poznate s prostora Dolenjske i s prostora Picene i Verrucchija. Importirani predmeti do kojih se moglo doći trgovinom, razmjenom, poklonima, ali i gusarenjem predstavljali su prestižnu robu kojom je raspolagalo elitno društvo.³¹

---

³⁰ Mihovilić, Matijašić, 1998, 5.

³¹ Mihovilić, 2013, 18-19.

Slika br. 3 Brončana ručka s dodatkom bakrene rekonstrukcije lepeze iz Picuga

Željezno doba

Nakon 7. st. pr. Kr. teško je izdvojiti predmete tipično histarske izrade. U nekropolama nalazimo površno izrađene i slabo pečene žare, najvjerojatnije lokalne izrade, uz kvalitetno oblikovanu keramiku iz venetskih i svetolucijskih radionica: konične situlaste posude i one mlađe u obliku kaleža. Među nakitom od posebnog je značaja ukrasna željezna igla s brončanom glavom oblikovanom nizom kuglica. Nakit je često rađen od jednostavne brončane žice: spiralno savijene narukvice, ogrlice, narukvice i naušnice od žice s krajevima oblikovanim u ušicu i kvačicu. Figuralni prikazi u oblikovanju privjesaka i fibula te u ukrašavanju brončanih situla, koje su u Istri pronađene samo u Nezakciju i to u dvjema najbogatijim grobnicama postaju češći od 6. st. pr. Kr.³²

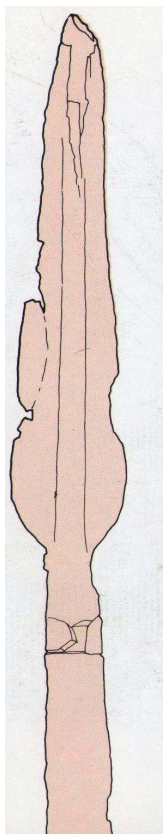
Grci u Istri i helenizam

Uz daunijsku keramiku, krajem 6. st. pr. Kr. na sjeverni Jadran dolaze Grci, te s njima i njihova luksuzna crnofiguralna, a kasnije i crvenofiguralna keramika.

Krajem 6. i tokom 5. st. pr. Kr. na području Istre i sjevernog Jadrana, kao posljedica keltske aktivnosti, nastaje tzv. horizont ratničkih grobova.

---

³² Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 313.

Slika br. 4 Željezno koplje iz 5. st . pr Kr., pronađeno u Nezakciju

U prije spomenutoj nezakijijskoj grobnici, istraženoj 1981. godine, pronađena su položena duga željezna koplja, pilumi i negovske kacige slovenskog tipa i tipa Sanzena. Tijekom 4. st. pr. Kr. pojavljuju se posljednje situle ukrašene jednim figuralnim frizom (povorke četveronožnih životinja, ptice, ljudi).³³ Među nakitom se ističe pojava srebrnih naušnica sa „S“ oblikovanim zaključkom, pod utjecajem venetskog područja.

---

³³ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 314

Slika br. 5 Ulomci negovske kacige slovenskog tipa iz grobnice istražene 1981. godine.

Slika br. 6 Ulomci negovske kacige tipa Sanzeno iz grobnice istražene 1981. godine.

U helenističko doba započinje prevlast keramike *Gnathia* tipa iz južnoitalskih radionica, ali i viških. Ovdje govorimo o kraterima, skifosima, olpama i sl. Brojni su nalazi reljefne keramike, koja se proizvodila uzduž istočne obale Jadrana: krateri i čaše.³⁴

U grobnici istraženoj 1981. godine u Nezakciju, u temeljima antičkog hrama, pronađena je brončana situla s prikazom pomorske bitke i ratnika na histarskim serilijama – lembima, ali i drugim scenama: prikaz lova, oranja, svečane povorke.³⁵

Lembi se spominju u izvorima kao brodovi na vesla koji se koriste za gusarenje na Jadranu od 4. – 1. st. pr. Kr., a ističu se brzom vožnjom i lakoćom upravljanja. Mogli su primiti od 16 do 50 veslača. Lembi spadaju u šivani tip broda nazvan *serillia*, a karakteristični su za Liburne i Histre.³⁶ Možemo reći da prikaz na ovoj situli realistično prenosi događaj na moru zasigurno važan za njenog vlasnika, koji je ili sudjelovao u sukobu ili je bio vlasnik broda.³⁷

2.3. Gradine

Riječ gradina ima dva značenja: u arheološkom smislu određuje prapovijesnu utvrdu, kašteljer (tal. *castelliere*), a drugo značenje dolazi od uvećanice riječi grad, kojom su označeni srednjovjekovni burgovi ili njihove ruševine. U arheologiji se imenica gradina upotrebljava za naselja na uzvisinama od prapovijesti do srednjeg vijeka.

Gradine su u Istri prisutne od početka brončanog doba, dok po P. Reineckeu većina njih nastaje u srednjem brončanom dobu, a kao kraj života na gradinama uzima se pad Nezakcija 177. g. pr. Kr. Život je nastavljen na ovom području, a od 2. st. pr. Kr. postoje i prvi pisani izvori o životu u Istri.

Na zračnim snimcima gradinskih naselja mogu se očitati oblici i strukture unutrašnjosti te obrambene značajke položaja, ali i tragovi gradinskih naselja na još neistraženim područjima.³⁸

---

³⁴ Mihovilić, 2013, 20-22.

³⁵ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 332.

³⁶ Mihovilić, K., Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium, Ljubljana, 1992, 78.

³⁷ O samom izgledu situle i pretpostavkama koje se uz nju vežu, govorit ćemo u poglavlju o nalazima.

³⁸ Buršić Matijašić, 2008, 7- 9.

Geografski oblik Istre

Istarski poluotok, prepoznatljiv po obliku trokuta, na čijem se najužem vrhu nalazi rt Kamenjak kod Premanture, duboko se usjekao u sjeverni dio bazena Jadranskog mora. Na sjeveru ga omeđuje planinski masiv Ćićarija. Zapadna je obala svojim razvedenim reljefom i zaštitom od jakih vjetrova osiguravala sigurnu plovidbu, dok je istočna većim dijelom bila nepristupačna. Manje otočne skupine, od kojih je najveći Brijunski arhipelag, nalaze se sa zapadne strane poluotoka. Reljef se od blage obale lagano izdiže i tek na desetak kilometara u unutrašnjosti nailazimo krajeve više od 200 metara. Središnji dio čine uzvisine od 200- 500 m n/v, a samo krajnji prostor sjeveroistočne Istre uzdiže se od 500- 100 m n/v, s nekoliko vrhova viših od 1000 m.³⁹

Gospodarstvo

Na broj stanovnika na nekom području utjecali su čimbenici poput klime i reljefa, koji su potom imali utjecaj na aktivnosti kojima su se bavili Histri, poput poljoprivrede, lova i sakupljačke djelatnosti. Važna je i organizacija gospodarstva na nekom području, te društveno- gospodarske okolnosti naseljavanja određenog prostora, odnosno vrijeme i način naseljavanja i okolnosti koje su vladale u to doba. Gradinski prostor mogao je biti gusto napučen s oko 500 stambenih objekata sličnih dimenzija. Velike gradine poput Monkodonje, Valarona, Nezakcija i Monkaštela mogle su imati i do 1000 stanovnika, na gradinama srednje veličine moglo je živjeti od 100 do 200 ljudi, a na malim gradinama moglo je biti do 50 stanovnika.⁴⁰

Tipologija gradina

Kada govorimo o tipologiji gradina u Istri, dolazimo do činjenice da postoji mnogo sličnih gradina, no rijetke su one koje možemo nazvati jednakima. Na prostoru poluotoka utvrđeno je postojanje 436 nalazišta od kojih je 240 ili 55% sigurnih, odnosno prepoznatljivih gradina i 196 ili 45% neprepoznatljivih nalazišta.

Sva nalazišta možemo razvrstati po položaju, obliku i veličini i ustroju.

Dva su osnovna razloga utemeljenja gradine: reljef terena koji uvjetuje gospodarske resurse i strateška učinkovitost, iz čega proizlazi i gustoća naselja na određenom prostoru. Analizirajući brojnost gradina može se zaključiti kako su najpogodniji položaji oni na

---

³⁹ Ibid, 19.

⁴⁰ Buršić Matijašić, 2008, 48.

brežuljkastom prostoru sjeverno i južno od Limskog kanala, na nadmorskoj visini između 100 i 200 metara.

Položaj gradina može se promatrati s obzirom na određene pravilnosti, pa tako navodimo: položaj u prostoru, što obuhvaća obale mora, doline rijeka, prostor nad dolinama nekadašnjih tokova rijeka ili potoka i važnije prometne pravce; položaj na uzvisinama podrazumijeva vrhove i padine brežuljaka; položaj gradina na otocima i poluotocima, položaj s obzirom na apsolutne i relativne nadmorske visine te položaj po stupnju utvrđenosti, odnosno potpuno ili djelomično okruženje bedemima.

Nezakcij je moguće smjestiti u skupinu gradina nastalih nad dolinama nekadašnjih riječnih tokova.⁴¹

Teren na kojem se gradilo naselje uvjetovao je oblik i veličinu bedema, a time i oblik gradine. Najčešća su gradinska naselja kružnog, zatim ovalnog (elipsoidnog), potkovičastog (jezičastog) i četvrtastog oblika, a s obzirom na nepravilnost nekih terena nailazimo i na nepravilne gradine. Govoreći u ovome kontekstu o Nezakciju, možemo istaknuti da je isti imao elipsoidni oblik. Osim Nezakcija, u ovu kategoriju spada i Monkodonja.

Ukoliko govorimo o veličini gradina, odnosno veličini površine zatvorene zidovima kojima su gradine okružene, možemo ih podijeliti na male, srednje i velike gradine. Velike gradine imaju promjer preko 100 metara (Monkodonja, Vintijan, Gradina-Brijuni i Vrčin), gradine srednje veličine su one promjera od 50 do 100 metara (Mrvazina, Gradine Prnjani, Brdo, Morozula), dok se malim gradinama smatraju one koje imaju promjer do 50 metara (Rompelak, Bumberić i Pricejak).

Nezakcij je imao 2 koncentrična bedema i opseg kasnoantičkog bedema je iznosio 800 metara.⁴²

Neka su gradinska naselja zbog svog položaja i karaktera, naročito tijekom željeznog doba, postajala važnija od drugih. Neke su gradine stjecale više upravno - političkih, kulturnih ili trgovačkih funkcija od drugih i time se pretvarale u središta određenog prostora. Među njima se nalazi i Nezakcij, čije su trgovačke veze i kontakti doveli do istaknutijeg položaja nad drugim histarskim gradinama kroz cijelo prvo tisućljeće, od 11. do 2. st. pr. Kr.⁴³

Položaj gradina uvjetovao je njihovu obranu, kao i obratno, obrana naselja bila je uvjetovana položajem gradine. Nezakcij je smješten na jezičku uz dolinu rijeke, gdje je obrana proizlazila iz samog položaja nalazišta. Osim toga, obrana Nezakcija bila je vjerojatno organizirana s osmatračnica na vrhovima s kojih se vidjelo more. Na Sredozemlju se u doba

---

⁴¹ Ibid, 2008, 62-63.

⁴² Buršić Matijašić, 2008, 82.

⁴³ Ibid, 2008, 155.

helenizma javlja utjecaj makedonskog umijeća obrambene izgradnje. Poput dijelova zida u Nezakciju, zidovi od velikih klesanih kamenih blokova gradili su se i na Osoru, Krku i Asseriji kao odraz grčke kolonizacije tijekom 4. i 3. st. pr. Kr.

Većina brončanodobnih nekropola, ali i gradina željeznog doba, nalazila se uz bedeme. One su svojim položajem sudjelovale u obrani naselja. Mjesta pokapanja pokojnika imala su, osim zadržavanja duha pokojnika i duhovne uloge, i ulogu fizičke prepreke ulasku u naselje. Najvažniji primjeri ovog tipa su Nezakcij, Beram i Limska gradina.⁴⁴

Povratak stanovništva na prapovijesne gradine

Romanizacija je puno više utjecala na obalni pojas Istre, što pokazuju pisani spomenici i materijalni ostaci iz rimskog razdoblja. Nekoliko stoljeća nakon napuštanja gradina, život se vraća na uzvisine. Na prijelazu u kasnu antiku stanovništvo napušta nizine i obalu mora i naseljava prostor prapovijesnih gradina. Obrambeni sustavi Nezakcija, Pule i Mutvorana bivaju pojačani.⁴⁵

---

⁴⁴ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 320-321.

⁴⁵ Buršić Matijašić, 2008, 120-121.

3. Povijest istraživanja

Nezakcijska gradina je izgrađena na uzvisini Glavica (kota 123,4) na jezičku zapadne strane doline Budave, u blizini morske uvale istog naziva.

Najznačajnije nalaze unutar bedema grada predstavljaju ostaci nekropole, koja je najviše istražena početkom 20. stoljeća. Materijalni ostaci Nezakcija pronađeni su u terenskim obilascima i sustavnim istraživanjima. Poseban interes za Nezakcij pokazivali su Pietro Kandler, Tommaso Luciani, Theodor Momsen, Carlo de Franceschi, Richard F. Burton, Antonio Scampicchio i dr.

Istraživanja u 19. stoljeću

Iako je postojalo više pretpostavki o smještaju Nezakcija, Pietro Kandler 1829. godine označava na karti Nezakcij u južnom dijelu istočne obale Istre, između Budave i Raškog zaljeva. Carlo de Franceschi i Antonio Covaz su 1866. godine, nakon posjete nalazištu Gradina kod Valture, smatrali da su pronašli Nezakcij.

Dvije godine nakon otkupa zemljišta i početka arheoloških istraživanja u Nezakciju, 1899. godine, iskopavanja su nastavljena i vodili su ih Pietro Sticotti, Alberto Puschi i Bernardo Schiavuzzi.⁴⁶

Società istriana di archeologia e storia Patria

Posebnu ulogu u očuvanju i istraživanju arheološke baštine Istre imalo je društvo zaljubljenika u starine – Società istriana di archeologia e storia Patria, koje je pokrenulo i djelomično sufinanciralo arheološka iskapanja u Nezakciju. Iz tog vremena s kraja 19. i početka 20. st. potrebno je pamtiti imena A. Amorosa, B. Benussija, C. Marchesettija, A. Puschija, D. Rismonda i Bernarda Schiavuzzija. Rezultate o arheološkoj i općepovijesnoj baštini objavljivali su u časopisima: Archeografo Triestino u Trstu i Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia Patria u Poreču. To je doba velikog istraživačkog zamaha, pogotovo na polju prapovijesne arheologije, na području Picuga kod Poreča, Berma kod Pazina i Nezakcija kod Pule.⁴⁷

---

⁴⁶ Buršić Matijašić, 2008, 154.

⁴⁷ Girardi Jurkić, Džin, 2002, 43.

Istraživanja u 20. stoljeću

Nezakcij je ubiciran 29.7.1901. godine, pronalaskom zavjetnog žrtvenika posvećenog caru Gordijanu III s natpisom (Inscr. It. X/1, 672):

R(es) P(ublica) Nes(actiensium), u Vizačama kod Vulture.⁴⁸

Slika br. 7. Zavjetni žrtvenik posvećen caru Gordijanu III

Alberto Puschi se posvetio arheološko - topografskom prikazu Istre od 1897. - 1911. godine, prikupljajući i bilježeći sve prapovijesne i antičke nalaze s područja Trsta, Istre i Krasa. Vodio je iskapanja u Nezakciju od 1900. do 1914. godine.

Nakon njega, istraživanje Nezakcija preuzima Bernardo Schiavuzzi, koji je uz to obilazio teren i objavio važne topografske prinose, a 1908. godine izradio je arheološku kartu južne Istre.

Arheološka istraživanja u Nezakciju vršena su s prekidima od 1900. do 1986. godine. Najbogatiji nalazi potječu s mjesta željeznodobne žarne nekropole, smještene u zapadnom dijelu naselja, unutar obrambenog bedema. Kontinuitet korištenja nekropole može se vidjeti u podacima dobivenim prilikom istraživanja grobova dublje u naselju, do kojih se došlo pri istraživanju na području rimskog kapitolija 1982. godine.⁴⁹

⁴⁸ Girardi Jurkić, Džin, 2002, 10.

⁴⁹ Girardi Jurkić, 1986, 51.

Prapovijesna faza nalazišta najviše je došla do izražaja pri istraživanju željeznodobne nekropole početkom 20. stoljeća, koja se nalazi između tzv. antičkih/ kasnoantičkih i prapovijesnih gradskih vrata na zapadnom zidu.⁵⁰

Između 1900. i 1905. godine, istraženo je 114 žarnih grobova, svih tipova uobičajenih za istarske nekropole, koji su ponudili vrlo bogat materijal histarske kulture, kao i importirane predmete iz skoro svih područja jadranskog bazena, pa i Grčke.⁵¹

Kada je istraživani prostor rimskog kapitolija, kojeg je prvi iskopavao Pietro Sticotti, došlo je do otkrića u jugozapadnom dijelu naselja. Sticotti 1922. god. nailazi na konstrukciju „megalitskih“ blokova kamena, koju je protumačio kao dio predrimске fortifikacije. Dvadeset godina kasnije, istraživanja su otvorila kompleks rimskog kapitolija, u sklopu kojeg je Sticottijevo otkriće pripadalo konstrukciji baze južnog hrama „A“.⁵²

Pronađeni su predmeti domaće proizvodnje i uvezena luksuzna roba te monumentalna plastika. Sve navedeno upućuje na bitan položaj histarske kulture u mediteranskom svijetu. Među keramikom se nalaze i ulomci brončanodobnih karakteristika.⁵³

Sastavnicu religioznog svijeta stanovnika rimske Istre otkrivamo u ostacima velikih gradskih kapitolinskih hramova u Puli, Nezakciju i Poreču. Iz Pule su poznati Augustov i tzv. Dijanin hram, a također se spominje i Minervino svetište u Puli, dok se smatra da je u Nezakciju postojao Ejin hram.

Istraživanja 1978. godine

Radovima započetim 1978. god. ustanovljeno je da su stariji slojevi, ispod kompleksa kapitolija, bili još netaknuti. Obradene su i dokumentirane tri paralelne pravokutne građevine, orijentirane u smjeru istok- zapad, tj. prema forumu naselja. Tadašnjim istraživanjima praćeni su ostaci rimskih objekata i kako je kasnije ustanovljeno, bez probijanja nižih, starijih kulturnih slojeva.⁵⁴ U sondama duž zidova rimskih objekata pronađeni su vrijedni željeznodobni nalazi, slični onima s područja stare žarne nekropole, iskopavane od 1900. do 1905. god.

---

⁵⁰ Buršić Matijašić, 154.

⁵¹ Gabrovec, S., Mihovilić, K., Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Istarska grupa, Sarajevo, 1987, 296.

⁵² K. Mihovilić, Nezakcij nalaz grobnice 1981. godine, Pula, 1996, 10. Dalje u tekstu Mihovilić 1996.

⁵³ Buršić Matijašić, 2008, 155.

⁵⁴ Mihovilić, 1996, 11.

Istraživanja 1981. godine

Nakon završetka konzervatorskih radova na učvršćivanju ostataka zidova, 1981. god. Kristina Mihovilić započinje istraživanje unutar središnjeg prostora sjevernog hrama „C“ i središnjeg prostora hrama „B“. U sondažnim iskopavanjima 1978. god., u sloju nad živom stijenom ustanovljena je velika koncentracija najrazličitije keramike.

U središnjem prostoru hrama B pronađeni su veći kameni blokovi koji su zatvarali nepravilan prostor. Nalazi su bili nabijeni unutar tog prostora i činili su sloj debljine 50 cm. Među kamenjem u ogradi grobnice, nalazio se sekundarno upotrebljeni blok, pravokutno klesan, s jednom od većih stranica prekrivenom polukružnim udubljenjima raznih veličina, često međusobno spojenih kanalićima. Zbog velike koncentracije nalaza unutar gore opisanog prostora, ali i njihove slabe očuvanosti, u toku istraživanja nije bilo moguće izdvajanje pojedinih ukopa i određivanja eventualnih priloga, ili cjelina. Uspješno su sačuvani grublji podaci o prostoru unutar grobnice, podijeljene u toku radova na zapadnu, središnju i istočnu zonu, radi čega je bila moguća „idealna“ rekonstrukcija rasporeda mnogobrojnih posuda. Za 15 posuda može se sa sigurnošću reći da su bile žare i da su sadržavale ostatke spaljenih kosti. Obzirom na sakupljene ostatke spaljenih kosti, to je ujedno mogući broj ukopa u ovoj grobnici.⁵⁵

Prilikom revizijskih radova na području antičkih hramova, unutar središnjeg hrama "C", u razini nalaza žarnih grobova, dokumentirana je ravna ploča prepečene zemlje veličine 1,11 x 0,34 m. Mogla je služiti kao podloga za spaljivanje ili mjesto drugih pogrebnih obreda. Uz nju je bila i nakupina pepela s malo životinjskih kosti, prekrivena kamenom pločom.

---

⁵⁵ Mihovilić, 1996, 13-15.

4. Nezakcij u antici

U 3. st. pr. Kr. istočna obala Jadrana postaje sve zanimljivija Rimljanima te oni usredotočuju političke i gospodarske interese na ovo područje. U to vrijeme istarski poluotok i tršćanski Kras naseljavala su plemena Fekusa, Subokrina, Katala, Pikventina, Menonkalena i Rundika (*Fecusses, Subocrini, Catali, Piquentini, Menoncaleni, Rundici*). Oni su tijekom vojnog otpora Rimljanima osnovali Histarski savez pod vodstvom oca kralja Epulona. Malo prije početka 2. punskog rata⁵⁶, 221. god. pr. Kr., histarska plemena počinju gubiti samostalnost. Razlog tome bile su rimske vojne trupe koje su krenule iz sjeverne Italije u ratni pohod na Istru s ciljem kažnjavanja i suzbijanja histarskih gusara.⁵⁷

Rimski pisac i povjesničar Tit Livije⁵⁸ u XL i XLI knjizi „*Ab urbe condita*“ opisuje politička zbivanja u Rimu uoči odlučujućeg pohoda protiv Histra, spominjući dva histarska kralja. Taj podatak ukazuje da su u 2. st. pr. Kr. Histri razmišljali i planirali oblikovanje vlastite države s osnovnim značajkama državnosti. Nastajala je državna društvena formacija stupnja vojne demokracije na čelu s nasljednim vođom (kralj). Ovaj samostalni razvitak Histra nasilno je prekinut vojnim pohodima konzula Aula Manlija Vulzona⁵⁹, Marka Junija Bruta⁶⁰ i Marka Klaudija Pulchera⁶¹, kada su 177. god. pr. Kr. zauzeta i porušena južnoistarska utvrđena gradinska naselja Mutila, Faverija i Nezakcij.

Nasilan upad na područje Nezakcija 177. god. pr. Kr., kojeg Rimljani zauzimaju, obilježava pad Nezakcija, ali i kraj histarske autonomije te početak rimske prevlasti na istarskom poluotoku. Histarski vođa Epulon izvršava samoubojstvo kako ne bi pao u rimsko ropstvo.⁶²

Tit Livije, Od osnutka grada, XLI.11

Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesattium, quo se principes Histrorum et regulus ipse Aepulo receperat, summa vi oppugnare coeperant. eo Claudius duabus legionibus novis adductis, uetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedet et uineis oppugnare intendit, amnemque praeterfluentem moenia, qui et impedimento oppugnantibus erat et aquationem Histris praebebat, multorum dierum opere exceptum nouo alueo auertit. ea res barbaros miraculo terruit abscisae aquae: et ne tum

⁵⁶ 2. punski rat, 218.- 201. god. pr. Kr.

⁵⁷ Stipčević, A., *Iliri: povijest, život, kultura*, Zagreb, 1989, 46- 47. Dalje u tekstu Stipčević, 1989.

⁵⁸ *Titus Livius*, rimski povjesničar, 64/59 god. pr. Kr.- 17. god.

⁵⁹ *Aulus Manlius Vulso*, rimski konzul 178. god. pr. Kr.

⁶⁰ *Marcus Iunius Brutus*, rimski konzul 178. god. pr. Kr.

⁶¹ *Marcus Claudius Pulcher*, rimski konzul 177. god. pr. Kr.

⁶² Stipčević, 1989, 47.

quidem memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum uersi, etiam ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites transgressi murum oppidum intrarunt. cuius capti tumultum ubi ex pauido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne uiuus caperetur; ceteri capti aut occisi. duo deinde oppida, Mutila et Faueria, ui capta et deleta. praeda, ut in gente inopi, spe maior fuit, et omnis militibus concessa est. quinque milia capitum sescenta triginta duo sub corona uenierunt. auctores belli uirgis caesi et securi percussi. Histria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata est; omnesque undique populi obsidibus datis in dicionem uenerunt. sub Histrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi coepta.

"Nekoliko dana ranije Junije i Manlije svom silom započeli su napadati grad Nezakcij, u koji su se sklonili histarsko plemstvo i kralj Epulon. Klaudije je doveo dvije nove legije, staru vojsku sa svojim generalima pustio je da ode, sam je okružio grad i započeo je napad preko rijeke ispred zidina, koja ometa napadače, a ujedno čini zaštitu Histrima i omogućuje im svježiu vodu, te je potrebno mnogo dana da se rezervoar vode ponovno napuni. To čudo s odsijecanjem od vode prestravilo je barbare; no ni tada nisu pomišljali na mir nego su stali ubijati svoje žene i djecu, a da bi neprijatelji vidjeli to gnjusno nedjelo, klali su ih otvoreno na zidinama i odande strmoglavljali. Usred zapomaganja žena i djece i tog neizrecivog pokolja vojnici se popnu preko zidina i uđu u gradinu. Boku njena zauzeća shvatio je kralj po preplašenim kricima onih koji su bježali; zario je sam sebi mač u prsi, da ga ne zarobe živa; ostali su zarobljeni ili pobijeni. Još su dva grada zauzeta na juriš i razorena – Mutila i Faverija. Plijen je bio veći negoli je bilo očekivati od toga siromašnog svijeta, i sav je prepušten vojnicima. Pet tisuća šest stotina trideset i dvije glave prodane su u roblje. Kolovođe rata išibane su i poslane pod sjekiru. Nakon razaranja onih triju gradova i kraljeve smrti, sva je Istra smirena; sva su plemena sa svih strana predala taoce i priznala rimsko gospodstvo..."⁶³

177. god. pr. Kr., temeljem sklopljenih sporazuma s pojedinim histarskim zajednicama, Rimljani započinju nadzor nad područjem Istre te postupno učvršćuju sve segmente svoje vlasti, kako gospodarske, tako i vojne. Histri su posljedice vojnog poraza osjetili na političkom, socijalnom i ekonomskom planu. Jedna trećina zemljišta, s obalnim pojasom i

---

⁶³Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, XLI.11, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.41.shtml#11>, 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

plodnim ravnicama u neposrednom zaleđu naselja, oduzeta je Histrima i postala je državno vlasništvo – *res publicus populi romani*, čime su se povećali posjedi novopridošlih bogatih rimskih obitelji, koje su prema rimskim običajima organizirale nova prostrana imanja u Istri. Ostatak zemljišta, koje Rimljani nisu upotrebljavali, pripao je autohtonom histarskom stanovništvu. Oni su ga pak mogli koristiti uz određene uvjete za sječu šuma, ispašu i lov. Slijedeći rimske običaje, domaće stanovništvo je moralo uzdržavati službene predstavnike rimske vlasti s pratećom svitom, osiguravati smještaj i prehranu rimskim vojnim jedinicama i posadama ratnih brodova.⁶⁴

Zabrana gusarenja i razmjena dobara sa susjednim plemenima su, osim općih odredbi rimskog načina života, uvelike promijenile život Histra, budući da su na taj način stjecali sredstva za život, ali i dolazili u posjed predmeta koje nisu sami proizvodili. Osim toga, bili su nezadovoljni ograničavanjem njihove autonomije u političkom, gospodarskom i vojnom smislu, budući da nisu smjeli pristupiti rimskoj vojsci, niti nositi oružje. Također, nisu imali pravo pritužbi protiv postupaka vojne i administrativne uprave.

Trgovina je bila usmjerena prema utemeljenoj latinskoj koloniji Akvileji⁶⁵, putevima preko Postojne (*Postumia*) i Trsta (*Tergeste*) ili morem uz obalu Istre. Autohtono stanovništvo Istre je tada također plaćalo osobni danak – *tributum capitis*.⁶⁶

Sa završetkom 2. st. pr. Kr. u Istri nastupaju mirnija vremena, život se odvija na mjestima gdje su obnovljena stara gradinska naselja ili su nastala nova (Nezakcij, Pula, Brijuni-Dobrika, Medulin, Mutvoran, Poreč, Buje, Buzet, Motovun, Oprtalj, Stari Pazin, Lindar, Pićan, Labin, Plomin i dr.). Ovo potvrđuju nalazi građevinskih ostataka zidova i površinske keramike, a posebice rezultati zaštitnih i sondažnih arheoloških istraživanja. Budući da u zapisima antičkih pisaca o tome nema značajnijih podataka, jedini pisani indirektni izvori su natpisi s imenima i funkcijama pokojnika na nadgrobnim spomenicima i zavjetnim žrtvenicima, autohtonim ili sinkretiziranim božanstvima.

Unatoč svemu što je zadesilo Istru kroz 2. i 1. st. pr. Kr., život je ipak tekao bez većih zabrana, trgovačke i pomorske veze dobro su funkcionirale, nadasve s Apeninskim poluotokom, Liburnijom i srednjom Dalmacijom. Arheološka građa iz Nezakcija ukazuje na nalaze Gnathia, kampanijske i reljefne helenističke luksuzne keramike. Učestala je bila i trgovina tekućim (maslinovo ulje, vino, smola) i rastresitim proizvodima (pšenica, raž, proso,

---

⁶⁴ V. Girardi Jurkić, K. Džin, Sjjaj antičkih nekropola Istre, Pula, 2002, 15. Dalje u tekstu Girardi Jurkić, Džin 2002.

⁶⁵ *Colonia Latina Aquileia*, utemeljena 181. god. pr. Kr.

⁶⁶ Girardi Jurkić, Džin 2002, 16.

razno sjemenje, pinjol- koštice) o čemu doznajemo iz nalaza grčko - italskih i istočno - jadranskih amfora iz 11. st. pr. Kr., u moru i na kopnu.

Poljoprivreda, stočarstvo, lov i šumarstvo s preradom drva su autohtonim stanovnicima, rimskim slobodnim doseljenicima, ali i velikim imanjima s robovima u to doba omogućavali nastavak života, što pokazuje da su Histri i prije okupacije Rimljana bili dobro organizirani u gospodarskom, političkom i trgovačkom smislu, a pisani izvori potvrđuju da su Rimljani bili začuđeni bogatstvom ratnog plijena što su oduzeli Histrima.⁶⁷

Nakon 177. god. pr. Kr. Istra je bila podređena direktno rimskom namjesniku koji je upravljao Cisalpinskom Galijom. Tako je došla pod upravu Gaja Julija Cezara (*Caius Iulius Caesar*) 59. god. pr. Kr. kada mu je rimski senat za zasluge dodijelio namjesništvo u Cisalpinskoj Galiji. Za trajanja rata između Cezara i Vercingetoriksa⁶⁸ u Transalpinskoj Galiji⁶⁹, Japodi su 52. god. pr. Kr. s tršćanskog Krasa provalili sve do Akvileje. Smatravši da je područje kolonije Akvileje ugroženo, uzevši u obzir česte pljačke posjeda u zaleđu grada, ali i učestalih prijetnji Japoda, Cezar je odlučio upravo u Akvileji stacionirati XV. legiju, kasnije dodijeljenu Gneju Pompeju (*Cnaeus Pompeius*). Kasnije je ovu legiju u Akvileji zamijenila XIII. legija koja je ostala odana Cezaru te mu je pomogla u pohodu na Rim za vrijeme građanskog rata između njega i Pompeja.

Histri su u to doba pratili vijesti o građanskom ratu te su novonastale političke prevrate, nestabilnost rimske uprave i podijeljenu pripadnost vojnih i administrativnih upravitelja htjeli iskoristiti kako bi se oslobodili rimske dominacije. Kako bi pokazali protivljenje rimskim došljacima, veliki dio histarskog stanovništva pristupio je Pompejevoj mornarici i sudjelovao u bitci u kanalu između otoka Krka i kopna.

Otpor su u ovom slučaju pokazali samo čvrsto utemeljeni i bogati Cezarovi primorski gradovi Istre: Pula, Novigrad i Trst (*Pola, Aemonia, Tergeste*). Nakon Pompejeve pobjede nad Cezarovom mornaricom, predale su se i rimske kohorte na otoku Krku. Taj je rezultat kod Histra pobudio još veći otpor prema Rimljanima, točnije legalnoj rimskoj vlasti u Istri.⁷⁰ Uz podršku Pompejevih pristaša u tom krvavom građanskom ratu osvojeni su, uz razaranje i pljačku, Cezarovi primorski gradovi Pula i Trst.

Od 80ih godina 20. stoljeća zapadnoeuropska historiografija sve više pridaje značaj Cezaru i kolonizaciji i romanizaciji Istre. Govoreći o terminu „*pietas*“ u nazivima kolonija kao što je

---

⁶⁷ Girardi Jurkić, Džin, 2002, 17.

⁶⁸ *Vercingetorix*, 82- 46. god. pr. Kr., poglavica galskog plemena Arverna i vođa ujedinjenih galskih plemena u pobuni protiv rimske vlasti na čelu s Gajem Julijem Cezarom.

⁶⁹ Galski rat, 58- 51. god. pr. Kr.

⁷⁰ Girardi Jurkić, Džin, 2002, 17.

Pietas Iulia za *Polai*, ne odnosi se više na Oktavijanovu (Augustovu) odanost Juliju Cezaru, već se smatra da je to *Pietas* u Cezarovoj političkoj promidžbi. Ovo bi se trebalo odnositi na sve „kolonije Julije“ formirane na području Veneta, Karnije i Istre.

Za Istru je bitan spomen vladavine Julija Cezara jer se između 59. i 52. god. pr. Kr. razmatra datacija formiranja *Coloniae Tergestae* i *Coloniae Polae* kao julijevskih kolonija, a Novigrada (*Aemonia*) kao municipija. Za formiranje *coloniae Polae* posebno su značajni *duoviri iure dicundo* (funkcija cenzora) Lucije Kasije Longin (*Lucius Cassius Longin*) i Lucije Kalpurnije Pizo (*Lucius Calpurnius Piso*), Cezarov svekar i konzul 58. god. pr. Kr., kojima je Cezar vjerojatno dao naredbu za osnivanje kolonije *Polae*. Ubojstvo Gaja Julija Cezara 44. god. pr. Kr. te utemeljenje drugog trijumvirata između Antonija, Oktavijana i Lepida dalo je Istri prekretnicu u političkom, ekonomskom i društvenom razvoju.⁷¹

Liburni bivaju pokoreni oko 50. god. pr. Kr. Osam godina kasnije, 42. god. pr. Kr., nakon bitke kod Filipa, rijeka Rižana (*Formio*) u sjevernoj Istri postaje istočna granica Italije.⁷² Kasnijom administrativnom podjelom Italije na regije, Istra ulazi u sastav X. italske regije *Venetia et Histria*, a nova granica Rimskog Carstva pomiče se na rijeku Rašu (*Arsia*), 12. god. pr. Kr. Cijelo područje istarskog poluotoka istočno od rijeke Raše smatrano je u to vrijeme Liburnijom koja je ostala u sastavu rimske provincije Dalmacije, dok je Istra većim dijelom postala dio carskog teritorija. U drugom stoljeću nove ere, točnije 172. godine granica se pomaknula sve do područja današnje Rijeke (*Tarsatica*).⁷³

Vratimo se razdoblju Antonija i Oktavijana, točnije 40. god. pr. Kr., kada su, nakon pobjede nad republikancima, u Brindiziju (*Brindisium*) podijelili rimske provincije u dva dijela. Istočne provincije pripale su Antoniju, dok je područje balkanskog poluotoka zapadno od linije Skadra (*Scodra*) dobio Oktavijan. Ovu je podjelu osjetio i zapadni dio rimske države, pa tako i istarski poluotok u političkom, društvenom i gospodarskom smislu. Sukob između Antonija i Oktavijana doživio je vrhunac 31. god. pr. Kr. i okončan je bitkom kod Akcija. Nakon pobjede nad Antonijem, Oktavijan ostaje jedini nositelj rimske vlasti.⁷⁴

Od razdoblja osvajanja Istre do potpune pacifikacije Histra za vladavine cara Augusta (27. god. pr. Kr. – 14. god.), istarski je poluotok služio kao put kojim je rimska vojska odlazila u ratne pohode prema unutrašnjosti balkanskog poluotoka i u panonske ravnice.⁷⁵

---

⁷¹ Girardi Jurkić, Džin 2002, 18.

⁷² Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 293.

⁷³ Girardi Jurkić, 1986, 23.

⁷⁴ Girardi Jurkić, Džin 2002, 19.

⁷⁵ Girardi Jurkić, 1986, 22.

Jedno od posebnih dostignuća rimske civilizacije i kulture života bila je izgradnja vodosprema. To se osjetilo i na istarskom poluotoku gdje su u gotovo svim gradovima provedene vodovodne i kanalizacijske mreže. Osim gradova, opremljene su i veće vile rustike i ljetnikovci. Građevinski ostaci vodosprema, kamene, olovne i keramičke vodovodne cijevi otkrivene su u Puli, na Vižuli kod Medulina, u Nezakciju, Valbandonu, Barbarigi i na Brijunima. Uporaba velikih količina vode pripadala je privatnim i javnim kupalištima (terme), lociranim u Puli, Nezakciju i na Brijunima. U stambenim dijelovima unutar vila rustika su, tijekom arheoloških istraživanja, nađene manje terme sa svim nužnim značajkama te su iste poznate iz Katora, Červar - Porta, Sorne, Barbarige, Valbandona i Pomera.

Gradski i ladanjski stambeni kompleksi bili su veoma luksuzno uređeni i opremljeni. O tome govore nalazi brojnih dvobojnih, odnosno crno-bijelih ili višebojnih zidnih i podnih mozaika, štukatura i fresko dekoracija na zidnim stijenama koje nalazimo u Vižuli, Puli, Valbandonu, Brijunima, Barbarigi, Nezakciju, Sorni, Punta Bossolo kod Poreča, Simonovu zaljevu i dr.⁷⁶

Iako su Rimljani 177. god. pr. Kr. potukli Histre i osvojili Nezakcij, romanizacija se počinje jače uviđati tokom 1. st. pr. Kr.⁷⁷ Nakon pada Nezakcija život se ovdje nastavio, no tek kad su Rimljani uzdigli naselje na status municipija, oko 40. god. pr. Kr. u okviru upravnog područja kolonije u Puli (*Colonia Pietas Iulia Pola*) Nezakcij dobiva na važnosti. To je razdoblje poznato iz arheoloških ostataka kao što je arhitektura, skulptura, sitni predmeti svakodnevne uporabe i natpisi. Urbana struktura antičkog Nezakcija vjerojatno je oblikovana tek početkom 1. st. i to nakon Augustove vladavine.⁷⁸

Romanizacija je bila najizraženija u istarskim priobalnim gradovima kada su se osnivale kolonije i municipiji, no jačom kolonizacijom u Augustovo doba, ali i kasnije, u 2. stoljeću, romanizacija sve više prodire u unutrašnjost Istre. Histarsko stanovništvo nije bilo zadovoljno promjenama koje su se događale te su uz uporabu tek malenog, osnovnog dijela novopridošlih produkata pokušavali zadržati svoje običaje.

Spomenimo pritom da su se starosjedilačka imena, kao što su *Hostus*, *Leucinus-Leucippe*, *Opia*, *Ovia*, *Petala*, *Pocilia*, *Plotia*, *Plocianus*, *Volso*, *Voltimesis*, *Megaplini* i *Melosocus* dugo zadržala na Buzeštini, Labinštini i na području Nezakcija.

Velik broj zavjetnih žrtvenika sa spomenom autohtonih božanstava u čistoj ili sinkretiziranoj formi, u simbiozi s rimskim božanstvima pronađen je na pulskom ageru, dok iz Nezakcija poznajemo velik broj žrtvenika i to božicama *Eia Augusta*, *Terra Histria*, *Trita Augusta*.⁷⁹

---

⁷⁶ Girardi Jurkić, Džin 2002, 28-29.

⁷⁷ Girardi Jurkić, 1986, 20.

⁷⁸ Mihovilić, Matijašić, 1998, 21.

⁷⁹ Girardi Jurkić, Džin, 2002, 31.

Osim nabrojanih, na istočnoj obali Istre nalazimo božanstva: *Sentona*, *Ika*, *Iutossica*, *Aitica*, *Iria*, dok na jugu Istre oko Nezakcija i Pule pa sve do Dvigrada susrećemo sljedeća božanstva: *Eia*, *Histria*, *Terra Histria*, *Boria*, *Nebres* i jedno muško božanstvo – *Melosokus Augustus*.⁸⁰

Osim romanizacije, na području Istre javlja se i orijentalizacija, za koju možemo reći da je najjača na području Pulskog agera (*Ager Polensis*), sa preko 60% orijentalnih imena. Utjecaj orijentalizacije primjećuje se u umjetnosti i graditeljstvu, nadasve na spomenicima iz Pule i sa Brijuna.

Autohtoni element najviše je osjetan na Bužeštini (*Ager Tergestinum*) i *Histriae Septemtrionalis* te u središnjoj i istočnoj liburnijskoj Istri. Područja Pulskog (*Ager Polensis*) i Porečkog agera (*Ager Parentinus*) su naprotiv, bila izrazito romanizirana i orijentalizirana.⁸¹

Uz romanizaciju dolazi i proces intenzivne urbanizacije što vidimo u osnivanju novih naselja, izmjerom i podjelom agrarnog zemljišta te izgradnjom mreže komunikacija.

Kao značajni gradovi (*coloniae*), javljaju se *Tergeste* (Trst), *Parentium* (Poreč) i *Pola* (Pula). Uzevši u obzir rezultate proučavanja, Trst i Pula postaju kolonije za Cezara, između 46. i 44. god. pr. Kr., a Poreč za Augusta (27. god. pr. Kr. – 14. god.) ili Tiberija (14. – 37. god.). Kolonije dobivaju svoju upravu te okolicu agera koja im je služila kao privredna osnova. Puli je pripadalo područje od ušća rijeke Raše do Limske drage, Poreču od Limske drage do rijeke Mirne, a područje Trsta nalazilo se sjeverno od rijeke Mirne. Neka od većih naselja podignuta su u blizini današnjeg Kopra (*Aegida*), ispod Buzeta (*Piquentum*) i Roča (*Rotium*), u blizini Novigrada (*Aemonia*), na području prahistorijskog Nezakcija (*Nesactium*) te kraj Labina (*Albona*) i ispod Plomina (*Flanona*).⁸²

---

⁸⁰ Girardi Jurkić, 1986, 24.

⁸¹ Ibid, 25.

⁸² Ibid, 25- 26.

4. 1. Rimski municipij Nezakcij

Rimski municipij Nezakcij (*Nesactium*) bio je prije dolaska Rimljana uporište Histra u gospodarskom, trgovačkom, političkom i religioznom smislu. Od 177. god. pr. Kr. situacija se mijenja. Preostali stanovnici Nezakcija potpadaju pod rimsku vlast i nastavljaju život u novim uvjetima, a Nezakcij doživljava velike promjene. Plinije (Nat. Hist. 3, 129) spominje Nezakcij („...*mox oppidum Nesactium*...“) kao samostalni municipij upisan u „*tribus Claudia*“.

Plinije Stariji, *Nat. Hist.* III.129

Histria ut paeninsula excurrit. latitudinem eius XL, circuitum CXXV prodidere quidam, item adhaerentis Libruniae et Flanatici sinus, alii CCXXV, alii Liburniae CLXXX. nonnulli in Flanaticum sinum Iapudiam promovere a tergo Histriae CXXX, dein Libruniam CL fecere. Tuditanus, qui domuit Histros, in statua sua ibi inscripsit: AN AQVILEIA AD TITIVM FLVMEN STADIA MM. oppida Histriae civium Romanorum Agida, Parentium, colonia Pola, quae nunc Pietas Iulia, quondam a Colchis condita; abest a Tergeste CV. mox oppidum Nesactium et— nunc finis Italiae— fluvius Arsia. ad Polam ab Ancona traiectus CXX p. est.

"Istra ima oblik poluotoka. Neki su izmjerili njenu širinu na 40 milja, a duljinu 125 milja, te odredili jednake dimenzije teritoriju Liburnije i Flanatskom zaljevu; drugi mjere 225 milja, a treći daju teritoriju Liburnije duljinu od 180 milja. Neki mjere Japodiju, u zaleđu Istre, sve do Flanatskog zaljeva, u duljini od 130 milja, prema tome Liburniju 150 milja. Istru je pokorio Tuditan, te je na svojoj statui dao urezati: Od Akvileje do rijeke Keriko 2000 stadija. Gradovi u Istri s rimskim građanskim pravom su Kopar, Poreč i kolonija Pula, sada *Pietas Iulia*, koju su osnovali Kolečani, a nalazi se 105 milja od Trsta. Zatim dolazi grad Nezakcij i rijeka Raša, trenutačno granica Italije. Udaljenost morem između Ankone i Pule je 120 milja."⁸³

Arheološki materijal pokazao je da početke municipalne autonomije Nezakcija treba smjestiti u vrijeme vladavine cara Klaudija (41– 54. god.). Imao je dobro organizirane organe vlasti. Rimski Nezakcij je bio smješten na vrhu gradine i njegov urbanistički plan slijedio je

---

⁸³ Cijeli odlomak je preuzet od: Plinije Stariji, *Naturalis Historia*. III.129, na engleski preveo Bill Thayer, preuzeto s <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html>, 129, 1. 8. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

autohtonu tradiciju, što nalazimo i kod drugih istarskih gradova (Pula, Labin, Plomin, Buje, Buzet).⁸⁴

Slika br.8 Nezakcij - panoramski snimak

Ulaz u grad predstavljaju dobro sačuvana gradska vrata na zapadnom obrambenom zidu. Uski prolaz koji vodi do središta naselja ukopan je u područje prapovijesne nekropole. Ta cesta dovodi do začelja antičkih hramova, ispred kojih se prostire ravna površina rimskog foruma. Na forumu pronalazimo ostatke, kasnije sagrađenih, dviju ranokršćanskih bazilika, na koje se nadovezuju ostaci rimskog kupališta na sjevernoj strani.⁸⁵ U gradu se nalazile tri velike cisterne povezane s termama, koje su grad opskrbljivale vodom. Osim područja prapovijesne nekropole, svi vidljivi ostaci pripadaju rimskom ili najviše kasnoantičkom/ranokršćanskom naselju. Ulice su bile popločane ili usječene u stijenu.⁸⁶

Forum, glavni gradski trg, prostirao se u smjeru istok-zapad u širini tri hrama. Sa tri strane je uokviren stupovima koji su nosili trijem, čija je širina sačuvana na sjevernoj strani uz ranokršćanske bazilike. S trijema se ulazilo u trgovine i radionice (*tabernae*), u termalni kompleks, kao i u druge zgrade privatne i javne namjene (upravnog, sudskog i kulturnog karaktera). Uz sjeverni rub središnje terase djelomično je istražen jedan kompleks početkom

⁸⁴ Girardi Jurkić, 1986, 54.

⁸⁵ Mihovilić, Matijašić, 1998, 21.

⁸⁶ Girardi Jurkić, 1986, 54.

20. st. Tamo su pronađene dvije cjeline koje se mogu tumačiti kao terme. Sastoje se od muškog i ženskog dijela, dok je veći dio prostorija oko termi uništen i gotovo je nemoguće razabrati tlocrte njihovih rasporeda pa tako i samu namjenu.⁸⁷

Antički Kapitolij

Slika br. 9 Pogled na tri antička hrama u gornjem lijevom uglu

Na najvišoj visoravni, na zapadnom dijelu rimskog Foruma, sagrađen je Kapitolij s tri hrama. Antički Kapitolij slijedi tradiciju predrimskog histarskog vjerskog centra, oblikovanog između 1. i 2. stoljeća. Srednji hram je duži i širi od ostalih, ali i najkasnije sagrađen, u 2. stoljeću.⁸⁸ Ne zna se kojim su božanstvima bili posvećeni, no može se zaključiti da se radi o kapitolijskoj trijadi (Jupiter, Junona, Minerva). Najvjerojatnije je da su hramovi sagrađeni tijekom 1. polovice 1. st., kada Nezakcij stječe status municipija.

Forum je izgrađen po standardiziranim obrascima koji su za taj tip arhitekture primjenjivani diljem Rimskoga Carstva. Trg je bio jednom stranom otvoren prema gradskim hramovima, a s ostalih triju strana bio je okružen trijemom iz kojega se pristupalo prostorijama raznih javnih namjena u sklopu forumskoga kompleksa.⁸⁹

Sva tri forumska hrama uzdižu se s jedinstvenoga postamenta koji je bio oko metra viši od razine foruma.⁹⁰

Sjeverni hram se označava slovom *C*, središnji slovom *B*, a južni slovom *A*.

⁸⁷ Mihovilić, Matijašić, 1998, 33.

⁸⁸ Girardi Jurkić, 1986, 54.

⁸⁹ Mihovilić, Matijašić, 1998, 26-33.

⁹⁰ Girardi Jurkić, V., Antički hramovi na forumu u Nezakciju, *Histria Antiqua*, Pula, 1996 (81-90), 85.

Hramovi A i C identičnih su dimenzija (7,7 m × 18,8 m), dok je središnji hram B nešto veći (9,6 m × 21,8 m).⁹¹ Na mjestu tih hramova u više navrata pronađeno je oko pet stotina ulomaka arhitektonske dekoracije na temelju kojih se hramovi mogu djelomično rekonstruirati i datirati.⁹² Pronađeni ulomci većinom su dijelovi trabeacija vijenaca hramova: prevladavaju ulomci koji su pripadali bočnim hramovima A i C, a manji dio ulomaka pripadao je središnjem hramu B.⁹³ Izračunato je da je ukupna visina središnjega hrama, od baze stilobata do vrha sljemena, iznosila oko 14 m, a bočnih hramova 11,73 m, što ukazuje na monumentalan izgled hramova i njihovu vizualnu dominaciju forumom.⁹⁴

Tijekom iskopavanja temelja hramova pronađeno je više žarnih grobova iz željeznoga doba. To potvrđuje da su hramovi podignuti na mjestu gdje se u to vrijeme prostirala nekropola. Najveći se dio predmeta položenih u grobove datira u 4. i 3. st. pr. Kr.⁹⁵

Hram A podignut je na temeljima koji se mogu datirati u kasno republikansko doba ili najkasnije do sredine 1. st., no nema dokaza da je u to vrijeme građevina imala funkciju hrama.⁹⁶ Ulomci kamene arhitektonske dekoracije hramova A i C, koji se datiraju u drugu polovicu 1. st. (vjerojatno u doba Flavijevaca), najranija su sigurna potvrda postojanja hramova na nezakcijskome forumu.⁹⁷ Osim što su bili istih dimenzija, hramovi su imali i identičnu trabeaciju vijenca pa se može pretpostaviti da su građeni istovremeno. Vjerojatno je riječ o hramovima s četirima stupovima na pročelju (*tetrastylus*).⁹⁸

Čini se da središnji hram u to vrijeme još nije postojao.

Hramu B se zbog dimenzija atribuiraju ulomci druge pronađene trabeacije vijenca koji gradnju datiraju u prvu četvrtinu 3. st.⁹⁹ Ako je hram postojao i prije toga, imao je identičnu arhitektonsku dekoraciju kao i bočni hramovi jer su identificirane samo dvije različite trabeacije. Sva tri forumska hrama u Nezakciju izgubila su svoju prvobitnu funkciju najkasnije u 5. st.¹⁰⁰

U Nezakciju je, kao i u Zadru i Puli, upitna posveta forumskih hramova. Postoji više pretpostavki o tome. Prema jednoj od njih kult Kapitolijske trijade štovao se u hramu A još od osnutka kolonije rimskih građana u Puli, a od Augustova vremena bio je u funkciji carskoga

---

⁹¹ R. Matijašić, Kamena arhitektonska dekoracija hramova u Nezakciju, *Histria Antiqua* 2, Pula, 1996 (91–110) 91.

⁹² Ibid 91.

⁹³ Ibid 91.

⁹⁴ Ibid 103.

⁹⁵ Mihovilić, 1996, 9-64.

⁹⁶ Girardi Jurkić, 1996, 84-85; Matijašić R., Buršić-Matijašić K., 1996, 104.

⁹⁷ Matijašić, 1996, 104.

⁹⁸ Girardi Jurkić, 1996, 85.

⁹⁹ Matijašić, 1996, 104.

¹⁰⁰ M. Sinobad, Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj, *Opusc. archaeol.* 31, (221–263), Zagreb, 2007/2008, 241.

kulta. Središnji hram za Marka Aurelija postaje svetište Kapitolijske trijade.¹⁰¹ Prema drugoj pretpostavci središnji je hram otprilike od početka 3. st. funkcionirao kao kapitolijski hram.¹⁰² Bliske paralele za točrtno rješenje nezakcijskih hramova nalazimo u forumskim hramovima u Sbeitli (*Sufetula*) u Tunisu.¹⁰³ Ondje postoje tri hrama od kojih je središnji (hram *B*) bio veći i viši od bočnih hramova (hramovi *A* i *C*). Nezakcijskim hramovima slični su i po dimenzijama. Dimenzije hrama *B* su 19,3 m × 10,4 m, a hramova *A* i *C* 17,9 m × 9,6 m.¹⁰⁴ Njihova ukupna širina, kao i u Nezakciju, ujedno je širina samoga foruma. Hramovi su bili pseudoperipteri tetrastilnih pronaosa s još dvama stupovima iza bočnih stupova na pročelju.¹⁰⁵ Tetrastilni pronaos vjerojatno su imali i nezakcijski hramovi.¹⁰⁶ Sufetulski bočni hramovi bili su međusobno identični kao i nezakcijski bočni hramovi. Između podija središnjega hrama i podija bočnih hramova u Sufetuli postojala su dva prolaza s kojima je dio grada iza hramova bio povezan s forumom.¹⁰⁷ Ovakvo urbanističko rješenje možda je bilo primjenjeno i u Nezakciju, barem u jednoj građevinskoj fazi forumskih hramova. širina prolaza između nezakcijskih hramova *A* i *B* iznosi 1,7 m, a između hramova *B* i *C* 2 m.¹⁰⁸ Od glavnih gradskih vrata prometna je komunikacija bila usmjerena upravo prema začelju forumskih hramova, što ide u prilog ovoj pretpostavci. Izgradnja čitavog forumskog kompleksa u Sufetuli datira se u 2. četvrtinu 2. st. na temelju posvetnih natpisa iz vremena Antonina Pija, koji su stajali iznad ulaza na forum.¹⁰⁹

Osim s forumskim hramovima u Sufetuli, bliske se paralele mogu uspostaviti između nezakcijskih hramova i forumskih hramova rimskog grada u selu Bolonia (*Baelo Claudia*), 15 kilometara sjeverozapadno od grada Tarifa u Španjolskoj. Ondje se nalaze tri hrama, podjednake dimenzije, jedan uz drugi.¹¹⁰ Najvjerojatnije je riječ o tetrastilnim pseudoperipterima. Njihova gradnja nije počela istovremeno. Prva građevinska faza hrama *C* datira se između 40. i 60. g., a hramova *A* i *B* u vrijeme Neronova vladanja.¹¹¹ Hramovi su

---

¹⁰¹ Girardi Jurkić, 1996, 86.

¹⁰² Matijašić, 1996, 104

¹⁰³ Barton, Ian, M., Capitoline Temples, in Italy and the Provinces, especially Africa, in ANRW, vol. 2, 12. 1 259-342. (305, 338, sl.5a)

¹⁰⁴ Ibid, 328.

¹⁰⁵ Ibid, 338, sl. 5a.

¹⁰⁶ Mihovilić, Matijašić, 1998, 28.

¹⁰⁷ Barton, 1982, 305.

¹⁰⁸ Girardi Jurkić, 1996, 86.

¹⁰⁹ Barton, 1982, 305.

¹¹⁰ Ibid, 268. W. E. Mierse: Temples and Towns in Roman Iberia: The Social and Architectural Dynamics of Sanctuary Designs, from the Third Century B. C. to the Third Century A. D., Berkeley, 1999, 190, sl.56.

¹¹¹ Ibid 192.

dobili konačan izgled i profunkcionirali vjerojatno u Trajanovo vrijeme, što je prethodilo razdoblju gradnje hramova u Sufetuli.¹¹²

Iako se hramski kompleksi foruma u Sufetuli i Baelu, kao i Nezakciju, gotovo redovito smatraju hramovima kapitolijske trijade, za to ne postoji sigurna potvrda.¹¹³ Možda je urbanističkom rješenju forumskih hramova uzor bio hramski kompleks rimskog foruma u Bresciji¹¹⁴

Ondje pronalazimo tri široke, odvojene cele, povezane jedinstvenom fasadom, a heksastilni pronaos ispred veće, središnje cele bio je isturen prema forumu u odnosu na fasadu bočnih hramova, što se smatra jedinstvenom pojavom u poznatoj rimskoj arhitekturi.¹¹⁵ Izgradnja hramova datira se u četvrtu godinu Vespazijanova konzulata (73. god.)¹¹⁶ Ni za forumske hramove u Bresciji ne može se pouzdano reći da su bili posvećeni Kapitolijskoj trijadi.¹¹⁷

Svi su ovi hramovi, ili barem neki od njih, mogli biti hramovi carskoga kulta. Njihov dominantan položaj na forumu kazuje tek to da su bili u funkciji službene religije. Osim središnjega hrama, rimske vlasti su za propagandu često rabile i sporedne građevine forumskih kompleksa. Tako je vjerojatno bilo i u Nezakciju. U funkciji carskoga kulta mogla je biti jedna prostorija u sjevernome dijelu forumskoga kompleksa.¹¹⁸

Bedemi

Govoreći o bedemima, njihovi su ostaci vidljivi oko čitavog područja grada, no najbolje su sačuvani oni na zapadnoj strani između dvojnih gradskih vrata. Ovaj dio bedema ima ulogu potpornog zida prema uzvisini gdje se nalazila prapovijesna nekropola. U plaštu zida usječeni su prolazi dvaju vrata – *Porta Polensis* (južna) i *Porta Praehistorica* (sjeverna). Ispod potonjih je pronađen kanal za otjecanje kišnice, s kamenom rešetkom slivnika. Bedem prati reljef terena, odvajajući gotovo ravni dio naselja i strmiju padinu ispod njega s juga, istoka i sjevera. Prapovijesni bedem nađen je i na području prapovijesne nekropole i sječe je po dužini, usporedno s antičkim bedemom.¹¹⁹

---

¹¹² Ibid 192-3.

¹¹³ Barton, 1982, 268.

¹¹⁴ Ibid, 264.

¹¹⁵ M. Todd, Forum and Capitolium in the early Empire, in F. Grew & B. Hobley (eds.), Roman urban topography in Britain and the western Empire (CBA Research Report 59), London, 1985 (56–66) 61.(sl46)

¹¹⁶ Barton, 1982, 264; Todd, 1985, 61.

¹¹⁷ Sinobad, 2007/2008, 243.

¹¹⁸ B. Marušić, Prilog poznavanju kasnoantičkog Nezakcija, Starohrvatska prosvjeta 16, Split, 1986 (51–76) 52; G. Rosada, Moguća schola kod foruma u Nezakciju, in V. Girardi–Jurkić (ed.), Međunarodno arheološko savjetovanje 'Carski kult na istočnom Jadranu', Pula 27.–30. studenog 1997: program i sažeci priopćenja, Pula, 1997, 42.

¹¹⁹ Mihovilić, Matijašić, 1998, 28- 29.

Stambeno područje prostiralo se južno i istočno od Foruma, s kućama smještenim na terasama. Neki istraženi primjerci stambene arhitekture pokazuju da su *insulae* imale trapezoidni oblik, ograničen uskim prolazima. Kuće su u pravilu imale središnji atrij na stupovima te stambene i radne prostorije.¹²⁰ Pronađeni su ostaci pet kuća: zapadno od termalnog kompleksa, naslonjeni na njega nalaze se ostaci Kuće 1, potom na rubu Foruma, južno od hramova nalazimo ostatke Kuće 2, istočno od Foruma pronađeni su ostaci dviju kuća (Kuća 3 i Kuća 4) odvojenih ulicom u smjeru istok- zapad, te ispod područja starokršćanskih bazilika gdje se nalaze ostaci Kuće 5, najzanimljivije, ali i najmanje razumljive antičke stambene arhitekture. Objašnjenje nalazimo u vremenskoj slojevitosti ostataka građevina još od prapovijesnog doba, preko klasične i kasne antike do ranoga srednjeg vijeka. U području oltarnog prostora sjeverne bazilike rezultati su doveli do predrimskih naslaga. Na cijelom tom prostoru su prije pojave kršćanskih kulturnih zgrada u 6. st. postojale stambene zgrade čiji se ostaci naziru u jednom većem kompleksu, uz temelje termi. Na području oltarnog prostora sjeverne bazilike vidljivi su ostaci vodospreme, bazena od velikih kamenih ploča povezanih kovinskim šipkama, koja je vjerojatno sakupljala vodu s okolnih krovova.¹²¹

Velika rimska nekropola nalazila se s obje strane ceste koja je iz Nezakcija vodila za Pulu. Nalazi iz 48 grobova, koliko ih je istraženo, svjedoče o visokom stupnju razvijenosti društvenog i ekonomskog života stanovnika Nezakcija u razdoblju između 1. i 3. stoljeća.¹²²

4. 2. Kraj antike u Istri

Kraj antike u Istri obilježava razdoblje od početka 4. do kraja 6. stoljeća. Označeno je dubinskim društvenim, upravnim i kulturnim promjenama, neprekidnom borbom za vlast i sve snažnijim pritiskom novih naroda koji su preko Postojnskih vrata pokušavali prodrijeti na područje poluotoka i uništiti Rimsko Carstvo.

Seobu naroda u Italiju započinju Zapadni Goti, prelazeći 401. godine preko Istre. 489. godine Istočni Goti pripajaju Istru svojoj istočnogotskoj državi sa sjedištem u Ravenni.

U 6. stoljeću odigrala su se ključna zbivanja kao što je istočnogotsko-bizantski rat (535.-555. god.), koji 538. godine vraća Istru u granice Istočnorimskog Carstva te seoba Langobarda iz Panonije u Italiju 568. godine.

---

¹²⁰ Girardi Jurkić, 1986, 54.

¹²¹ Mihovilić, Matijašić 1998, 33- 36.

¹²² Girardi Jurkić, 1986, 54.

Na alpskim lancima od Ligurije do Kvarnera podiže se sistem obrane. I do Istre je došao osjećaj nestalnosti vremena pa se kao posljedica toga obnavljaju bedemi u Puli te podižu novi u Nezakciju. Na istaknutim položajima, kao što su prostori prahistorijskih gradinskih naselja i izduženi poluotoci i otoci uz obalu, izgrađena su utvrđena naselja – kašteli.¹²³

Upadi Slavena i Avara na ovaj prostor, zabilježeni su u pisanim spomenima, kao kod langobarskog pisca Pavle Đakona.¹²⁴

Pavle Đakon, Povijest Langobarda (*Historia Langobardum*), IV. 24; IV.40

24. *Hac tempestate legati Agilulfi regressi a cacano, pacem perpetuam factam cum Avaribus nuntiarunt. Legatus quoque cacani cum eis adveniens, ad Gallias perrexit, denuntias Francorum regibus, ut, sicut cum Avaribus, ita pacem habeant cum Langobardis. Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Histrorum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastavere.*

U to vrijeme vratili su se Agilulfovi poslanici od kagana i javili da je s Avarima sklopljen vječni mir . S njima je stigao i kaganov poslanik koji je produžio put prema Galiji, s porukom franačkim kraljevima neka tako sklope mir s Langobardima, kao što ga imaju s Avarima. U međuvremenu su Langobardi s Avarima i Slavenima upali u krajeve Histra i sve opostušili ognjem i pljačkom."¹²⁵

40. *Rex vero Agilulf pacem cum imperatore in annum unum itemque in alterum faciens, cum Francis quoque iterato pacis concordiam renovavit. Hoc nihilominus anno Sclavi Histrum, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt. Sequenti quoque mense Martio defunctus est apud Tridentum Secundus servus Christi, de quo saepe iam diximus, qui usque ad sua tempora succinctam de Langobardorum gestis composuit historiolum. Eo tempore rex Agilulf cum imperatore iterato pacem composuit. Occisus quoque est his diebus Theudepertus rex Francorum, et facta est pugna gravissima inter eos. Gunduald etiam, germanus Theudelindae reginae, qui erat dux in civitate Astensi, nemine scientem auctorem mortis ipsius, hoc ipso in tempore sagitta ictus interiit.*

"Kralj Agilulf je sklopio s carem mir na jednu godinu, pa potom i za drugu. Također je i s Francima još jednom obnovio mir. Pored toga, te su godine Slaveni u Istri ubijali vojnike i strašno je opustošili. Sljedećeg mjeseca ožujka u Tridentu umro je sluga Kristov Sekund, o

¹²³ Girardi Jurkić, 1986, 31.

¹²⁴ Pavle Đakon (*Paulus Diaconus*) (720- 800.), benediktinski svećenik i langobardski povjesničar.

¹²⁵ Pavao Đakon, Povijest Langobarda, prijevod Robert Šcerbe i Hrvoje Šugar, Zagreb, 2010, 110- 111.

kome smo često govorili, kojij je sastavio kratku povijest o djelima Langobarda do svoga vremena. U to je vrijeme kralj Agiluf ponovno sklopio s carem mir. Tih dana ubijen je i Teudepert, kralj Franaka, te je među njima došlo do vrlo teške borbe. U to isto vrijeme Gundoald, brat kraljice Teudelinde, koji bijaše vojvoda u gradu Asti, poginuo je od uboda strijele, a da nitko nije znao tko je uzrokovao njegovu smrt."¹²⁶

Između 599. i 611. g. Nezakcij prestaje postojati kao gradsko naselje. Nezakcij se više ne spominje u poznatoj ispravi s Rižanske skupštine 804. godine, u kojoj je sačuvan tekst rasprave povodom pritužbi istarskih gradova prema novom feudalnom gospodar, pa se zato smatra da više nije imao gradsko obličje i ustrojstvo. Antičko ime Nezakcija, *Nesactium*, javlja se u nekim srednjovjekovnim ispravama od 13. do 16. st., a u lokalnoj je tradiciji sačuvan pod nazivom Vizače. U jednoj ispravi iz 1243. godine spominje se izvjesni Anzelus de Mesazo, potom 1388. godine toponim Rumian Isazzi, zatim 1426. god. i 1520. godine Isacij i Ixazi. Nakon toga ruševine su služile kao izvor graditeljskog materijala za nova naselja nastala u okolici kroz 16.- 18. st., kao što su Muntić, Valtura, Loborika i Kavran. Time je vjerojatno došlo i do brisanja ostataka srednjovjekovnog naselja, za koje je moguće da je bilo napušteno 14.- 15.st., kada su harale zarazne epidemije.

Ono što je ostalo temeljni su dijelovi antičkih i starokršćanskih građevina, čije istraživanje započinje početkom 20. stoljeća.¹²⁷ U 20. st. na prostoru lokaliteta izgrađena je čuvareva kuća, ubrzo nakon što započinju sustavni arheološki istražni radovi. U njoj su izloženi neki od predmeta pronađeni u Nezakciju uz dosta fotografija i tlocrte samih izložaka. Najveći dio predmeta iz Nezakcija nalazi se u Arheološkom muzeju Istre u Puli, gdje su izloženi natpisi i predmeti iz prapovijesne nekropole, rimskih građevina te ranokršćanskih bazilika. Arheološki muzej Istre u Puli osnovan je nedugo nakon početka istraživanja u Nezakciju, već 1902. godine, radi pohrane rezultata istraživanja s lokaliteta.¹²⁸

---

¹²⁶ Pavao Đakon, *Povijest Langobarda*, prijevod Robert Ščerbe i Hrvoje Šugar, Zagreb, 2010, 122- 123.

¹²⁷ Mihovilić, Matijašić, 1998, 42.

¹²⁸ Mihovilić, Matijašić, 1998, 42.

5. Kameni spomenici

Istarska umjetnost do posebnog izražaja dolazi u 7. i 6. st. pr. Kr.

Glavna posebnost postaju kameni spomenici. Velik broj je pronađen u Nezakciju (oko 50), dok je u Picugima i Kaštelu kod Buja nađen po jedan spomenik.

Slika br.10 Torzo kamene plastike iz Nezakcija

Ukrasi i motivi na kamenim spomenicima

Među kamenim spomenicima razlikujemo ploče s geometrijskom ornamentikom i pravu plastiku, samostalnu ili reljefnu.¹²⁹ Među geometrijskim ornamentima glavni motivi su spirala i svastika, tj. meandar. Nailazimo i na motiv grčkog slova omega, šrafirani trokut i motiv vrpce ili male cikcakaste crte, izvedene u izdubljenoj tehnici te motiv ptičjeg skoka. Posljednja dva motiva obično obrubljuju centralni motiv spirale ili meandra. Spirala je uvijek izdubljena i pojavljuje se u različitim kombinacijama; mogu biti horizontalne, povezane međusobno trotračnom crtom, ali mogu biti i okomite – ponekad se iz jedne velike spirale izdvajaju dvije manje, koje ponovno prelaze u veliku. Motiv svastike je obično međusobno isprepleten i u suprotnosti sa spiralom, izveden plastično. Pojedine svastike su međusobno povezane, te mogu stajati slobodno, dok ornament prekriva veliki dio ploče.

Plastika

---

¹²⁹ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 326.

U čistoj plastici poznata su dva muška poprsja, donji dio muške figure, konjanik na konju, fragment noge, dvojna ženska glava i fragment ženske glave; u manjim fragmentima glava konja i šaka.¹³⁰

Poprsja imaju ruke stisnute uz tijelo, savijene u laktu i položene na prsa. Donji dio muške figure izrađen je u suprotnosti s poprsjem, kvalitetnije i plastičnije.

U reljefnoj plastici, na pročelju velikog bloka na kojem je stajao konjanik, prikazan je lik žene koja doji i rađa dijete. Dva puta su reljefno prikazane noge. Na bloku u obliku prizme prikazane su gole noge, na drugom isto muške noge. Posljednji je reljef važan jer se povezuje s geometrijskim motivima i dokazuje da među kamenim spomenicima s geometrijskim ornamentom i figuralnim prikazom nema bitne vremenske razlike.

Datacija

Kameni spomenici pronađeni u okviru nekropole više nisu bili u prvobitnom položaju, zbog čega njihova stratigrafija i mjesto nalaza ne nude nikakav oslonac, kako za dataciju, tako ni za određivanje njihove funkcije.¹³¹ Kamene spomenike se datiralo različito: od mikenskog, odnosno kasno brončanog doba (Sticotti, Gnirs, Mladin) pa sve do grčke arhaike, odnosno halštatskog razdoblja (Hoernes, Forlatti-Tamaro, svi noviji istraživači, osim Mladina).

Puschi u kamenim spomenicima s geometrijskom ornamentikom vidi razdoblje mikenske kulture, a u plastici vrijeme grčke arhajske umjetnosti.

Funkcija

Govoreći o funkciji kamenih spomenika, razlikujemo dvije teze. Prva govori da su kameni spomenici dijelovi svetišta. Takvo je bilo mišljenje nekih istraživača, poput Sticottija, Gnirsa i Puschija. A. Gnirs je bio najkonkretniji: u spomenicima je vidio ostatke svetišta s kultom božjeg prijestolja ili dvojnog božanstva, a Sticotti htionska božanstva.

Prema drugoj tezi, kameni spomenici su dio grobne arhitekture i predstavljaju grobne ploče ili stele. Bez obzira na nepovoljne nalazišne podatke, danas usporedbena građa dobro pokazuje kako datirati spomenike i u kojoj ih funkciji shvatiti.

---

¹³⁰ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 326.

¹³¹ Ibid

Stilističke usporedbe

Za ploče sa spiralnim ornamentom najbolje su paralele na nadgobnim stelama Novilare, koje je 1895. godine objavio E. Brizio ili pak kamene ploče iz Bugarske. Ukras meandra često nalazimo u više ili manje sličnom obliku na daunijskim stelama.

Slika br. 11 Stela iz Novilare

Novilarske stele su najbolja osnova za dataciju nezakcijskih spomenika s geometrijskim ukrasom. Jedna od stela sa spiralnim ukrasom nađena je in situ (grob 42).¹³² Grob je datiran u 1. pol. 7. st. pr. Kr. Novilarske stele pokazuju da bar dio nezakcijskih spomenika moramo tumačiti u sličnoj funkciji – kao nadgrobne spomenike.

Slično mišljenje vrijedi i za plastiku. Oba istarska poprsja i donji dio muške figure imaju najbolje paralele u južnoj Italiji. Isti položaj ruku, slabo izrađeno poprsje bez muskulature, nasuprot dosta kvalitetnijem, plastično izrađenom donjem dijelu tijela, jasni su znaci koji povezuju plastiku Istre i Abruzza. Spomenimo pritom poprsje iz Atesse, reljefnu plastiku iz Bellanta te noge iz Collelonga („*gambe del diavolo*“).¹³³

Ploče s geometrijskim ornamentom možemo datirati već u 7. st. pr. Kr. Povezanost s reljefnom plastikom pokazuje da su ih izrađivali još i kasnije u 6. st. pr. Kr. Nezakcijsku plastiku moramo smjestiti više prema kraju tog stoljeća.

¹³² Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 327.

¹³³ Ibid, 328.

Usporedbe s Italijom također objašnjavaju funkciju nezakcijske plastike. Ploče sa spiralnim ukrasom u Novilari, koje pored geometrijskog imaju i figuralni ukras i natpise, sigurno su nadgrobne stele, a slično vrijedi i za reljefnu plastiku u južnoj Italiji, gdje se razvija sve do samostalne plastike. Osim toga, i etruščanska plastika je nadgrobna (ženske glave i konjanik). Također su i *kourothrophos* te kipovi majka dojilja u južnoj Italiji dio grobne arhitekture. Sama situacija nalaza u Nezakciju govori također u prilog nadgrobni spomenika, iz same činjenice da su spomenici bili nađeni u okviru nekropole, koja je u vrijeme naših spomenika bila u upotrebi.¹³⁴

Osim grobnih stela, u geometrijski ukrašenim kamenim pločama koje na rubu imaju žlijebove, moramo vidjeti kamene ploče grobnih škrinja. Sličnost ploča sa žlijebovima sa pločama iz Vrčina ne znače brončanodobnu starost, kako misli Mladin, jer slične ploče kao dio grobne arhitekture nalazimo i u samom Nezakciju, kao npr. u zajedničkom grobu 12, u kojem su vršena pokapanja od 10.– 4. st. pr. Kr. Neke ornamentirane ploče sigurno su služile kao nadgrobne. Kao grobne spomenike moramo očitoma tumačiti također plastične spomenike. Svi kipovi i reljefi koje smo naveli kao paralele za istarske, bilo iz južne ili etruščanske Italije, bili su nadgrobni spomenici.¹³⁵

Prostor na kojem je nezakcijska plastika nastala ima svoju kulturno - povijesnu priču. Istru sa srednjom i južnom Italijom na jadranskoj strani povezuje sličan duhovni svijet, slična religiozna shvaćanja odnosno prikazi. Istra je također povezana s egejskim svijetom, prije svega preko srednje i južne Italije. Veza sa srednjom i južnom Italijom je razumljiva, dobro je pokazuje importirana daunijska keramika.

Istra je stvarala i samostalno, što pokazuju nalazi i njihova analiza. Reljefni prikaz ženske plastike, sa svojom grubom naturalnosti, pokazuje da je u Istri još živ prahistorijski religiozno – kulturni svijet, koji se u suprotnosti s grčkom arhaikom izražava, prije svega u kultu plodnosti, dok je druga povezanost neposredno etruščanska. Kod dvojne ženske glave i u fragmentu ženske glave vjerojatno se radi o etruščanskom importu. U njemu moramo vidjeti također pomak trgovine, koji je nastao nakon osnivanja Adrije i Spine. Istovremen je i pomak u duhovnom svijetu, koji je stvorio neposredni dodir s Etruščanima.¹³⁶

---

¹³⁴ Ibid, 330.

¹³⁵ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 331.

¹³⁶ Ibid

5. 1. Kamena plastika iz Nezakcija

Grupa kamenih spomenika pronađena je na prostoru prapovijesne nekropole, ali i izvan nje. Radi se o dijelovima ploča koji su ukrašeni raznim uklesanim kombinacijama spirala i meandra, šrafiranim trokutima, „S“ motivom.

Monumentalna kamena plastika, s prikazima nagog konjanika, žene koja doji i rađa dijete te dijelova tijela nagih mladića i žrtvenika, predstavlja izniman nalaz u Nezakciju, uzevši u obzir da je nastala u prapovijesti, ukazujući da je već tada ovo područje bilo povezano s drugim mediteranskim civilizacijama. No, pronađena je u sekundarnom položaju, najčešće u južnom dijelu nekropole, u zonama I, IV, V, ali i na širem području naselja, što otežava određivanje namjene i datacije.¹³⁷ Za Kristinu Mihovilić najprihvatljivije je tumačenje ono koje ove spomenike opisuje kao dijelove nadgrobnih spomenika i prikaze heroiziranih pokojnika te datira njihov nastanak između 8.– 6. st. pr. Kr.¹³⁸

Najvažniji spomenik ove skupine je prikaz božice plodnosti s konjanikom¹³⁹.

Slika br. 12 Božica plodnosti i konjanik iz Nezakcija, 6. st. pr. kr.

¹³⁷ Mihovilić 2013, 24.

¹³⁸ Mihovilić, Matijašić, 1998, 15.

¹³⁹ Girardi Jurkić 1986, 20.

Najčešći zaključak je da su ploče ukrašene geometrijskim motivima nastale od sredine 7. st. pr. Kr., dok se za skulpture smatra da su mogle nastati od druge polovice 6. st. pr. Kr.

Za veliku skulpturu konjanika i *kourothropos* smatra se da bi mogli biti dio nekog grobljanskog hrama. Moguće je da je u Nezakciju bila prihvaćena ideja hrama posvećenog kultu pokojnika ili mrtvih, mjesta na kojima su se ostavljali *ex voto* s prikazima konjanika, heroiziranih pokojnika, koja su poznata iz južne Italije.¹⁴⁰

Magna Mater i skulptura iz Nezakcija

Nezakcijski reljef s prikazom žene s djetetom, majke koja doji dijete sličan je primjeru plastike iz Megare Hibleje (*Megara Hyblaea*) i reljefu žene iz Sparte, gdje su slično povezana dva motiva, žene koja doji i rađa (drži ruku na vagini). No istarskom reljefu ni spartanska plastika nije uzor. Položaj djeteta na spartanskom reljefu je posve različit.¹⁴¹

Kult *Magnae Mater* je iznimno raširen, a zabilježen je i na prostoru istarskog poluotoka. Kult nije autohtonog podrijetla, dolazi s Rimskim Carstvom i novopridošlim stanovnicima.

Raširio se diljem Carstva i provincija, pa je tako zabilježen u provinciji Dalmaciji (Muć, Klis, Salona) i u Gornjoj Panoniji (Ptuj, Ljubljana, Sisak). Na prostoru Istre kult Velike Majke vrlo je dobro prihvaćen budući da sa ovih prostora još iz prapovijesnog doba, pamtimo autohtono božanstvo veoma slično novopridošloj božici.

U Nezakciju se nalazilo najstarije središte duhovno - religijskog i umjetničkog života Histra, a u prilog tome ide i pronađena skulptura žene koja rađa.¹⁴²

---

¹⁴⁰ Mihovilić 2013, 24.

¹⁴¹ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 330.

¹⁴² V. Girardi Jurkić: Rasprostranjenost kulta *Magnae Matris* na području Istre u rimsko doba, *Histria archaeologica*, Pula 1972. (43-60), 50-52.

Slika br. 13 Frontalni prikaz božice plodnosti s velike skulpture

Žena koja rađa predstavlja božicu plodnosti i rađanja, kako prirode tako i životinja i ljudi, općenito je simbol regeneracije prirode. Slične nalaze iz prapovijesnog razdoblja možemo pronaći diljem Balkanskog poluotoka, ali i cijele Europe.

Specifičnost histarske skulpture jest njezina monumentalnost, posebice ako govorimo o razdoblju nastanka, odnosno o 6. i 5. st. pr. Kr. U bližim kulturama nalazimo kipove velikih dimenzija, no jedino histarska božica ima iznimno izraženu seksualnost i ekspresivnost.¹⁴³

Ova skulptura je antropomorfni prikaz autohtonog histarskog kulta. Izrađena je od kamena i monumentalnih je dimenzija, dužine 2,18 metara i visine 0,85 metara s jedne strane, dok je na drugoj niža, visine 0,48 metara. Blok u kojem je isklesana je u prilično lošem stanju, a lik božice prikazan je na užoj strani.

Glave majke i djeteta su uništene tako da ne znamo kako su izgledali, no sačuvani dio otkriva kompoziciju kao i detalje figura. Prikazana je naga žena, koja desnom rukom drži dijete te ga doji. Njegova desna ruka nalazi se ispod majčina lijevog pazuha, a lijeva na njezinom desnom ramenu. Majčina lijeva ruka dotiče stidnicu i ako se pomnije promotri možemo primijetiti da si žena olakšava porod rukom te je vidljiva i glava drugog djeteta. Ako gledamo sa strane može se činiti da žena sjedi, no ako je promotrimo sprijeda, vidimo da je više naslonjena, što također upućuje na pozu pri rađanju.

---

¹⁴³ S. Kukoč: Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od VII. do V. stoljeća pr. Kr, *Radovi, razdio povijesnih znanosti, Zadar 1987.* (75-112) 83.

Cijelu kompoziciju karakterizira određena nespretnost u izradi te uviđamo prenaglašene šake, predimenzioniranu vulvu, dok dojke i dijete izgledaju kao dodaci, a ne kao dio cjeline.¹⁴⁴

Skulptura je pronađena u iskapanjima 1903. godine, a Girardi Jurkić je datira u 6. ili 5. stoljeće prije Krista.

Prapovijesnu nezakijisku božicu plodnosti i materinstva, zamjenjuje Velika Majka ili Kibela, koja dolazi s doseljenicima. Brončana skulptura Atisa, također pronađena u Nezakciju, potvrđuje štovanje božice na tom prostoru.

Za monumentalnu skulpturu žene koja sjedi, pronađene u Nezakciju, nažalost bez glave te oštećenih ruku, unatoč oštećenosti, možemo sa sigurnošću tvrditi da se radi o Kibeli. Kod većine skulptura Kibele na području istočnog Jadrana možemo uočiti isti prikaz; svima su uništene glave, a ponekad i atributi kako se ne bi moglo prepoznati kojemu je božanstvu skulptura posvećena.

Sl. br. 14 Skulptura žene koja sjedi iz Nezakcija

---

¹⁴⁴ A. Puschi: La necropoli preromana di Nesazio, relazioni degli scavi, *Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria*, Poreč 1905. (3-203) 50-52; P. Sticotti: Scavi di Nesazio, *Atti e memorie della societa istriana di archeologia e storia patria*, Poreč 1934. (253-269) 254-255; Girardi Jurkić 1972, 50-51; Girardi Jurkić, *Autohtoni kultovi u odnosu prema helenističkoj i grčko-rimskoj religiji u antičkoj Istri*, Jadranski zbornik, Pula- Rijeka, 1982-1985, (273-286) 275; Girardi Jurkić, *Kontinuitet ilirskih kultova u rimsko doba na području Istre*, Jadranski zbornik, Pula- Rijeka, 1979-1981, (147-171) 149; Kukoč, 1987, 83.

Velika Majka prikazana je kako sjedi na tronu, čiji su završeci rukohvata oblikovani u glave lavova, a do njezine desne noge, u dubokom reljefu, prikazana je savijena zmija. Ostatak skulpture je lijepo oblikovan, žena je odjevena u raskošnu odjeću koja je prikazana kako pada u velikim naborima. Noge su joj blago rastvorene u koljenima, a stopala samo u sandalama. Skulptura je istančano obrađena s prednje i bočnih strana, dok je sa stražnje strane posvećena znatno manja pažnja prilikom izrade. Takva obrada može ukazivati da je njezino mjesto bilo u niši metroona ili sacela (*sacellum*), no to ne možemo tvrditi s apsolutnom sigurnošću, budući da kip nije pronađen *in situ*, već prilikom obrađivanja zemlje.¹⁴⁵

Girardi Jurkić nezakcijski kip datira u 1. ili 2. stoljeće zbog načina obrade.

U Museo Archeologico Nazionale u Napulju nalazi se kip Velike Majke, koji veoma nalikuje nezakcijskoj skulpturi¹⁴⁶, ponajprije zbog odjeće koja je modelirana na isti način. Najveća razlika je u očuvanosti kipa pa tako napuljska skulptura ima očuvanu glavu i ruke, a govoreći o kompozicijskoj razlici odmah uočavamo dva lava, sa svake strane trona, kojih nema kod nezakcijskog primjera.

Slika br. 15 Velika Majka iz Napulja

¹⁴⁵ J. Medini: Kult Kibeles u antičkoj Dalmaciji, *Senjski zbornik*, Senj 1993. (1-32) 3-5; N. Cambi: Bilješke uz kipove Kibeles (Magne Mater) iz Senja, *Senjski zbornik*, Senj 1993. (33-44) 34-35.

¹⁴⁶ Girardi Jurkić 1972, 51-52; Girardi Jurkić, *The cult of Magna Mater in the region of Istria*, *Živa antika*, Skoplje 1975, 294.

Zmija, tumačena kao simbol zemlje i podzemnih sila vezuje se i uz božicu Bonu Deu, koja je bila zaštitnica zemlje, prirode, bilja i životinja i sadržajno bi mogla biti povezana s Velikom Majkom.¹⁴⁷ Motiv zmije nije prisutan samo na monumentalnoj skulpturi, već je zabilježen i u stiliziranoj formi, od dva reda trokuta koji čine cik - cak uzorak. Takav simbol zmije pronađen je na spomenicima nastalima prije dolaska orijentalnog kulta na područje Nezakcija.

Spomenici ukrašeni geometrijskim simbolima pronađeni u Nezakciju nemaju samo dekorativnu ulogu. Leonida Kovač¹⁴⁸ je skoro sve simbole povezala s nezakcijskim kultom štovanja božice plodnosti koji je prethodio kultu Velike Majke. Ona spiralu vidi kao pojednostavljeni labirint koji bi simbolizirao ponovno rođenje i božicu, ali u njezinoj kasnijoj formi kao zaštitnicu duše te majku drugog ljudskog rođenja i gospodaricom životinja i hrane. Prisutan je i znak romba, koji bi mogao predstavljati maternicu života. Jedan od najznačajnijih simbola vjerojatno je dvostruka sjekira, odnosno labris, a upravo taj simbol Kovač postavlja u izravnu vezu s Velikom Majkom.

Ovi simboli, ali i mnogi drugi (trokut, svastika, motiv kapi dobiven spiralom i dr.) pronađeni su na kamenim spomenicima otkrivenim u Nezakciju i svi upućuju na štovanje prapovijesne božice čije se štovanje kasnije razvilo u kult Velike Majke, jer su svi simboli povezani s plodnošću i/ili ktoničkim silama odnosno podzemnim svijetom, za koji znamo da se božica vezivala.

Iako su u Nezakciju pronađene skulpture Atisa i Velike Majke ne možemo tvrditi da je postojao hram posvećen božici.¹⁴⁹ Anton Gnirs je smatrao da je postojao nenatkriveni hram i to okruglog tipa po uzoru na indijske hramove. Tezu je postavio zbog mnogobrojnih spomenika pronađenih na području pa je rekao da su sve važne skulpture zauzimale centralno mjesto dok su one manje važne bile razmještene u bližoj okolini. S njim se nije slagao Josip Mladin, govoreći da skulpture nisu pronađene *in situ* pa ne možemo govoriti o njihovom prostornom rasporedu, a ujedno smatra da stanovnici Nezakcija nisu dostigli tako visoki stupanj razvoja da bi podizali hramove svojim božanstvima. Po njegovom mišljenju svi pronađeni spomenici su dijelovi grobnica¹⁵⁰.

---

¹⁴⁷ Rapp: Kybele, W. H. Roscher: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Teubner, Leipzig 1890.-1894. (1638-1672) 1643; Wissowa, Bona dea, *Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*, J. B. Metzlerscher, Stuttgart, 687-688; Wissowa, Religion und Kultus der Römer, C. H. Beck'sche, München, 1912, 177-179.

¹⁴⁸ Kovač, L., Nezakcijski kult- simboličke forme i njihove transformacije od VI. st . pr. Kr. do VI st., *Histria archaeologica*, 1991. - 1992. (44-116), 47-54, 57.

¹⁴⁹ Girardi Jurkić 1975, 296.

¹⁵⁰ Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, AMI Pula, 1966, 36-37.

Većina autora slaže se s tezom da je prapovijesni nezakcijski kult autohton, no Leonida Kovač iznosi mogućnost importiranog kulta. Donosi kako nije nužno da su postojale grčke kolonije na histarskom području, da bi se dogodila infiltracija grčke kulture. Smatra da je utjecaj pristigao preko kultura s Apeninskog poluotoka te da ne postoji jedan određen centar iz kojeg se širio utjecaj, već je cjelokupno razdoblje pogodovalo takvom razvoju. Stoga, sagledavajući da su u Istru mogli pristići grčki kulturni i religijski običaji znatno prije kolonizacije područja, nemoguće je govoriti o autohtonom nezakcijskom kultu, misli Kovač, iako ona ne poriče specifičnosti histarske kulture koje su Histri uveli u kult¹⁵¹.

Skulptura konjanika

Slika br. 16 Konjanik iz Nezakcija s velike skulpture

Govoreći o konjaničkoj plastici u Nezakciju, nemamo neposrednih analogija kao za mušku plastiku. Pri usporedbi moramo više misliti na etruščansku, nego na grčku konjaničku plastiku, gdje pored naoružanog konjanika poznajemo i hipokampe koje možemo usporediti s histarskim konjanikom. Posebno je blizu nezakcijskom spomeniku hipokamp iz Vulcija. Dva konjanika iz južne Italije pokazuju da je i u ovom primjeru potrebno tražiti neposredni kontakt na prostoru južne Italije.

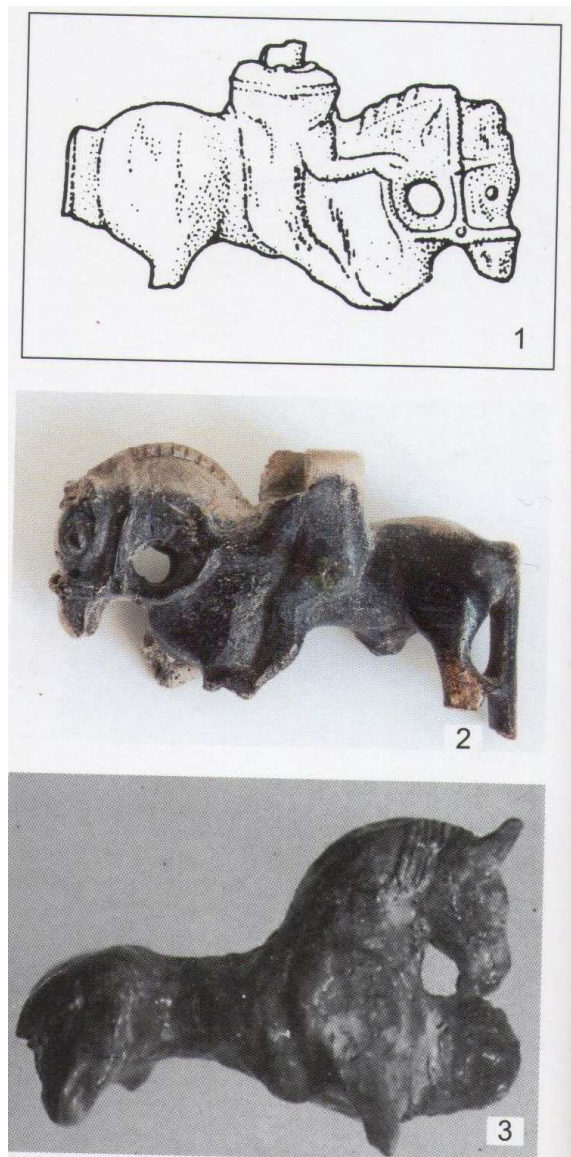
Nezakcijskom konjaniku etruščanski i italski primjerci nisu neposredna paralela. Nezakcijski konjanik je gol (kao etruščanski), ali s dignutim falusom, kao i sva prahistorijska alpska muška plastika, na nogama nosi čizme. Grčki konjanici su obučeni, izrađeni u dubljoj

---

¹⁵¹ Kovač, 1991.1992., 45-46.

plastici, a južnoitalski nose plašt. S nezakcijskim bismo također mogli usporediti sitnu konjaničku plastiku.

Slika br. 17 Figurice konja od slonovače ili jelenjeg roga iz bogatih grobova iz 1. Vača, 2. Nezakcija, 3. Paestrine

Iz Nezakcija je poznat konjanik izrađen od kosti, a sličan je primjerak poznat iz Vača. Time je dokazano da je motiv konjanika u prahistorijskom svijetu na rubu Jadrana bio šire poznat. No prikaz u velikoj kamenoj plastici je rijetkost. Nezakcijskog konjanika moramo razumjeti bar posredno iz slične etruščanske plastike. Upravo su Etruščani rado prenosili sitnu grčku plastiku ili prikaze s vaza u veliku skulpturu (npr. hipokampe, sfinge).¹⁵²

¹⁵² Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 328-330.

Do 1963. godine skulptura konjanika i skulptura majke s djetetom, proučavane su kao zasebne skulpture, no od tada nadalje prevladava razmišljanje o jednoj cjelini. Ni ova skulptura nije u potpunosti očuvana, od konja je vidljiv samo središnji dio i prednje noge, dok su glava i stražnji dio uništeni. Konjanik nema sačuvanu glavu kao ni lijevo rame, ruke su prisutne, ali u lošem stanju. Prikazan je gol, s čizmama na nogama¹⁵³, a osim tih detalja ističu se uzde i griva te prednje noge konja, a samim time i stražnje, pretvorene u stup. Cjelokupan prizor odaje dojam plošnosti, a noge jahača izgledaju kao plitke aplikacije na tijelu konja.¹⁵⁴ Pojava konja u histarskoj skulpturi ukazuje na društveno raslojavanje zato što su ga mogli priuštiti samo bogati, a nije pronađen samo u mitološkom kontekstu već i u svakodnevnoj upotrebi. Prikazi konja pojavljuju se i kod Liburna.¹⁵⁵

Dvojna glava iz Nezakcija

Mnogo lakše možemo svrstati dvojnu glavu iz Nezakcija. Najbolju paralelu nalazimo u dvojnoj glavi iz Orvieta. Među njima ima sličnosti, npr. u kosom profilu glava i traka, koje povezuju čelo i potiljak. Traka iz Orvieta je inače različita, ali nezakcijsku možemo usporediti s trakama na drugim ženskim etruščanskim plastikama. Oblikovanje očiju ima paralele s očima na ženskim glavama iz Chiusija. Dvojna glava iz Orvieta nađena je u grobnici, koju Hus datira u 1. pol. 6.st. pr. Kr., dok je Fischer na osnovi stilske analize datira na kraj 6. ili početak 5. st. pr. Kr.

---

¹⁵³ Puschi A., La necropoli preromana di Nesazio, relazioni degli scavi, *Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria*, Poreč 1905. (3-203) 50-54 ; Gnirs, A., *Istria praeromana*, beitrage zur Geschichte der fruhesten und vorromischen Kulturen an der Kusten der nordlichen Adria, Walther Heinisch, Karlsbad, 1925. 116-119, 116-117; Mladin, 1966, 28-29.

¹⁵⁴ Kukoč, S., Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od VII. do V. stoljeća pr. Kr, *Radovi, razdio povijesnih znanosti*, Zadar 1987. (75-112), 83-86.

¹⁵⁵ Cambi, N., *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002, 17.

Slika br. 18 Dvojna glava iz Nezakcija

Fragment ženske glave iz Nezakcija blizu je etruščanskim primjercima. Traka u obliku riblje kosti ima svoju paralelu također na glavi iz Chiusija.

Usporedbena građa iz Italije pruža razmjerno sigurnu dataciju za istarske spomenike.¹⁵⁶

5. 2. Epigrafski spomenici

Epigrafski spomenici u Istri

Gaj Cezar i Oktavijan August u doba julijevske dominacije dodijeljivali su prostrane zemljišne posjede veteranima i vojnicima na agerskim područjima kolonija i municipija, što doznajemo s rimskih natpisa nađenih na području istarskog poluotoka na kojima se spominju osobe viših i nižih časničkih činova, vojnici legija i pretorijanskih kohorti, veterani i osobe koje su vršile dugogodišnje pomoćne službe u rimskim vojnim formacijama. Na pulskom ageru takvi natpisi potječu iz Pule, Nezakcija i okolice Rovinja.¹⁵⁷

August je s krugom odanih prijatelja imao dobro organizirane posjede u južnoj Istri i oko Pule. Na natpisima iz Pule i Nezakcija spominju se oslobođenici Marcenata, Augustovog prijatelja¹⁵⁸.

---

¹⁵⁶ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 330.

¹⁵⁷ Girardi Jurkić, Džin 2002, 23

¹⁵⁸ Ibid, 25.

Epigrafski spomenici s područja Nezakcija

Na prostoru Nezakcija, iz razdoblja rimske vladavine, pronalazimo dvadesetak epigrafskih spomenika. Oni otkrivaju imena stanovnika koji su obitavali na prostoru nekadašnjeg upravnog i kulturnog središta Histra. Pod Rimljanima nastavljaju živjeti, no obnovljeno, kao rimski municipij na periferiji novog carstva.

Natpisi su najčešće grobnog karaktera ili posvete božanstvima. Nastavak i upornost domaće histarske tradicije primjećuje se samo kod kultova, što je moguća posljedica pojačane romanizacije nekadašnjeg središta histarskog svijeta, ali i težnje stanovništva Nezakcija da njihovi domaći kultovi opstanu i da oni nastave izražavati svoju autohtonu, histarsku etničku pripadnost, uključeni u rimski sustav.¹⁵⁹

Natpisi potječu iz rimskog vremena, odnosno od početka širenja romanizacije na histarskom području, nakon osvajanja Nezakcija i pokorenja Histra 178. god. pr. Kr.

Od početaka sukoba između Histra i Rimljana, sve do pripajanja histarskog teritorija Cisalpskoj Galiji te konačnog pripojenja čitavog područja u X. italsku regiju, Histri su neprestano bili na prostoru miješanja različitih utjecaja: materijalnih i duhovnih. Na zapadu su graničili s Venetima, čiji je utjecaj znatno osjetan u histarskoj kulturi te je katkad teško razabrati autohtone histarske elemente od venetskih; na istoku su im susjedi Liburni i Japodi, s kojima pronalazimo neke sličnosti, te je zato teško povući čvrstu etničku granicu koja ih razdvaja.

U Nezakciju uglavnom pronalazimo epigrafske spomenike koji tek djelomično otkrivaju sastav stanovništva koje je u određenom razdoblju živjelo ovdje. Spomenici su većinom sepulkralnog (*tituli, stellae*) ili kulturnog karaktera, poput žrtvenika, posvećenih raznim božanstvima. Svi natpisi potječu iz vremena kada proces romanizacije završava. Pri odabiru imena dominiraju ona iz rimskog (latinskog) onomastikona, navedena u troimenoj rimskoj onomastičkoj formuli za muškarce, dok se imena žena navode jednako, no bez osobnog imena.

---

¹⁵⁹ Šegvić, M., Stanovništvo rimskog Nezakcija prema epigrafskim spomenicima: *Opuscula archaeologica*, Zagreb, 1987, 1-2.

Nadgrobni spomenici

Među imenima koja se javljaju na nadgrobnim spomenicima, teško je odrediti ona koja pripadaju starom, domaćem sloju Nezakcija.

Među kognominima prevladava ime *Maximus*, u drugim varijantama poznat kao *Maximillus* i *Maximianus*. Taj je kognomen općenito čest u ilirskoj onomastici. Pritom mislimo na prihvaćanje rimskih običaja, no često ga nose upravo osobe italskog podrijetla. Stoga možemo pretpostaviti da je hram s portikom posvećen nekom rimskom božanstvu, možda upravo na gradskom forumu. Iako su iskopavanjima u Nezakciju potvrđeni nalazi javnih, upravnih ili kulturnih građevina (npr. kapitolij), pravog spomena o štovanju rimskih božanstava još nema.

Na jednom spomeniku iz Nezakcija spominje se jedna *Maxima* koja svojim novcem podiže hram i trijemove ((..)ia M. F. *Maxima aedem et porticus solo suo dedit*, I. I. X/3, 680).¹⁶⁰

I primjeri drugih osoba koje u svojoj onomastičkoj formuli nose ime *Maximus* pokazuju da isti nisu domaćeg podrijetla. Svi nose gentilna imena raznih italskih obitelji, kao npr. *Scribonii*, *Palpellii* i sl. Spomenimo natpis na kojem se spominje Seksto Palpelije Maksim, jedanaestogodišnjak kojem grobnu arulu podižu roditelji Flor i Amplijata (*Florus et Ampliata, parentes pientissimi Sex(to) Palpellio Maximo filio ann(or)um XI fecer(unt)*, I. I., X/1, 682).¹⁶¹ Možemo primijetiti kako su ovdje dječakovi roditelji spomenuti samo jednim svojim imenom, bez gentilicija i filijacije te je moguće da se ovdje radi o peregrinima koji su prihvatili gentilno ime poznate obitelji – (gens) Palpelija. O zadržavanju tog imena u Histriji potvrđuje podatak da je Seksto Palpelije Hister¹⁶² pratio Tiberija u njegovu pohodu na Germane.

Jedna nadgrobna stela spominje Plautiju Maksimilu koja podiže spomenik svojem sinu Aulu Septimiju Maksimijanu (*Dis Manibus. A(ulo) Septimio Maximiano qui vixit annos XIII, menses V, dies X, Plautia Maximilla mater infelicissima fecit*, I. I., X/1, 691).¹⁶³

Gentilna imena *Septimius* i *Plautius* i kognomina *Maximianus* i *Maximillus* potječu iz italskog, preciznije, sjevernoitalskog onomastikona, ali i dalje, do Norika i Panonije.

Ostala imena su većim dijelom italskog podrijetla te se može zaključiti da potječu iz prvog, jačeg vala romanizacije koji je zahvatio ovo područje krajem Republike. Tako nailazimo na sljedeća imena: *Fabia Q. f. Prisca*, *C. Furius C. f. Gemellus*, *M. Mutilius M. f. Processus*, *C.*

---

¹⁶⁰ Šegvić, M., 1987, 3.

¹⁶¹ Ibid, 4.

¹⁶² *Sextus Palpellius Hister*, živio u 1. st., rimski konzul 43. god., *legatus Augusti pro praetore* Panonije

¹⁶³ Šegvić, 1987, 4.

Laecanius Severus i sl. Spomenimo ovdje stelu iz Malih Vareških, na kojoj se uz likove pokojnika navode i njihova imena, potvrđena na mnogim natpisima iz Akvileje (npr. *Rufellii, Seii, Vallii*). Za posljednji gentilicij H. Krahe i A. Mayer smatrali su da je u Iliriku ilirskog podrijetla.

C. Rufellius C. f. Vivus fecit sibi et suis, Seiae Publi f. Maxumae, Rufliliae C. f. Sceicundae, L. Vallius L. f. Nepos. Locus in fronte pedes XX et in agro pedes X, I. I., X/1,689).¹⁶⁴

Iako je natpis pun neobičnih gramatičkih oblika, kao i pogrešno napisanih imena, spomenute osobe mogu biti identificirane kao porijeklom Italici. *L. Vallius L. f.* nema kognomen, pa je možda iz toga H. Krahe zaključio da bi gentilicij *Vallius* mogao biti iz ilirskog onomastikona. Drugu skupinu antroponima s nezakcijskih epigrafičkih spomenika čine imena koja pripadaju orijentalnom, odnosno grčkom repertoaru imena. Analizirajući navedena imena i socijalnu strukturu navedenih osoba, vidimo da se u najvećem broju slučajeva radi o oslobođencima, koji su svoje staro ime (formulu), kao i ostali peregrini, prilagodili oblicima službene rimske onomastičke formule, u svim slučajevima troimene. Oslobođenici poznatih histarskih obitelji preuzimaju njihova gentilna imena (npr. *Fabia L. liberta Natalis ili Mecenatia T. liberta*).

Samo neki natpisi iz Nezakcija otkrivaju imena stanovnika koje bismo mogli prepoznati u onomastičkoj shemi orijentalno – grčkog ili peregrinskog kruga. Spomenimo one gdje se uz kognomina *Modesta* ili nomina *Rufus, Caesius*, javljaju imena grčkog tipa: *Sphragis, Pyracmon, Glaphirus, Heures ili Heuresis*, uvijek na mjestu rimskog kognomena.

Ovdje možemo spomenuti i nekoliko imena koja se formalno razlikuju od imena rimskih doseljenika. Na jednom titulu spominju se dva pripadnika augustalskog kolegija (*sexviri Augustales*): Aulo Akutije i Gaj Julije Fusko (*A. Acutio sexviro Augustali Fabia Luci liberta Natalis. C. Iulius Cai filius Fuscus sexvir Augustalis Hostiliae Marci libertae Maximillae uxori vivus fecit, I. I. X/I, 679*).¹⁶⁵

Budući da pripadnici kolegija Augustala uobičajeno nose orijentalno– grčki kognomen uz gentilno ime iz rimskog onomastičkog sustava, tako i u Histriji, zaključak je da su na ovom prostoru prevladavali oslobođenici ili njihovi sinovi.

Iz Nezakcija je poznat natpis sa stanovitim Lekanijem Teodorom (*Laecanius Theodorus*) i Lekanijem Meandrom (*C. Laecanius Menander*), čija kognomina ukazuju na libertinsko podrijetlo. Možda ovdje možemo povući analogiju sa seksvirima iz Nezakcija gdje postoji slično podrijetlo, iako oni ne nose orijentalno– grčka kognomina.

---

¹⁶⁴ Ibid, 3-4.

¹⁶⁵ Šegvić, 1987, 5.

O asimilaciji i miješanju stanovništva različitih etničkih pripadnosti govori i nadgrobni natpis što ga je *Anusia Phoebas*, vjerojatno orijentalka, podigla sebi i svom suprugu Marku Mutiliju Prokesu (*M. Mutilio M. f. Processo marito et sibi Anusia Phoebas viva fecit*, CIL V, 8128 = I. I. X/I, 687).¹⁶⁶ I ona je svoje ime *Phoebas* uklopila u službenu rimsku onomastičku shemu, pretvorivši ga u kognomen.

U Nezakciju se na dva natpisa spominje gentilicij *Hostilius*, oba puta kod žena. Ovaj nomen je čest u epihorskoj onomastici susjednih Liburna, pa i Delmata. U jednom natpisu radi se o oslobođenici: *Hostiliae M. libertae Maximillae*, dok se iz drugog fragmentarnog natpisa ne može zaključiti je li Hostilija oslobođenica, ili je riječ o nekom njezinom oslobođeniku: [...]*farni[...Ho]stiliae l(iberto?-ae?)*. Pretpostavka je da se u ovim slučajevima moglo raditi o epihorskom imenu stanovnika rimskog Nezakcija.

Još jedno neobično ime spominje se na jednom natpisu iz Nezakcija: *C. Tecusenus Tertius*. Na prvi pogled je sasvim rimskog tipa, troimene onomastičke sheme, no gentilicij *Tecusenus* H. Krahe pripisuje ilirskome onomastičkom repertoaru, dok su drugi autori, kao na primjer W. Schulze, u ovom gentiliciju vidjeli jedno od najstarijih gentilnih imena rimskog onomastičkog sustava, umbrijskog podrijetla, prema analogijama *Mercusenus–Mercusena*. Kognoment *Tertius* veoma je čest u Italiji i u sjevernim provincijama te vjerojatno ukazuje na osobu čija je obitelj rano doselila na područje Histrije te se stopila s domaćim stanovništvom. Nažalost, među imenima rimskog Nezakcija nedostaje nedvojbeno najzanimljivija skupina imena – ona s tradicionalnim epihorskim elementima koja histarske antroponime uvrštava u opću ilirsku onomastiku. Takva su imena poznata po čitavom histarskom području, no pretežno su koncentrirana u Buzetu (*Piquentum*).¹⁶⁷

Žrtvenici

Od bogate baštine Histra u Nezakciju nalazimo posvete ženskim božanstvima: *Eia*, *Trita*, *Histria Terra*. Žrtvenik posvećen božici Histriji, iz razdoblja rimske prevlasti, predstavlja nesumnjivo određene reminiscencije na predrimsko doba histarske samostalnosti.

Imena drugih dviju božica, *Eia* i *Trita*, možemo uvrstiti među ženska epihorska imena. Votivna ara sa spomenom *Trite* (*Trita Augusta*, I. I. X/1, 665)¹⁶⁸ nađena je u termama u Nezakciju, a s tog mjesta potječe još jedna ara, bez imena božanstva, koju bismo također mogli povezati s Tritom. S obzirom na mjesto i okolnosti nalaza ovih žrtvenika, dolazimo do zaključka da bi *Trita* mogla biti poistovjećena s nimfama ili nekim drugim božanstvom vode. Treće božanstvo, *Eja* (*Eiae Augustae*, I. I. X/1, 660; *Eiae Augustae sacrum*, I. I. X/1, 659),

¹⁶⁶ Ibid

¹⁶⁷ Ibid

¹⁶⁸ Šegvić, 1987, 6.

poznato je u Liburniji, no s obzirom na širu rasprostranjenost njezinog kulta moguće ju je dovesti u vezu s ostacima poznatih željeznodobnih kamenih skulptura iz Nezakcija, pogotovo ako se pretpostavi i postojanje svetišta njezinog kulta u Nezakciju.

Među autohtonim histarskim božanstvima prevladavaju ženska božanstva, dok se od muških kultova javlja kult Silvana (sasvim sigurno *interpretatio Romana* nekog epihorskog božanstva, kako je to potvrđeno nizom sličnih primjera u susjednim provincijama) i kult Melosoka. Oba kulta potvrđena su u širem ili užem području Nezakcija. U Istri je pronađeno sedam dedikacija Silvanu, od kojih samo jedna u blizini Nezakcija. Ipak, dva spomenika posvećena Melosoku (*Melosocus Augustus*, I. I. , X/1, 662; *Numini Melosoco Augusto sacrum*, CIL V, 8127=I. I. X/1, 661) potječu upravo iz Nezakcija.

Kao dedikanti ara posvećenih autohtonim božanstvima pojavljuju se najčešće osobe iz nižih socijalnih struktura, što se daje zaključiti iz njihovih imena, uključenih u službenu rimsku onomastičku shemu. Imena kao što su *Lucius Torius Stephanus*, *Titus Annius Lyrassus* i *Cnaeus Papius Eumelus*, imaju kognomen koji ne pripada niti jednoj latinskoj epihorskoj imenskoj tvorbi.

Među dedikantima su pak najbrojnije osobe s orijentalnim, grčkim imenima, možda neke i grčkog podrijetla. Već spomenuti niži slojevi stanovništva, mahom doseljenici, veoma često prihvaćaju autohtone kultove i tako se najprikladnije uklapaju u novu sredinu.

Silvanu spomenik podižu dva roba, *Euhemerus* i *Eutyclus*, obojica iz poznate obitelji Setidija.

Na fragmentarno sačuvanoj posveti *Terrae Histriae*, gdje je ime dedikanta sačuvano samo u početnim slovima, ono je nesumnjivo grčkog podrijetla; *Thala[ssa, -mus, -mia?]*.

Zanimljiv je žrtvenik božice Eje, kojeg je posvetio *Brissinius Ierus?* (*Eiae Augustae sacrum. Brissinuis Ier[...] votum solvit libens merito*, I. I. X/1, 659).

Gens Brissinia nepoznat je u rimskom onomastikonu, no ako bismo prihvatili prijedlog Krahea i taj gentilicij doveli u vezu s imenom Brizinus, onda bismo dedikantu mogli pretpostaviti autohtonog stanovnika koji je podigao žrtvenik domaćem božanstvu Eji Augusti.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹ Šegvić, 1987, 6-7.

Slika br.19 Torzo kamene plastike iz Nezakcija

Posvetni natpisi ženskim božanstvima iz Nezakcija

Za formiranje korpusa posvetnih natpisa ženskim božanstvima u Istri, glavni izvori su *Inscriptiones Italiae vol. X, regio X, Fasc. 1-3* i *Corpus Inscriptionum Latinarum, sv. V i III.*

1. Posvetni natpis božanstvu *Bonae Deae*

I.I.,X.,1,657 (Prema Degrassiju nadopunjen je dio koji nedostaje)

BONA

DEAE

Bona[e] / deae [Eiae]*.

Boni Dei [Eji]

Opis: loše sačuvan fragment kamene arule iz Nezakcija. 20x 30x 11cm.

2. Posvetni natpis božanstvu Eji

I.I.,X.,1,659

EIE
AVG • SAC
BRISSIN
IVSIER
V • S • L

Ei(a)e/Aug(ustae) Sac(rum)/Brissinius Ier(us velonymus)/v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)].

Eji Augusti posvećeno. Brisinije Jero(ili Jeronim) dragovoljno je ispunio zavjet (dobročinstva).

Opis: oštećena arula iz Nezakcija. 60x 24x 24 cm.

3. Posvetni natpis božanstvu Eji

I.I.,X.,1,660

EIAE
AVG
L • TORIVS • STE
PHANVS
V • S • L • M

Eiae/Aug(ustae)/L(ucius) Torius Ste/phanus/v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Eji Augusti, Lucije Torije Stefan, ispunio je dragovoljno zavjet.

Opis: kamena ara iz Nezakcija. 60x 47x 36 cm.

4. Posvetni natpis božanstvu *Terrae Histriae*

I.I.,X.,1,664

THALA
ECIORVM
TERRAE HIS
RIAE V • S • L • M

Thala [ssa vel mus /D]eciorum/Terrae His[t] riae v (otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Talam Decijevih, Teri Histriji ispunio je rado zahtjev.

Opis: kamena arula iz nezakcija (sada u Puli). 69x 39x 28 cm.

5. Posvetni natpis božanstvu *Tritae*

I.I.,X.,1,665.

TRITAE
AVG

Tritae/ Aug(ustae).

Triti Augusti.

Opis: mali kameni žrtvenik iz Nezakcija. 26x 21x 15 cm.

6. Nekropole

Prahistorijski grobni kult izražavao se grobnim priložima te obredima na grobu. Primjećuje se socijalna diferencijacija, budući da se bogatstvo iskazivalo u kvantiteti. Prilozi najvišeg sloja su brojniji, dragocjeniji, među njima nalazimo insignije društvenog statusa. Što više idemo u mlađe vrijeme, prilozi su još bogatiji, a do izražaja dolazi uvažavanje pojedinih osoba. U Istri toga nema. S povećanjem bogatstva i diferencijacijom ne raste i broj priloga. Status pokojnika izražava se nadgrobni spomenikom, ornamentiranim grobnim pločama te nadgrobnom skulpturom.¹⁷⁰

Na prostoru Istre od kasnog brončanog do kraja prahistorijskog doba u grobnom ritusu koristi se isključivo spaljivanje pokojnika. S obzirom na veliki broj gradinskih naselja u Istri, do danas je konstatirano 25 žarnih nekropola, od kojih je samo 9 malo više istraženo. U Nezakciju se žarne nekropole nalaze unutar glavnog platoa naselja.¹⁷¹

Spaljivanje pokojnika vršeno je unutar nekropola na manjim vatrištima, a moguće je da su se tu održavali i pogrebni obredi i žrtvovanja.

U Nezakciju su pronađene veće kamene ploče s polukružnim udubljenjima, koje su mogle poslužiti u svrhu libacija. Do mišljenja da su se tu održavali obredi dovode nalazi izvan grobova, velika količina fragmenata keramičkog posuđa i ostataka hrane. Osim u Nezakciju, slične ploče pronađene su u Kaštelu kod Buja, Limske gradini i Puli.

---

¹⁷⁰ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 333.

¹⁷¹ Ibid, 320.

Slika br. 20 Ploča od vapnenca s polukružnim udubljenjima, Limska gradina

Slika br. 21 Kamen s polukružnim udubljenjima iz ograde grobnice iz Nezakcija

Slika br. 22 Ploča od vapnenca s polukružnim udubljenjima iz Nezakcija

Veći broj pokopa u isti grob posebno je izražen u Nezakciju, gdje su žare s ostacima pokojnika i priložima poredane u 2 ili 3 niza unutar istog grobnog sanduka (zona I, grob 12, zona V, grob 8) ili u Puli i Picugima.¹⁷²

Histarske nekropole su najčešće bile smještene uz glavne prilaze ili ulaze u naselja (Picugi, Kaštel kod Buja), no nalazimo ih i unutar bedema (Nezakcij, Sv. Martin kod Tara, Sv. Martin nad Limom, Pula). Spaljivanje pokojnika vršilo se na određenim prostorima, ustrinama (Limska gradina, Nezakcij, Beram) u blizini ili na samom mjestu pokopa (Pula, Nezakcij). Ostaci bi potom bivali sakupljeni iz pepela i sa ponekim priložima (ostaci nakita, dijelovi odjeće), namjerno deformiranim ili lomljenim, smještani u grobne žare. Često su dodavani neki posebni prilozi, što je ovisilo o statusu pokojnika.¹⁷³

Grobne konstrukcije ovise o uvjetima na nekom prostoru i najčešće se ponavljaju. Žare ili spaljene kosti mogu biti položene:

1. na zemlju i prekrivene kamenjem;
2. u jednostavno iskopanu jamu u zemlji ili uklesanu u kamenu, a žare su učvršćene i prekrivene pločama;
3. u mali četvrtasti sanduk – škrinju, sastavljen od ploča vapnenca, koji predstavlja jednu od češćih grobnih konstrukcija;
4. u grobnice većih dimenzija, sastavljene od većih kamenih ploča, okružene zidovima i prekrivene većim poklopnice (od posebnog su značaja, no rijetko ih nalazimo).¹⁷⁴

---

¹⁷² Ibid 321-322.

¹⁷³ Mihovilić 2013, 13.

¹⁷⁴ Gabrovec, S., Mihovilić, K., 1987, 321-2.

Često bi se u navedenim grobnim konstrukcijama nalazilo više urni, koje bi predstavljale obiteljske grobnice. Primjećuje se i grupiranje grobova i grobnica, podjela nekropole suhozidom na manje površine, koje su mogle pripadati posebnim skupinama, rodovima ili porodicama. Rijetko pronalazimo površinske oznake pojedinih grobova.¹⁷⁵

6. 1. Nekropole u Istri

Govoreći o značajnijim nekropolama u Istri, a uz to i najbolje istraženima, možemo istaknuti sljedeće:

1. Iskapanja i nalazi s centralne nekropole i nekropola na području Bulevara Borisa Kidriča, Koparske ulice i Marsovog polja upućuju na nekropole rimskog grada Pule (*Colonia Iulia Pola*) i okolice.
2. Iskapanja na tri lokacije rimskog municipija Nezakcija (*Nesactium*) otkrila su nekropole uz prilaznu antičku prometnicu i gradska vrata (*Porta Polensis*).
3. Rimske i kasnoantičke rezidencijske vile i gospodarskog kompleksa Vižula (*Isola-Mutila?*) pronađene su temeljem iskapanja i nalaza s nekropole Burle kod Medulina.
4. Iskapanja i nalazi na nekropolama Fontana i Pintorija rimskog oppiduma Buzet (*oppidum Piquentum*) i okolice.
5. Iskapanja i nalazi dijela rimske nekropole na obroncima brežuljka Korona otkrivaju nekropole rimske postaje (*speculae*) i gospodarske vile nedaleko Kringe kod Pazina.
6. Rimski gospodarski posjedi kod Kavrana i Malih Vareški gdje su slučajno otkriveni nalazi s dijelova nekropola.
7. Nekropole rimskih vila u Katoru i Červar Portu.¹⁷⁶

6. 2. Nezakcij

Prva otkrića o postojanju rimske nekropole u okolici Nezakcija dogodila su se mjestimičnim nalazima grobne arhitekture i inventara prije više od 120 godina, odnosno krajem 19. stoljeća. Početkom 20. stoljeća, točnije 1900. godine, dolazi do sistematičnijeg arheološkog iskapanja unutar zidina Nezakcija. Istraživanje je organizirao Komitet za koordinaciju istraživanja Nezakcija Società istriana di archeologia et storia Patria (G. Cleva, A. Puschi, Bernardo

---

¹⁷⁵ Mihovilić 2013, 14.

¹⁷⁶ Girardi Jurkić, Džin 2002, 45.

Schiavuzzi, Pietro Sticotti), na inicijativu obitelji Batel. U to doba, valturski župnik don Angelo Buzolich, bez znanja Komiteta, iskopao je pet žarnih grobova i pokupio grobne priloge, koji su kasnije stavljeni na raspolaganje Bernardu Schiavuzziju. Ovaj nalaz potakao je nastavak istraživanja na dijelovima nekropole koja se prostire zapadno od obrambenih zidina grada, uz cestu koja je vodila iz Pule i kod Nezakcija se račvala u dva smjera: jedan prema Muntiću (predio Batel) i dalje Marčani i Labinu, a drugi (predio *S. Antonio*) u Nezakcij kroz *Porta Polensis*.

Iskapanja u Nezakciju možemo rasporediti u tri etape: prva obuhvaća razdoblje od 1900. do 1904. god. (B. Schiavuzzi), druga 1908. godinu (A. Puschi), a treća 1984. godinu (K. Mihovilić, R. Matijašić). Iz objavljenog izvješća B. Schiavuzzija o prvoj etapi iskapanja dijela rimske nezakcijske nekropole, koje čini jedinu dostupnu dokumentaciju, doznajemo da je tada na području imanja obitelji Batel iskopan dio rimske ceste i da je u tom periodu identificirano i istraženo 46 paljevinskih grobova o kojima dokumentacija nije u potpunosti sačuvana. U jednom dijelu grobova iskopanih u zemlji i živoj stijeni pronađene su keramičke urne sa spaljenim ostacima pokojnika. U jednoj zidanoj grobnici (1,0x 0,5 m) otkrivena je keramička urna s bogatim grobnim priložima, jedan grob utvrđen je u kamenoj urni, a pronađene su i dvije kosturnice, jedna uklesana u živoj stijeni, a druga u zidanoj grobnici.¹⁷⁷ Na zapadnom rubu unutar gradinskog naselja, istražena je velika koncentracija grobova te je područje nazvano "prapovijesnom nekropolom".¹⁷⁸

Već u prvim godinama istraživanja pojedinačni stariji grobovi dokumentirani su na širem području: izvan naselja, unutar naselja, među rimskim grobovima, na jugoistočnom dijelu naselja, prilikom istraživanja rimske urbane vile.

1967. godine je u Mladinovoj sondi "d" koja je bila iskopana u smjeru sjever-jug, odmah južno od antičkog ulaza "Porta Polensis", pronađen nalaz žarnog groba. U sloju koji prati živu stijenu, na području srednjeg prostora temelja hrama "C", dokumentirana su dva groba, a u srednjem prostora temelja hrama "B" istražena je velika grobnica. U ovom prostoru 1983. godine ustanovljena je još jedna grobnica uz sjeverni perimetralni zid hrama, no oštećena je njegovom gradnjom. Pod njom je dokumentirana jedna žara, postavljena u prirodno udubljenje žive stijene. 1990. godine, ispod sjevernog zida koridora tzv. prapovijesnih vrata¹⁷⁹ dokumentiran je jedan oštećeni žarni grob.

---

¹⁷⁷ Girardi Jurkić, Džin 2002, 55.

¹⁷⁸ Mihovilić, 2013, 60.

¹⁷⁹ Mihovilić, K., Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900-1953, MK 11, Arheološki muzej Istre, 2001, 27-36.

Značajan je i nalaz groba iz 1994. godine. Grupa sa Sveučilišta iz Padove, predvođena G. Rosadom, prilikom čišćenja dijela uz sjeverozapadni rub naselja (položaj Nesa Tr 16), na vrhu već ranije iskopanog suhozida naišla je na grobnu konstrukciju u obliku škrinje, koja je sadržavala samo praznu žaru oblika šalice s bradavicama na trbuhu. Dokumentirana je situacija po kojoj bi se pravi grob s koštanim ostacima i priložima trebao nalaziti ispod prve konstrukcije,¹⁸⁰ što vodi zaključku da su se u Nezakciju nekropola i naselje preslojavali. Takva je pojava bolje dokumentirana u nizu naselja jugoistočne Italije, (Ordon, Arpij, Salapija, Sipont, unutrašnjost Oenotrije, Cancellara (Potenza)), gdje se tumači nesigurnim podacima, kao posljedica različitog intenziteta razvoja naselja.¹⁸¹

Nezakcijska nekropola

Nezakcijska nekropola se ističe po bogatstvu grobnih priloga. U njoj nalazimo dvije izrazito bogate grobnice s priloženim predmetima velike vrijednosti. Jedna grobnica poznata je kao grobnica I/ 12, dok je druga otkrivena u temeljima hrama B i istražena 1981. godine. Osim grobnih žara položenih u grobnice, ovdje nalazimo i priloge u obliku keramičkih posuda različitog podrijetla (Veneto, Daunija, Grčka, južna Italija-Velika Grčka, etruščanski sjeverni Jadran, itd.) te brončane posude različitog oblika (kotlići s dvojnokrižnim atašama, šalice, ciste, situle). Od keramike su pronađeni crnofiguralni atički vrčevi, a od brončanih posuda figuralno ukrašene situle. U prilog činjenici da se radi o elitnim skupinama idu i drugi nalazi, poput brončanog žezla, lepeza i ručki brončanih ražnjeva.¹⁸²

---

¹⁸⁰ Rosada, G., (a cura di) *Oppidum Nesactium, Una città istro-romana*, Treviso: Edizioni Canova, Archeologia, Treviso, 1999, 189.

¹⁸¹ Tinè Bertochi, F., *Formazione della Civiltà Daunia dal X al VI. sec. a. C. Civiltà preist. e protohistoriche della Daunia*, Firenze, 1975, (271-275), 275.; Mertens, J., *L'apporto degli scavi Belgi allo studio dell'abitato indigeno di Ordon, Civiltà preist. e protohistoriche della Daunia*, Firenze, 1975, (298-302) 298.

¹⁸² Mihovilić, 2013, 202, 210, 258.

Slika br. 23 Grupa žara lokalne izrade iz groba I/12

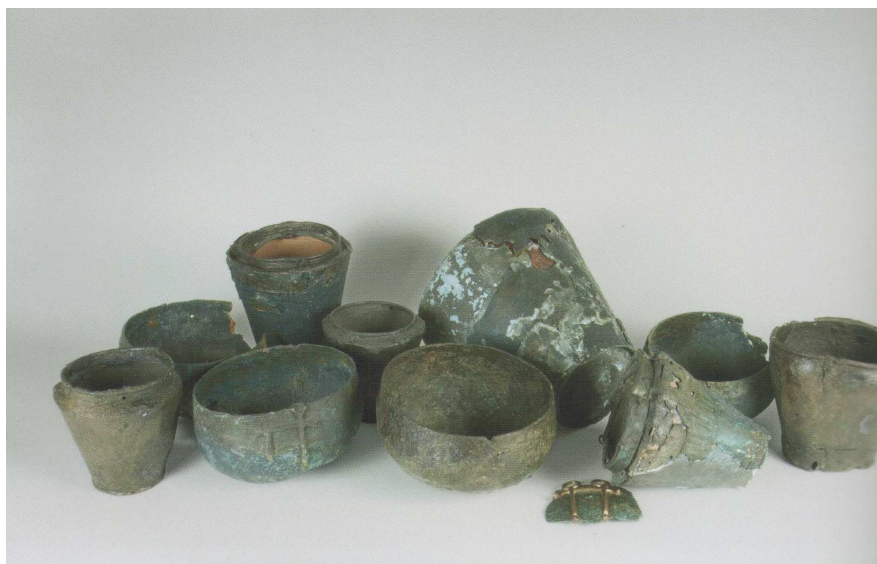

Slika br. 24 Grupa situlastih posuda i kaleža venetskog i svetolucijskog tipa iz groba I/12

Slika br. 25 Žičane brončane ogrlice i naušnice s ušicom i kvačicom iz Nezakcija i Picuga

Slika br. 26 Grupa brončanih posuda iz groba I/12

Slika br. 27 Dio brončane ručke lepeze iz Nezakcija

Slika br. 28 Grupa posuda tipa Daunio III iz grobnice istražene 1981. godine

Slika br. 29 Par bucheroidnih oinochoa iz grobnice istražene 1981. godine

Centralna žara iz grobnice I/ 12 bila je kamena, no nije sačuvana, a sadržavala je koštanu skulpturicu konjanika, veliku fibulu s koštanim perlama i još nekoliko brončanih fibula. Prisutnost fibula u kamenoj žari upućuje na žensku osobu koja je imala poseban status. Iznad kamene urne bile su postavljene dvije željezne mahaire, a oko nje brojne posude i žare u tri niza.¹⁸³

¹⁸³ K. Mihovilić, *Histri u Istri, (Put kroz svijet starih Histra)*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2013, 23.

Nekropola u Nezakciju je velikim dijelom pripadala obiteljskim grobovima ograđenih prostora (*locus sepulturae*), čime se može potvrditi postojanje pojave organizacije nekropole kao „kuće mrtvih“. Nadgrobni spomenici bili su koncipirani u obliku edikula s prednjim dijelom u obliku zgrade s kolonama koje su projekcija kuća živih na „kuću mrtvih“. Nekropola u jednom dijelu nedaleko nezakcijskih gradskih vrata, po arheološkim materijalnim ostacima kao što su žare, staklene ole, staklene posudice i balzamariji, keramika, novac te kozmetički predmeti, srebrni i zlatni nakit ukrašen dragim i poludragim obrađenim kamenjem, otkriva izuzetno visok socijalni i gospodarski status pokojnika koji su bili pokapani s bogatim osobnim uporabnim predmetima koje su koristili za života. Datirana je u razdoblje od 1. do 3. stoljeća. Dio nekropole koji je udaljen od grada, prema načinu ukopa bustuma i grobne jame iskopane u zemlji i s oskudnijim grobnim inventarom, može ukazivati na ukop pokojnika siromašnijeg socijalnog statusa.¹⁸⁴

1908. godine je u Nezakciju, ispred *Porta Polensis* (predio *S. Antonio*) istražen drugi dio koji je sadržavao 14 grobova s ostacima antičke ceste u dužini od 80 metara. Svi su bili paljevinski, osim jednoga. U pravilu su bili smješteni unutar ograđenog grobnog prostora (*locus sepulturae*) manje ili veće površine, te se mogu smatrati obiteljskim grobovima. Značajno je da je pet takvih grobnih prostora bilo dobro sačuvano. U prvom su se nalazila četiri groba, u drugom jedan (moguće još jedan), a u preostala tri grobna prostora dva groba. Dva takva ograđena prostora imala su sačuvan ulaz s južne strane. Unutar jednog od njih je nađen kameni blok, dimenzija 1,31x 0,64x 0,71 m, s isklesanim udubljenjima za dvije staklene urne, tako da je svaki imao svoj poklopac s metalnim šarkama, četvrtastog oblika i kosih bridova. Vjerojatno se radilo o dijelu nekropole u kojem su bili pokapani bogatiji pokojnici Nezakcija, te je prema tome grobni inventar bio bogatiji i kvalitetnije izrade.

1984. godine na cesti koja vodi od Valture do Vizača, na okuci iza zaseoka Strmotići, prilikom zaštitnog iskapanja u iskopu kanala za vodu otkriveno je 11 paljevinskih grobova, na dubini od 10- 15 cm ispod razine terena. Spaljene kosti pokojnika bile su direktno položene u grobnu jamu. Od grobnog inventara ističu se keramičke uljanice fine i grube fature, posude i šalice, stakleni balzamariji raznih boja, staklene bočice, male amfore i mnoštvo željeznih čavli.

Ostaci spaljenih kosti pokojnika pažljivo su sakupljeni i najčešće spremeni u žare, zajedno s namjerno oštećenim priložima ili bez njih. Ponekad su samo polagani u zemlju i prekrivani pločama. Puschke kaže da taj način prevladava u nižim slojevima zona V i VI.

---

¹⁸⁴ Girardi Jurkić, Džin 2002, 58.

Najveći broj grobova je tipa "a casettina". Mali sanduk oblikovan je kamenim pločama te prekriven jednom ili više većih ploča. Ploče sanduka često su izvana zaštićene nakupinama kamenja, koje su pridržavale stranice sanduka. Ovom tipu pripadaju grobovi VI/8, te šest ukopa u zoni V i sedam ukopa u zoni VI.¹⁸⁵

Prilikom dosadašnjeg, možemo reći stogodišnjeg iskapanja i istraživanja nezakcijske antičke nekropole otkriven je ukupno 61 grob, od kojih su 90% sačinjavali paljevinski, a 10 % kosturni ukop. Paljevinski ukop u zemlju evidentiran je u 28 grobova, 13 grobova sadržavalo je keramičku urnu, jedna je keramička urna nađena u zidanoj grobnici, 11 grobova bilo je u kamenoj žari, a samo jedan grob u staklenoj, položenoj u zemlju. Otkrivene su i 4 kosturnice, jedan kosturni ukop u zemlji i jedan u zidanoj grobnici.¹⁸⁶

Grobne jame ponekad su obložene glinom, a ispunjavali su ih ostaci lomače, kamenje i šljunak. Nalazimo i konstrukciju jame ispunjene nabijenom glinom, u kojoj je naknadno iskopano udubljenje za polaganje kosti i priloga (grobovi V/11, VI/19, VI/21).

Udubljenje u glini za grobove VI/18 i VI/23, bilo je obloženo okomitim kamenim pločicama. Češće je dokumentiran tip groba "a pozetto". U udubljenju je žara položena u zemlju, na kamenu pločicu ili sloj šljunka. Udubljenje je prekriveno jednom ili više pločica ili pak velikih ploča, a i samu žaru je obično prekrivala posebna pločica.

Na središnjem prostoru temelja hrama „B“ izolirana je površna konstrukcija kamene ograde velike grobnice s više žarnih ukopa, bez pokrova. Veći kameni blokovi zatvarali su nepravilan, gotovo pravokutan prostor, unutar kojeg su bili nabijeni nalazi, čineći sloj debljine 50 cm. Zbog velike koncentracije nalaza unutar gore opisanog prostora, ali i slabe očuvanosti, u toku istraživanja nije bilo moguće izdvajanje pojedinih ukopa i određivanja eventualnih priloga, ili cjelina.¹⁸⁷ Podaci o prostoru unutar grobnice, podijeljene na zapadnu, središnju i istočnu zonu, otkrivaju 15 posuda za koje se sa sigurnošću može tvrditi da su bile žare s ostacima spaljenih kostiju. S obzirom na sakupljene ostatke spaljenih kosti, to je ujedno mogući broj ukopa u ovoj grobnici.¹⁸⁸

Na području "prapovijesne nekropole" unutar naselja, ali i izvan označene zone, ustanovljen je samo jedan kosturni pokop, na području zone VI/grob 26, u zgrčenom položaju, bez drugih priloga, koji je posebno analizirao B. Schiavuzzi. Svi ostali grobovi su žarni. Puschi

---

¹⁸⁵ Mihovilić, 2013, 62.

¹⁸⁶ Girardi Jurkić, Džin 2002, 56-57.

¹⁸⁷ Mihovilić, 1996, 14.

¹⁸⁸ Mihovilić, 1996, 15.

pretpostavlja da se spaljivanje pokojnika, prvo obavljalo na području zone nazvane "grumazzo" (područje zone VI), a kasnije i među grobovima, u blizini ili na samom mjestu ukopa.

7. Božanstva na području Histrije

Na rimsku religiju uvelike su utjecali narodi s kojima su Rimljani dolazili u doticaj, ponajviše Grci. Osim izvornih rimskih božanstava, koja su pod utjecajem grčke mitologije i ikonografije poprimila i određena svojstva grčkih bogova, Rimljani su štovali i neka orijentalna božanstva, kao i poneka od autohtonih čije su kultove susreli u osvojenim provincijama.¹⁸⁹

Nadgrobni i javni spomenici s uklesanim imenima božanstava pokazuju kako se i koliko širila romanizacija na području Istre. Iako je rimska tradicija bila prisutna, ipak su na rimskim epigrafskim spomenicima sačuvana brojna predrimska histarska božanstva i vjerovanja.¹⁹⁰

Nije samo brojnost ta koja je privukla pažnju znanstvenika k autohtonim istarskim kultovima i božanstvima koja su štovali, već i činjenica da su svi, osim jednog, posvećeni ženskim božanstvima.

Julijan Medini je zamijetio da je među dedikantima koji su podigli ove histarske žrtvenike bilo više doseljenika, a manje autohtonog stanovništva. Najčešće se radilo o Grcima, Italicima i Orijentalcima, različitoga socijalnog statusa, no uglavnom oslobođenicima i robovima. Među dedikantima ima podjednako žena i muškaraca. Iako su spomenici rasprostranjeni po čitavom istarskom poluotoku, središte nalaza uočavamo u gradskim središtima kao što su Pula i Nezakcij.

---

¹⁸⁹ Sanader, M., *O antičkim kultovima u Hrvatskoj*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Vol.1 No.101, 2008., 164.

¹⁹⁰ Mihovilić 2013, 27.

Nisu poznata svojstva nekih autohtonih božanstva, a nisu sačuvani ni njihovi likovni prikazi. Zahvaljujući rimskoj verziji ponekog od ovih božanstava, možemo pretpostaviti da su neka nalikovala rimskim božanstvima s kojima su bila asimilirana.

7. 1. Autohtona histarska božanstva

Na istarskom poluotoku do kasno rimsko doba štivala su se autohtona histarska božanstva. Od božica brojimo njih dvanaest: Eja, Boriya, Irija, Trita, Nebre, Sentona, Ajtika, Jutosika, Ika, Seiksomnija Leucitika, Histrija te Minerva Flanatika i Polatika.

U posvetama se javlja *Eia*, dok je pod nazivom *Eia Augusta* nalazimo na 3 natpisa iz Pule, 2 iz Nezakcija i 1 natpisu iz Dvigrada.

Božica Ika Augusta

Božici Iki Augusti, koja je predrimskog podrijetla, posvećene su dvije are: jedna potječe iz Pule (božici *Iki Aug(usti)*), a iz Plomina ara s natpisom *Ica Aug(usta)*, koja je bila postavljena iznad izvora, pa se može pretpostaviti da se radi o zaštitnici voda.

Osim Velike Majke, božice povezane s plodnošću su već spomenuta Ika i Ajtika, čiji reljefni prikazi na spomenicima upućuju na ovu vezu.

Božica Ajtika

Ajtika se spominje samo na jednoj ari, otkrivenoj u Rapcu¹⁹¹. V. Girardi Jurkić donosi da je ara bila registrirana u Lapidariju Narodnog muzeja u Labinu poslije Drugog svjetskog rata, no nije objavljena te je zbog toga zavjetni natpis u literaturi samo transkribiran.¹⁹² Točan broj redova i izgled zavjetnog natpisa nije poznat. Autohtoni kult Ajtike na natpisu nije sačuvan u istom imenskom obliku, već u sinkretističkoj formi.

Moguće je sa sigurnošću reći da kult Ajtike uz kultove Sentone, Ike i Jutosike odražava dominaciju ženskih kultova kod autohtonog stanovništva Labinštine.

Dodavanje epiteta *Augusta* autohtonoj božici samo je jedan od oblika kojima je romanizacija željela razjasniti etničku čistoću epihorskog stanovništva u području religije i kulture¹⁹³.

Ajtika je prikazana kao božica koja sjedi na tronu sa žezlom u ruci, dok kod Ike ne nailazimo na tako detaljan prikaz, no vidljiv je prikaz zmije na jednom od spomenika.

---

¹⁹¹ Jurkić, 1976, 217

¹⁹² Jurkić, 1979-1981, 160.

¹⁹³ Rendić-Miočević, D., Ilirske onomastičke studije (III), *Živa antika*, 13-14, Skoplje, 1964, (101-110) 108.

Sličnost imena Ika, Ajtika i Jutosika vode zaključku da su ove tri božice bile povezane međusobno, ali i svojim ulogama.

Božica Jutosika

Kult Jutosike poznat je samo s jednog natpisa na istarskom području. Zavjetnu aru iz Albone, Lucije Granije Ruf posvećuje *Jutossicae*, za koju D. Rendić-Miočević smatra da je najvjerojatnije lokalno štovana nimfa, tj. personifikacija vode.¹⁹⁴

Ovaj epigraf je bio poznat još P. Sticottiju isto kao i A. Mayeru kojem je Jutosika bila potpuno nepoznato božanstvo. Zanimljivo je da se ovaj epihorski kult voda ne javlja u sinkretističkoj formi s apelativom Augusta.

Nije pronađena niti jedna skulptura ili reljef koji bi Jutosiku prezentirali u likovnoj formi.

Božice Boriya i Nebra

Boriya i Nebra pripadaju skupini božica prirodnih pojava. Boriya je najvjerojatnije bila personifikacija bure, na što upućuje njezino ime, dok su Nebra bile božice magle i oluje, na što također ukazuje njihovo ime.¹⁹⁵

Podaci o božanstvu *Nebres* vrlo su oskudni. Poznata je samo jedna zavjetna ara iz Pule, posvećena Nebra od carske robinje Tercije. Rustične je forme i datira se u 1.– 2. st.

O porijeklu imena božica Nebra mišljenja se razilaze. Mayer smatra da je *Nebris* istarsko bogonosno ime (kao i *Ica*), međutim ono je potvrđeno u Dalmaciji, na jednom natpisu iz Zadra i na jednom iz Solina. Mommsen porijeklo riječi *Nebris* traži u grčkom i pretpostavlja da je to naziv za kožu laneta kojom su bile zaogrnutе bakhantkinje.¹⁹⁶ Degrassi ne smatra ovu pretpostavku točnom i navodi mišljenje E. Polascheka kako je *Nebres* zajedničko ime za lokalne nimfe povezane s mističnim kultom. G. Alföldy misli da ovo skupno ime nije ilirsko, dakle da one nisu "lokalne" nimfe. V. Jurkić pak božice *Nebres* uključuje u jedno od ženskih epihorskih božanstava prirodnih pojava, navodeći je u jednini kao božicu oluje. Međutim, oblik *Nebribus* koji se javlja na spomenutom natpisu, jasno navodi da je u množini te da se radi o božicama oluje.

Božica Trita

---

¹⁹⁴ Rendić- Miočević D., Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, 10- 12. maja 1966. ANU BiH, pos. izd. knj. 5, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo, 1967, 139- 156.

¹⁹⁵ Jurkić, V., Kontinuitet ilirskih kultova u rimsko doba na području Istre, Jadranski zbornik, 11, Pula 1979-1981, 147-171.

¹⁹⁶ Degrassi, A, Culti dell'Istria Preromana e Romana, Adriatica praeistorica et antiqua, Zagreb, 1970, 615-632.

Božica Trita bila je povezana s vodom zbog mjesta pronalaska njenog spomenika na području rimskih termi, a neki smatraju da je bila nimfa zdravlja.

Božica Irija

Nadalje se pojavljuje Irija (*Iria*), u rimskoj verziji kao Irija Venera (*Iria Venus*), pa se pretpostavlja da je lokalna božica prepoznata u rimskom božanstvu Veneri.¹⁹⁷

Iz Flanone potječu dva natpisa (*CIL III 3032*; *CIL III 3033*) na kojima se spominje božica Irija. Na prvome se spominje kao *Iria Augusta*, a na drugome kao *Iria Venus*.

Eja i Irija su obje poistovjećene s rimskim božicama; Eja s Bonom Deom, a Irija s Venerom. Vjeruje se da su autohtone, no pokazivale su neke osobine slične onima rimskih božica.

Božica Seksomnija Leucitika

Na spomeniku pronađenom kraj Karojbe (Rovinjsko selo) spominje se *Seixomnia Leucitica*¹⁹⁸, za koju se pretpostavlja da je predstavljala neko domaće ilirsko žensko božanstvo.

Ovaj spomenik je najstariji poznati natpis iz Istre, koji upućuje na postojanje štovanja ovog histarskog božanstva na ageru kolonije *Polae*.¹⁹⁹ Štovanje njezinog kulta vjerojatno potječe još iz doba Histra. Edikulu su joj prvi posvetili građani kolonije *Polae*. Elementi koji ukazuju na starost natpisa su: pismo, stariji etnik *Polates* (umjesto mlađeg *Polenses*) i ime božice u dativu s padežnim završetkom na *-ai* umjesto *-ae* (*Seixomniai Leuciticae*).²⁰⁰

Neki autori misle da je ova božica keltskog podrijetla (*su-exs-obn-ia*), sa značenjem „vrlo neustrašiva“, a da je *Leucitica* samo njezin pridjevnik. Degrassi se ne slaže s time, već smatra da je ime božice svakako histarsko²⁰¹, a s njim se u potpunosti slaže V. Jurkić²⁰² koja božicu Seksomniju Leucitiku ubraja u autohtona ženska božanstva Istre, a natpis smješta u republikansko doba.

Zbog izolirane pojave ove lokalne božice s dvočlanim imenom u zapadnom dijelu Istre, vrlo je teško odrediti njezin božanski karakter i značaj.

Božice Sentona i Trita Augusta

---

¹⁹⁷ Sanader. M., 2008, 163.

¹⁹⁸ Jurkić, V., 1979-1981, 156.

¹⁹⁹ I.I., X., 1, 642.

²⁰⁰ Jurkić, V., 1979- 1981, 156.

²⁰¹ Degrassi, A, 1970, 618.

²⁰² Jurkić, V., 1972, 50.

Natpisi posvećeni Sentoni i Triti Augusti pronađeni su na istočnom području Istre, no ipak češće na području Liburnije. Uz to predstavljaju ilirska imena, pa su vjerojatno i sama božanstva ilirskog podrijetla. Dok je Sentona na području istarskog poluotoka zabilježena u samo jednom spomenu, na liburnskom području ona se javlja čak 8 puta. Iz Plomina (*Flanona*) potječu četiri žrtvenika (*CIL III 10076; I.L.Jug. 2900; I.L.Jug. 2901; CIL III 3026*), u Labinu (*Albona*) su pronađena tri zavjetna žrtvenika s posvetom Sentoni (*CIL III 10075; I.L.Jug. 2910; I.L.Jug. 2909*), dok je jedan Sentonin žrtvenik pronađen na Trsatu (*CIL III 3026*).

Spominje se podatak da je Sentona slična grčkoj božici Heri,²⁰³ odnosno rimskoj Junoni, što ne nailazi na nikakve potvrde u nalazima vezanima za božicu. Neki autori vjeruju da njezino ime potječe od keltskog naziva za put.²⁰⁴

Sentona je bila lokalno ilirsko božanstvo, najvjerojatnije personifikacija nekog izvora. Neki misle da je ime *Sentona* (kao i *Matrona* i *Epona*) keltskog podrijetla, Degrassi smatra da je upravo nastavak *-ona* karakterističan za ilirska ženska imena.

Šašel smatra, spominjući natpis iz Katuna (kod Pazina) da je štovanje Sentoninog kulta pretežno na istočnoj obali Istre u području današnjeg Labina i Plomina, a k tome u prilog ide i broj natpisa pronađenih na području Labinštine. Mayer smatra da je ona vjerojatno liburnsko lokalno božanstvo izvora, isto kao Ika. Isti stav ima i D. Rendić-Miočević koji na navedenom liburnsko – istarskom području spominje uz Sentonu niz lokalno štovanih nimfi ili personifikacija voda, kao što su Eja, Jutosika, Ika, Trita i Latra. Isto mišljenje o svemu ima i V. Jurkić koja Sentonu ubraja u autohtona ženska božanstva s područja Istre, a sve njene zavjetne natpise datira u prijelaz 1.– 2. st.

Bog Melosok

Poznato je samo jedno muško božanstvo predrimskog podrijetla, *Melosocus*, kojem se posveta pojavljuje kao *numini Melosoco Augusto* i kao *Melosoco*.²⁰⁵ Dva natpisa pronađena su kod crkve sv. Teodora blizu Raklja – Krnice.

U jami Golubinčina, opet nedaleko Raklja– Krnice, otkriven je jedan žrtvenik s grčkim natpisom *ΘΕΩ ΜΕΛΙΣΩΚΩ*. Dedicant ovog žrtvenika nosi latinsko ime, napisano grčkim alfabetom *ΣΙΑΟΥΕΣΤΕΡ*.²⁰⁶

²⁰³ Girardi Jurkić, 1979-1981, 158.

²⁰⁴ Matasović, R., *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Brill, Leiden-Boston, 2009, 330; Olmsted, A., *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*, Akaprint, Budimpešta, 1994, 352.

²⁰⁵ Sanader. M, 2002, 163.

²⁰⁶ lat. Silvester.

Melosocus je potvrđen i kao osobno ime u Istri, gdje se završetak *-ocus* pojavljuje na mnogim osobnim imenima. U Nezakciju je pronađen izvjestan broj antičkih natpisa na malim žrtvenicima, s posvetama lokalnim histarskim božanstvima u romaniziranom obliku što pokazuje da je život u gradu bio vrlo aktivan i održavan i nakon rimske prevlasti, zadržavajući neke autohtone elemente.²⁰⁷

Kapitolinska trijada

Na prostorima Hrvatske kult Jupitera pojavljuje se i u sklopu kulta Kapitolinske trijade, iako sam kult nije bio previše zastupljen. Uz pronađene ostatke hramova posvećenih Kapitolinskoj trijadi u Poreču, Nezakciju, Puli, Zadru, Ninu, Varaždinskim toplicama, a možda i u Solinu i Nadinu, sačuvana su i dva natpisa: jedan na djelomično sačuvanom žrtveniku iz Solina (*I.L.Jug. 2049*), koji nosi posvetu *I(ovi) o(ptimo)m(aximo) Iu[noni] /reginae Mine[rvae]/*, a drugi iz Osijeka (*Mursa*) (*I.L.Jug. 3098*), koji nosi posvetu *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Junoni |Minervae sacr(um)*.

Junona se u Istri javlja na jednom nadgrobnom spomeniku (*I.I.X/I 268*), ali se spominje i na djelomično sačuvanom natpisu iz Novigrada, kao *Iuno Feronia* (*I.I. X/III 77*).

U Nezakciju je pronađena votivna brončana figurica, za koju se smatra da predstavlja Junonu, koja se danas čuva u Padovi.

Magna Mater

Kult frigijske božice *Kibele*, u Rimu štovane kao *Magna Mater*, kao i kult boga Atisa, bili su, prema posljednjim podacima, smatrani najstarijim istočnjačkim kultovima koji su našli svoje štovatelje u Rimu.

Na prostoru Hrvatske kult *Kibele* potvrđen je već u 1. st. te je imao brojne štovatelje.

U Istri je pronađena natpisna ploča jednog svećenika kulta *Magna Mater* (*I.I. X/I 155*), kao i mali zavjetni žrtvenik (*I.I. X/I 198*).

U Nezakciju je pronađena mramorna statua žene koja sjedi na tronu (nedostaje joj glava), datirana u 2. st., a tumači se kao *Magna Mater*.

Skulptura boga Atisa je također pronađena na prostoru Istre, jedna kojoj nedostaje glava, kao i dvije glave od vapnenca i jedan brončani kipić te dvije dekorativne kamene ploče s Atisovim likom.

---

²⁰⁷ Mihovilić, Matijašić, 1998, 29.

7. 2. Božice iz Nezakcija

Božica Eja

Slika br. 30. Kamenu aru Eji Augusti iz Nezakcija posvećuje Lucije Torije Stefan

Eja je autohtono histarsko i liburnsko božanstvo koje se štovalo i prije dolaska Rimljana, odnosno prije 177. g. pr. Kr., kad je osvojen Nezakcij.

Ime božanstva Eja je predrimskog podrijetla, kao uostalom i brojna imena drugih božanstava štovanih u Istri. U religioznom kontekstu, novi način života i romanizacija koja je uslijedila nisu bitno utjecali na autohtono stanovništvo. Štovanje božanstava u autohtonom obliku zadržalo se sve do 3. stoljeća, na nekim mjestima čak i do prodora kršćanstva. Zbog nedostatka likovnih i skulpturalnih prikaza, nepoznat je izgled božice Eje, no zahvaljujući rimskoj interpretaciji ipak možemo odrediti njezine karakteristike kao božanstva.

Postoji pretpostavka da reljefni prikaz u medaljonu zabata malog hrama ili neke grobne cjeline iz Nezakcija predstavlja ovo autohtono božanstvo.

Slika br. 31. Zabat tzv. Ejinog hrama iz 1. stoljeća

Zabat je u prilično lošem stanju, no ipak se mogu prepoznati prikazani likovi. Razlomljen je na tri dijela i kutovi nisu sačuvani. U središnjem dijelu nalazi se lik žene uokviren lovorovim vijencima. S desne strane je put, koji pridržava vijenac, a njegove noge zatvaraju kut zabata. Na lijevoj strani vidljive su samo noge i djelić ruke puta koji drži vijenac, dok ostatak prikaza nije očuvan, ali pretpostavlja se da je bio jednak ovome na desnoj strani.

Vesna Girardi Jurkić smatra da je na zabatu prikazana Eja zato što su u blizini pronađeni i žrtvenici posvećeni božici. Zabat s medaljonom na kojem se nalazi prikaz datira se u prvu polovicu 1. stoljeća, zbog tipa i koncepcije frizure na reljefu.²⁰⁸ Mišljenja drugih autora ne poklapaju se s tezom Vesne Girardi Jurkić, štoviše, oni uopće ne spominju ovaj zabat u kontekstu kulta božice Eje. Ime božice je na samom spomeniku prilično loše očuvano i nije u potpunosti čitljivo. Ono što je sigurno je da je božica izjednačena s jednom drugom božicom

²⁰⁸ Girardi Jurkić, Izbor antičke kultne plastike na području Istre, Materijali XII, IX. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1976, 209-210.

– Bonom Deom. Dedikant opisuje Eju pravednom, božicom koja trijumfira, gospodaricom mora i zemlje te zaštitnicom fizičkog i psihičkog zdravlja. Marjeta Šašel-Kos kazuje da postoji mogućnost da je Kalpurnija subjektivno usporedila te dvije božice. Natpis dokazuje da je štivala Bonu Deu, a Eju je otkrila na području Liburnije gdje je njezina obitelj imala posjede te joj je potom podigla spomenik.

Bona Dea je božica koju ne karakterizira samo jedno svojstvo, već mnoštvo njih, na što ukazuje činjenica da je bila poznata pod različitim imenima, posebice u helenizmu. Prije grčkog utjecaja božica je poznata pod starorimskim imenom *Fauna*, u nekim slučajevima nazivana *Fauna-Bona Dea*. Ona je bila povezana s poljoprivredom i zemljoradnjom, sve do početka grčkog kulta, najprije u Tarentu, a poslije i u Rimu. S vremenom je prvotna *Fauna-Bona Dea* zanemarena zbog nove grčke božice, a zatim i potpuno potisnuta, ostavljajući malo podataka o izvornom rimskom kultu. Novu božicu su nazivali i *Damia*, a njezin hram na Aventinu korišten je kao apoteka i lječilište travama i bio je povezan s grčkim bogom Asklepijem. Muškarcima je bio zabranjen pristup kultu božice *Bonae Deae*.²⁰⁹

Iako Eja jest povezana s Bonom Deom ne možemo tvrditi da su imale zajedničke karakteristike. Natpis na spomeniku posvećenom Eji, ukoliko se protumači kao povezanost sa zemljoradnjom, može se djelomično poistovjetiti sa svojstvima *Bonae Deae*, ali ne u cijelosti, zato što natpis ne govori o moći izlječenja Eje, a znamo da ju je rimska božica imala. Druga bitna razlika je da su Eju štivali i muškarci, dok je u kultu *Bonae Deae* njima bio zabranjen pristup. Izložene informacije ukazuju na nemogućnost izjednačavanja Eje i Bone Dee.

Već navedeni natpis s Paga spominje i Attilio Degrassi, ali on ne spominje sličnost Eje i Bone Dee te smatra da Eja ima obilježja italske božice. No navodi jedan natpis iz Nezakcija, vjerojatno zbog sličnosti s natpisom s Paga, koji pripisuje Eji, iako na spomeniku ne piše ime božice. Ne spominju ga ni Vesna Girardi Jurkić ni Marjeta Šašel-Kos, a s natpisa iz Nezakcija je ostalo sačuvano: „*Bona(e) deae, deae*.²¹⁰

Ejin karakter ostaje nepoznat.

Žrtvenici posvećeni Eji mahom se nalaze u okolici Pule, od toga dva iz Nezakcija, jedan iz Pule i jedan iz Dvigrada.

Natpisi iz Nezakcija:

---

²⁰⁹ Wissowa: *Bona Dea*, Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft, J. B. Metzlerscher, Stuttgart 1897. (686-694) 687-690; G. Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*, C. H. Beck'sche, München 1912. 177-179; H. S. Versnel: *Bona Dea*, *Der Neue Pauly Enzyklopadie der Antike*, J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar 1996. (743- 744), 743.

²¹⁰ Forlati Tamaro: *Inscriptiones italiae XI/I, Pola et Nesactium*, Rim, 1947, br. 657; A. Degrassi: *Culti dell'Istria preromana e romana*, 1970. (615-632) 616-617.

*EIAE / AVG / L . TORIVS / STE / PHANVS / V · S · L · M*²¹¹

*EI(A)E / AVG . SAC / BRISSIN / IVS IER [---] / V · S · L · M*²¹²

Natpis iz Pule:

*EIAE / AVG / ANT / SEVER[I] / NA / V · S*²¹³

Natpis iz Dvigrada:

*EIAE · AVG / GN · POLLENT*²¹⁴

Božica Trita

Sljedeće božanstvo štovano na području poluotoka, ali i čitave X. regije je Trita.²¹⁵

U Nezakciju je 1904. godine otkriven mali žrtvenik posvećen božici, na prostoru nekadašnjih termi. Iako je žrtvenik pronađen u vrlo lošem stanju, ipak se daje iščitati natpis: *TRITAE AUG(USTAE)*²¹⁶, a datira se u III. stoljeće. Ono što znamo je da je često interpretirana kao božica voda, no još nemamo čvrstih dokaza da se radi upravo o takvom božanstvu, iako podatak o lokaciji are ide u prilog takvoj teoriji, s kojom se slaže većina autora. Ni u slučaju Trite ne postoji likovni prikaz, te stoga nisu poznati niti njezin izgled, ni karakteristike božice. Natpis otkriva da se božica štovala prema *interpretatio Romana*, jer joj je dodan apelativ *Augusta*.

A. Degrassi smatra kako ovo nije jedini Tritin žrtvenik te da bi se i drugi natpis pronađen uz Tritin žrtvenik mogao također protumačiti kao njezin, s obzirom da spomenik izgledom nalikuje ari. Posvetio ju je Tit Anije Lirasije (*Titus Annius Lyrassus*)²¹⁷ neimenovanom božanstvu, a Degrassi je pretpostavio da bi to mogla biti Trita. Iako nema čvrstih dokaza za ovu pretpostavku moguće je da je istinita.

Trita se ubraja u autohtona ilirska ženska božanstva, ali na području Istre ona nije poznata kao samostalno božanstvo. V. Jurkić uočava pojavu sinkretizma dodavanjem apelativa

²¹¹ B. Forlati Tamaro, 1947. br. 660; E. Polaschek: *Pola*, Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft, J. B. Metzlerscher, Stuttgart, 1951. (1217-1251) 1241.

²¹² Forlati Tamaro 1947, br. 659; Polaschek: *Pola*, RE, 1951, 1241.

²¹³ Th. Mommsen: *Corpus inscriptionum Latinarum* V, Berlin 1872.-1877. br. 8; H. Dessau: *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini apud Weidmannos, 1902. br. 4892; Ihm: *Eia*, *Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*, J. B. Metzlerscher, Stuttgart, 1905. 2013; Polaschek: *Pola*, RE, 1951, 1241.

²¹⁴ B. Marušić: Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu, *Histria Archaeologica*, Arheološki muzej Istre, 1971. (7-90) 19, inv. br. A 6601

²¹⁵ Petrikovits: Trita, *Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen altertumswissenschaft*, J. B. Metzler, Stuttgart 1939; Girardi Jurkić 1974, 10; Girardi Jurkić 1976, 210.

²¹⁶ Forlati Tamaro 1947, br. 665

²¹⁷ Forlati Tamaro 1947, br. 666

Augusta i ubraja božanstvo *Trita Augusta* u jedno od ilirsko-rimskih sinkretističkih božanstava. Iako se ranije smatralo da na žrtveniku iz Nezakcija, zbog oštećenja i nedostataka dijela natpisa, treba čitati ime božanstva *Amfitrita* (žena Posejdona), Degrassi također misli da je riječ o domaćem ilirskom božanstvu i uočava veliku raširenost ilirskih prezimena *Trita* i *Tritus*, ali ne toliko u Istri, koliko u Bosni i Hercegovini. D. Rendić-Miočević smatra da je *Trita* jedna od niza lokalno štovanih nimfi ili personifikacija voda na liburnsko-istarskom području, koja nije bila identificirana niti s jednim rimskim božanstvom. Jedino je kao malo epihorsko božanstvo bila vezana uz kult voda, tj. izvora, potoka, rijeka i mora.²¹⁸

Božica Histrija

Božica je poznata pod raznim imenima na području Istre: *Histria*, *Terra Histria*, *Histria Terra* ili *Istria*. Kult Histrije nalazimo na žrtvenicima s posvetama u Nezakciju, Puli, Rovinju i Poreču, što pokazuje da je bio prisutan više nego oni ostalih božica.

Žrtvenik posvećen Histriji pronađen je u blizini Nezakcija, na cesti koja je vodila prema Puli. Božica iz Nezakcija nosi ime *Terra Histria*. Spomenik je masivan blok, podosta oštećen, uništena mu je baza, kao i dio natpisa, no uspijeva se pročitati preostali dio. Pretpostavlja se da je aru božici posvetio neki rob ili robinja.

*THALA[SSA] / [D]ECIORVM / TERRAE HIS[T] / RIAE V·S·L·M*²¹⁹

Smatra se da je Histrija bila zaštitnica područja Istre, njezinih stanovnika, odnosno čitavog naroda Histra, ali nisu poznate njezine ostale karakteristike kao ni njezin izgled budući da nema sačuvanih prikaza u reljefu ili skulpturi.

Usporedbom s nekim rimskim božicama, dolazimo do zanimljivih zaključaka. Premda je dugo održavana teza da je Histrija autohtono božanstvo, prema Mirjani Sanader ovdje se radi o rimskoj božici *Terra Matre*.²²⁰

Terra Mater, zaštitnica neke provincije ili nekog kraja, u Istri ukazuje na prisutnost kroz *Terram Histriam*, jednu od inačica prisutnih na istarskom poluotoku, zaštitnicu Istre. Ove činjenice upućuju kako *Histria* nije autohtono božanstvo, već rimska božica, uklopljena u život autohtonog stanovništva. Veliki broj spomenika na području Poreča, Pule, Rovinja, gdje nisu pronađeni tragovi autohtonih božanstava, osim spomenute *Histriae*, svjedoči ovoj tezi.

²¹⁸ Rendić-Miočević, D., 1967, 146.

²¹⁹ Forlati Tamaro 1947, br. 664.

²²⁰ M. Sanader, O podrijetlu kulta božanstva Terra Histria, U: *Rasprave o rimskim kultovima*, Hrvatska Matica, Zagreb 1999. (140-149) 148

Svi su dedikanti bili italske provenijencije, osim jedne robinje ili roba grčkog podrijetla, koji podiže spomenik u čast svojih vlasnika (italska obitelj).

I u drugim su regijama štovana slična božanstva, odnosno ista božica pod različitim imenima, s ciljem zaštite područja i stanovništva koje je tamo obitavalo. Primjere otkrivamo u Daciji, Meziji, Panoniji, Dalmaciji, Hispaniji, Galiji i dr., gdje se spominje kao *Terra Mater*, ali postoje i primjeri koji su identični s Histrijom: *Terrae Daciae*, *Terra Pontoque*, *Terra Hillyrica* i dr.²²¹ Moguće je složiti se s Mirjanom Sanader koja u svom članku tvrdi da je Histrija italsko božanstvo.

Na području Istre sačuvana su samo četiri zavjetna natpisa epihorskom božanstvu, koje nosi ime regije, *Deciorum Terrae Histriae*. Ona je vjerojatno nekada bila zaštitnica cijelog geografskog područja Histrije i njezinih žitelja Histra. Kult se pojavljuje i kasnije u rimsko doba, najčešće u 3. st., ali tada se piše u čisto rimskoj formi kao *Istria*.

Natpis iz Nezakcija kojeg je rob Talam posvetio Terri Histriji, V. Jurkić prvo datira u 2. st., no zbog vrlo rustičnog izgleda are ostavlja mogućnost i za kasniju dataciju (3. ili 4. st.). Na štovanje božanstva *Terra Mater* u Histriji ukazuje natpis s otoka sv. Katarine u puljskom zaljevu²²² i mjedena ploča iz vile Modrušani kraj Rovinja.²²³

Rimska božica *Terra Mater* ili *Tellus* bila je božanska majka zemlje i njezine plodnosti, analogna grčkoj božici Geji. Porijeklo imena božice *Tellus* potječe iz staroitalske riječi *talam* što znači površina, tj. ravnica. Osim što je Telura prvenstveno božica vegetacije jer štiti klijanje, rast i razvoj vegetacije, ona je i božica plodnosti ljudi i životinja jer štiti njihov razvoj već od samog ploda. Kao agrarno božanstvo, Telura je imala dvije svetkovine sjetve i poljskih radova *Feriae semetivae* koje su se ubrajale u *Feriae conceptivae*, tj. one bez stalnog datuma i 15. aprila *Fordicidia*. Tako je Telura bila najviše nalik božici Cereri (grč. Demetra). Budući da se *Tellus* počela poistovjećivati s božanstvom *Terra Mater*, više se nije javljala u božanskom paru s nižim božanstvom *Tellumno*. Od tada se *Tellus* i dalje štuje kao božanstvo plodnosti zemlje i živih bića, ali je pod grčkim utjecajem kao *Terra Mater* dobila zemaljsko – podzemni element povezan s kultom mrtvih.

Od 1. st. pr. Kr. javljaju zajednički posvetni natpisi *Terrae Matri* i Manima, a kao simbol pojavljuje se zmija.²²⁴

---

²²¹ G. Wissowa; W. H. Roscher: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, B. G. Teubner, Leipzig 1909.-1915. (331-345) 340-342.

²²² I.I., X., 1, 23.

²²³ I.I., X., 1, 653.

²²⁴ Miličević, M., 1990, 103.

7. 3. Mitologija

Mitovi koji se vežu uz ovo područje su oni drevni o plovidbi Argonauta, Diomedu i Antenoru, koji su ovuda prolazili na putu prema Italiji, budući da je najkraći pomorski pravac za sjevernu Italiju, Ilirik i Alpe bio onaj kroz Jadransko more.

Uz navedene se krajeve vezuju različiti mitovi i mitološke predaje²²⁵ iz davnih vremena. Ovuda su plovili Argonauti i došli u Pulu koju su i utemeljili. U te su vode nešto ranije stigli i njihovi progonitelji Kolhiđani na čelu s Medejinim bratom Apsirtom. Medeja ga je namamila u zasjedu i tada ga je Jazon ubio, a po drugima ga je ona sama u ludilu raskomadala. Otoci na kojima se to dogodilo nazvani su Apsirtovim otocima.

Potjera za Argonautima i Medejom

Nakon što su Jazon i njegova družina, uz pomoć kolhidske princeze Medeje, uspjeli ukrasti zlatno runo kolhidskom kralju Ejetu, krenuše prema svojim lađama, a kolhidski se svijet sakupio na trgu te uz glasne uzvike potrčao prema rijeci. Ejet se vozio na čvrstim kolima s upregnutim konjima, daru boga Helija. Kolima je upravljao njegov sin Apsirt. Kada su stigli do ušća, vidjehu da je lađa već bila na otvorenom moru, s veslačima koji su neumorno veslali. Kralju iz ruku ispadnu baklja i štit te stade zazivati Zeusa i Helija. Svojim podanicima je objavio: ukoliko mu kćer ne uhvate na moru ili kopnu i ne dovedu k njemu da joj se osveti i na njoj iskali svoj jad, oni će platiti svojim glavama. Istog su dana Kolhiđani porinuli svoje brodove i krenuli u potjeru za Argonautima. Na čelu mornarice bio je kraljev sin Apsirt. Argonauti su imali povoljan vjetar; treće zore usidriše se na ušću rijeke Halisa na paflagonskoj obali, gdje su prinijeli žrtvu božici Hekati. Jazon se sjeti kako im je stari prorok Finej savjetovao da se kući vrate drugim putem, no oni nisu poznavali ove krajeve. Tada ih Argo, sin Frikasov, koji je poznao svećeničke spise, usmjeri prema rijeci Istru. Kada je dorekao tu misao, pokaza se na nebu široka brazda od duge u onom smjeru kojim su trebali ploviti. No, ni Kolhiđani nisu posustajali, već su i prije Argonauta stigli na ušće Istra. Tu se smjestiše u zasjedu po zaljevima i otocima te zakrčiše izlaz junacima kad su se usidrili u ušću rijeke. Argonauti se iskrcaše na jedan riječni otok. Kolhiđani se stadu pripremati za bitku. Tada Jazon i njegova pratnja odluče stupiti u pregovore. Obje strane dogovorile su se da Grci

---

²²⁵ M. Zaninović, Zemljopisno-povijesni položaj luka Parentija i Nezakcija, *Histria Archaeologica* 36/2005, 116-121; Nava, M. L., "Appunti per un controllo con dati archeologici della tradizione- mitografica altoadriatica", *Padusa* 8 (1972): 21-31.

zadrže zlatno runo, no Medeju su morali ostaviti na jednom susjednom otoku u Artemidinu hramu, gdje će joj pravedni kralj iz susjedstva presuditi treba li se kraljevna vratiti svom ocu ili može poći s junakom u Grčku. No, Medeji se ne sviđa što je čula te stade tiho govoriti Jazonu koliko je ona propatila te čega se odrekla zbog njega i njegova pothvata i kako sada očekuje njegovu zaštitu, a ne da je prepusti na milost i nemilost nekom kralju. Usred monologa, obuze je strast te počne razmišljati da podmetne vatru u brod, da sve zapali i da se sama baci u požar. Na to je umiri Jazon, govoreći kako mu nije do dogovora, već on ovako pokušava odgoditi bitku, budući da je okružen neprijateljima i to na prostoru gdje ti isti neprijatelji imaju puno prijatelja, a Grci niti jednog. Uvjeren kako bi ovdašnji stanovnici pomogli Apsirtu, zaključuje kako bi Kolhiđani bili puno slabiji kad bi izgubili vođu. U to Medeju obuze još jedna gora misao: zaludit će brata te ga predati u Jazonove ruke. Jazon će prirediti bratu sjajnu gozbu, a ona će nagovoriti pratnju da ga puste sama na razgovor s njom, tada ga Jazon može ubiti i tako zametnuti bitku s Kolšanima. i dogodi se kako je zamišljeno. U tamnoj noći doplovi Apsirt na sveti otok, gdje se nalazio Artemidin hram. Apsirt je bio vrlo znatiželjan oko toga što mu je sestra priredila. Kad su bili usred razgovora i sestra mu je obećavala vratiti runo, iznenada navali Jazon iz skrovišta s golim mačem u ruci. Medeja okrene glavu i pokrije se koprenom da ne vidi bratovo ubojstvo. Kao žrtvena životinja pade kraljev sin pod udarcima Jazonovim, poprskavši krvlju odjeću i koprenu Medeje. Ali božica osvete iz zaklona je mrkim očima gledala grozno djelo koje se odigralo. Kada se Jazon očistio od umorstva i pokopao mrtvaca, Medeja je Argonautima dala dogovoreni znak vatrom. Za vrijeme pregovora oni su se vratili na svoj brod, a sad se iskrcaše na Artemidinu otoku, pa kao što jastrebovi navale na golubove ili lavovi na stada ovaca, tako oni navališe na pratioce Apsirtove, od kojih nijedan ne izbježe smrti. Jazon, koji je htio svojim priteći u pomoć, došao je prekasno, jer je pobjeda već bila odlučena.²²⁶

Apolonije Rođanin je zabilježio da su Argonauti pobjegli na otok Elektridu, koji se nalazi pred ušćem rijeke Eridana ili Pada, a po drugima su ti otoci Cres i Lošinj. Kolhiđani su se ipak naselili po Apsirtovim otocima i drugdje po ilirskoj obali.²²⁷

U te je krajeve stigao i Diomed, junak Trojanskog rata koji se u "nostosu", povratnom putovanju iz Troje u svoj Argos, pod prijetnjom ubojstva od vlastite žene Egijalije morao

---

²²⁶ Prema: Schwab. G., Najljepše priče klasične starine, Zagreb, 1962, 76-78.

²²⁷ Kirigin, B., Čače, S., "Archaeological Evidence for the Cult of Diomedes - in the Adriatic, *Hesperia* 9 (1998): 63-110., Colonna, G., "Pelagosa, Diomede e le rotte dell'Adriatico", *Archeologia classica* 50 (1998): 365-377.

skloniti i pobjeći u Apuliju u kojoj je osnovao niz gradova.²²⁸

Druge ga mitološke predaje dovode u Ankonu, kako je to zabilježio Pseudo Skilak, u svome “Periplu”(16):

Μετὰ δὲ Σαννίτας ἄθνος ἴσταν ἄμβρικο, καὶ πῆλις ἐν ἀττι γκῆν ἴστι. Τοῦτο δὲ τὸ ἄθνος τιμὴ Διομίδην, ἐργετηθῆν ἴππ ἀτο· καὶ ἐρῆν ἴστιν ἀτο. Παρὰ πλους δὲ τῆς ἄμβρικῆς ἴσταν ἄμερῆν δὲ οὐ καὶ νυκτῆς.

“Poslije Samnicana dolazi narod Umbrijaca i u njihovoj zemlji grad Ankona. Taj narod poštuje Diomeda i od njega je primio dobročinstva i tamo je njegovo svetište”.²²⁹

Prema Pliniju Starijem (N. h., III 120): *hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum ab urbe Spina, quae fuit iuxta, praevalens, ut Delphicis creditum est thesauris, condita a Diomede.*

“Ušće Pada se ranije zvalo Eridansko, a prema drugima Spinetsko, po gradu Spini koji je bio tu blizu i moćan, kako se vidi po onome što je povjerio (svojoj) riznici u Delfima, a osnovao ga je Diomed.”²³⁰

On je utemeljiо i Adriju, kako je zabilježeno u rječniku “*Etymologicum magnum*”, koji je kompiliran u prvoj polovici 12. stoljeća gdje pod riječju “Adria” piše: “grad u Etruriji”.

Pripovijeda se da ga je sagradio Diomed i dao mu ime Etrija, jer kada je došao na to mjesto za nevremena nastala je vedrina (*aithrìa=etria*). A drugi su iskvarili to ime i nazvali su taj grad Atrija (*Adria*)”.

Diomedovu prisutnost na ovim područjima bilježi i Strabon (V.I.8, 2- 14): ἐν ἀττι δὲ τῆι μυχῆι τοῦ ἄρου καὶ ἐρῆν τοῦ Διομίδου ἴσταν ἄξιον μνησῆς τῆι Τῆμαν· λιμνα γῆρ ἄχει καὶ ἄλος ἄκπερῆς καὶ πηγῆς ἄππ ποταμῆου ἄδατος ἐθῆς ἐς τῆν θῆλατταν ἄκππτοντος ἄλατε καὶ βαθεῆ ποταμῆι.

“u najdubljem završetku Jadrana nalazi se Diomedovo svetište vrijedno spomena, a zove se Timav. Ima, naime, luku i prekrasan gaj te sedam vrela riječne vode koja utječe ravno u more širokim i dubokim tokom”.²³¹

²²⁸ Ibid

²²⁹ Pseudo Skilak, Periplus,

https://www.hsaugsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_ante06/Skylax/sky_p001.html, 16. Preuzeto 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

²³⁰ Plinije Stariji, Nat. Hist. III, 120, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html#120>, preuzeto 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

Zatim nastavlja kako Veneti iskazuju čast Diomedu i prinose mu kao žrtvu bijeloga konja, a uzgoj konja je bio poznat od davnine kod Veneta. On Diomedov kult povezuje s kultom plodnosti kao što je bio i u Apuliji i pod brdom Garganom na istoimenom poluotoku.

Ovaj je heroj po tome, kako su zabilježili stari pisci, bio poštovan i prisutan i na južnom i na sjevernom Jadranu. S našom ga obalom povezuje Diomedov rt- *Promunturium Diomedis* kako ga naziva Plinije Stariji, koji ga povezuje s Hiličkim poluotokom (Plin., N. h., III 141): "*promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C...*"²³² ("Diomedov rt ili kako ga drugi zovu poluotok Hilida, čiji obilazak iznosi 100 tisuća koraka".)

To je donekle istureni poluotok koji pomalo podsjeća na Istru i čiji je južni rt Ploče nezaštićen otocima te zbog toga izložen valovima snažnoga juga olujne jačine. Tada, kao i danas, taj je dio mora bio prijatnija plovilima, posebice u antici. Pored prolaza Vratnika, između istoimenog rta i otočića Olipa u Elafitima, kao i rta Premantura južno od Pule, to je jedna od najopasnijih dionica istočnoga jadranskoga plovnog puta. U novije vrijeme kod crkvice Sv. Ivana, na vrhu rta Ploče, nađeni su brojni primjerci keramike od helenističke pa do rimske. Stari su pomorci, ali i drugi, boravili ovdje, a crkvice ukazuje na kulturni kontinuitet možda i antičkoga svetišta posvećenog Diomedu.

Taj je mit odraz davnih plovidba koje su išle jadranskim obalama, a stari su ih pisci locirali na način koji im je bio dostupan po njihovim spoznajama i arhajskim mitološkim predajama. Francuski povjesničar Jean Bérard tim je tradicijama posvetio svoje djelo, Grčka kolonizacija južne Italije i Sicilije u antici.²³³ Objedinivši podatke ranijih autora, Bérard je potanko obradio mitološke tradicije, koje uz postojeću arheološku dokumentaciju mogu poslužiti i za povijesna tumačenja nekih drevnih zbivanja. Bérard je objedinio i raščlanio mnogo raznih obavijesti i teorija, koristeći i najmanje podatke o pojedinim grčkim herojima i povratnicima iz Trojanskoga rata. Svojim je djelom potaknuo na obradu lokalnih mitoloških legendi i tradicija kod antičkih pisaca i druge suvremene stručnjake.

Moramo spomenuti da su i naši stariji pisci i humanisti dali svoj prilog tumačenju naših mitova, kao Toma Arhiđakon Splitsanin, Vinko Pribojević Hvaranin, Ivan Lučić Trogiranin i drugi.

Izdvajamo našeg velikog polihistora i arheologa don Šimu Ljubića, koji je sredinom 19. stoljeća napisao i danas poticajnu raspravu: "Predaje jadranske - Historičko kritička-

---

²³¹ Strabon, Geografija, V.I.8, 2- 14, https://www.hsaugsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post01/Strabon/str_g050.html, preuzeto 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

²³² Plinije Stariji, Nat. Hist. III, 141, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html#141>, 08. 08. 2016.

²³³ Jean Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité*, Paris, 1957, 198-217.

istraživanja o obstanku Diomeda ilirskoga”.²³⁴ U njoj Ljubić uočava slojevitost mitoloških podataka, te smatra da je predaja sačuvala sjećanje na dva Diomeda od kojih je jedan bio Ilir, a drugi mlađi Grk, koji je prethodio Antenor u plovidbi našom obalom. Time je Ljubić prije gotovo stoljeća i pol anticipirao gledišta i raspravljanja nekih suvremenih autora.

Antenor je bio Trojanac, koji je također zašao u Jadran i prošao njegovom istočnom obalom, pa je morao proći i obalom Histrije i njenim brončanim ili željeznodobnim naseljima.

Veliki rimski pjesnik Vergilije svoj spjev “*Eneida*” posvetio je upravo tom trojanskom vladaru, koji je nakon dugih borbi i peripetija došao u Lacij te je sa svojim sinom Askanijem ili Julom postao praotac rimske države. Vergilije spominje i Antenora te kaže kako je Venera molila svog oca Jupitera da se smiluje Trojancima.

Verg., *Eneida*, I., 242-249

*Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
regna Liburnorum, et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis   245
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troia; nunc placida compostus pace quiescit*

„Kroz svu Ahivsku vojsku uteći je mogo Antenor
I u Ilirski zaton unići i samu sredinu
Liburnskog kraljevstva zdrav mimoići i izvor Timava
Koji iz devet grla provaljuje u more, da sve
Brdo se ori, i vodom poljane pokriva bučnom.
Ipak Patavij tu Antenor sagradi, smjesti
Narod i dade mu ime i oružje Trojansko na zid
Objesi; sahranjen sada u pokoju počiva tamo.”²³⁵

Vergilije svojim stihovima slavi Antenora i njegov prolazak ilirskim i liburnskim morem. U Servijevu komentaru “*Eneide*” (oko 400. god.) tumače se neke riječi i donose se podaci kako

²³⁴Don Šime Ljubić, *Predaje jadranske- Historičko kritička- istraživanja o obstanku Diomeda ilirskoga*, Književnik, god. 3, Zagreb 1866, 496- 515.

²³⁵ Vergilije, *Eneida*, I (242-249), prijevod Tomo Maretić, Zagreb, 1970, 10-11.

je Antenor sa suprugom Teanom, sa sinovima Helikaonom i Polidamontom te ostalom pratnjom došao u Ilirik. A kad su ga Euganejci i njihov kralj Veles dočekali ratom, Antenor je izišao kao pobjednik i utemeljio grad Patavij. Takav je, naime, odgovor dobio od proroka, da osnuje grad na onome mjestu na kojem strijelama pogodi pticu; tako je prema znaku pogođene ptice (*avis petitae*) taj grad nazvan Patavij...

Prema Liviju (I, 1) s Antenorom su došli i Eneti iz Paflagonije, koji su se, došavši na zapad, prozvali Veneti.

casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsus et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque qui inter mare Alpesque incolebant pulsus Enetos Troianosque eas tenuisse terras. Et in quem primo egressi sunt locum Troia vocatur pagoque inde Troiano nomen est: gens universa Veneti appellati.

„Antenor je doplovio u najdalji dio Jadranskog mora, praćen mnogim Enetima, koji su protjerani iz Paflagonije, te su, nakon što su izgubili kralja Pilemena pod Trojom, tražili vođu i mjesto za život. Eneti i Trojanci su zajedno pobijedili Euganeje, koji su živjeli između mora i Alpa, te su zaposjeli njihovu zemlju. Mjesto na kojem su se iskrcali nazvali su Troja, tako su nazvali i okolni kraj; a svi zajedno su prozvani Venetima.“²³⁶

Za je također važna predaja o Antenoru kao osnivaču naše Korkire, danas Korčule.

Predaja je sačuvana u jednom srednjovjekovnom rukopisu kasnolatinskog romana “*De bello Troiano*” izvjesnog Kvinta (po nekima Lucija) Septimija Romana, koji je vjerojatno živio u 4. st. U predgovoru autor tvrdi kako je preveo knjigu s grčkog jezika, iz djela što ga je napisao *Dyctis Cretensis genere Cnosso*. Diktis (5, 17) piše kako je Antenor trebao osnovati kraljevstvo u samoj Troji, ali mu nisu dali.

Dictys Cretensis, *De bello Troiano*, V.17

“Ita coactus cum omni patrimonio ab Troia navigat, devenitque ad mare Adriaticum, multas interim gentes barbaras praetervectus, ibique constituit his qui secum navigaverant civitatem appellatam Corcyram Melaenam.”

"Tako je bio prisiljen sa svim svojim imetkom otploviti iz Troje. I došao je na Adrijansko more pošto je proplovio pored mnogih barbarskih naroda. Tamo je s onima koji su s njime

---

²³⁶ Livije, *Ab Urbe Condita*, I, 1, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.1.shtml#1>, 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

plovili osnovao grad koji su nazvali Korkira Melena (Crna Korčula)."²³⁷

Tako je nastala antička predaja o mitskom utemeljenju Korkire Melaine, Crne Korčule, kako su u antici moreplovci prozvali taj otok tamnozeleno boje od gustog grmlja i borova, da bi ga razlikovali od južnog otoka Korkire - Krfa. Ta je mitološka predaja bila znana i poznatom srednjovjekovnom kroničaru Tomi Arhiđakonu Splitsaninu (1200.- 1268.). U prvoj knjizi svoje kronike "*Historia Salonitana*" posvećene Dalmaciji, piše:

"Per mare huius provinciae (sc. Dalmatiae) transivit Antenor Troianus, qui suae urbis evadens excidium cum gente Dalmatica proelia multa commisit. Ad ultimum pervenit ad partes Venetiarum. Idem progrediens super horas Padi aedificavit civitatem Patavium."

"Morem ove pokrajine (tj. Dalmacije) prolazio je Antenor Trojanac, koji je bježeći od propasti svoga grada vodio mnoge bojeve s dalmatinskim narodom. Napokon je stigao u predjele Venecije. Napredujući tako obalama Pada sagradio je grad Patavij."²³⁸

Legenda o Antenoru predmet je rasprava i u novije vrijeme. Na našim prostorima o tome je pisao R. Katičić⁷, a u Italiji L. Braccesi. On je toj temi posvetio posebnu knjigu pod naslovom "*La Legenda di Antenore da Troia a Padova* u kojoj je obradio legendu s različitih aspekata.²³⁹ Smatra da je u tome mitu važno uočiti tzv. atičku fazu predaja o Antenoru, koja njegovu legendu tumači sa stajališta atičke pomorske ekspanzije te onu sljedeću rimsku koja je vezuje uz romanizaciju te legende, a što se može uočiti još i prije Augustova vremena. Ona se već tada izrazito pojavljuje i to vjerojatno u svezi s rimskim širenjem prema sjeveru, posebno u Venetiju, te osnivanjem Akvileje 181. god pr. Kr. u funkciji rimskoga mostobrana prema Alpama, Noriku i Iliriku. Tako je i pokoravanje Histra i osvajanje Nezakcija 178.- 177. pr. Kr. ulazilo u ovakvo tumačenje davnih zbivanja i smisao, što ga je tim osvajanjima dalo augustovsko razdoblje. Tako je npr. i pjesnik Larg, također iz Augustova vremena, a kojeg spominje samo Ovidije (*Ex Ponto*, IV, 16, 17-18), napisao izgubljeni ep o Antenorovu dolasku u Galiju s ovu stranu Alpa.

*"Ingeniique sui dictus cognomine LARGUS,
Gallica qui Phrygium duxit in arua senem"*

²³⁷ Dictys Cretensis, *De bello Troiano*, V.17. Ex editione Samuelis Artopoei, London, 1825, 262. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

²³⁸ Toma Arhiđakon, *Kronika*, prev. V. Rismondo, Split 1960, 11

²³⁹ L. Braccesi, *La Legenda di Antenore da Troia a Padova*, Signum edizioni, Padova 1984.

"Larg, imena poznatog po odličnosti,
koji je vodio ostarjelog Antenora do galskih polja"²⁴⁰

Svi spomenuti mitovi svojim su podacima i pomiješanim obavijestima vezani uz određene prostore i mjesta. Oni su svojevrsan odraz spoznaja što su ih stari grčki moreplovci dobili od svojih prethodnika Mikenjana, Krećana, Fenićana i drugih.

Pomorsko znanje i plovidbe oduvijek su povezivale čitavo Sredozemno more, pa su i naše obale bile dijelom toga. O tome svjedoče i noviji arheološki nalazi koji potvrđuju te davne mitološke predaje. Primjerice, davni europski "Jantarski put" kojim je iz Baltika na Jadran stizao magični jantar starih naroda danas je čvrsta povijesna činjenica. U rujnu 1971. zaslužna talijanska arheologinja Giulia Fogolari otkrila je u Frattesini di Fratta Polesine u području Roviga jantarske izrađevine koje su skoro istovjetne srodnim nalazima poznatog "Blaga iz Tirinta", što ga je 1930. pronašao i objavio njemački arheolog Georg Karo i datirao ih u mikensko razdoblje između 1230. i 1025. pr. Kr. Frattesina je bila važno brončanodobno stanište u kojem su lijevali broncu i izrađivali staklenu pastu te razne rožnate tvari. To znači da je u njoj bio povoljni demografski ustroj i društvena slojevitost s dinamičnim gospodarstvom usmjerenim k trgovini i proizvodnji. Nađeni jantar po svome kemijskom svojstvu baltičkoga je podrijetla, a u obrađenoj formi širili su ga upravo Mikenjani. To je potvrdilo i jedinstveno otkriće potonulog brončanodobnog broda kod rta Ulu Burun, istočno od grada Kaša u jugozapadnoj Turskoj 1982. godine. To je jedno od važnijih podmorskih otkrića 20. stoljeća, jer je brod bio pun dragocjenog tereta, a i njegova datacija između 1600. do 1300. pr. Kr., u brončano doba, je sama po sebi dovoljno fascinirajuća. Među teretom se nalazilo npr. 200, u ono vrijeme skupocjenih bakrenih šipki s Cipra, težine po 20 kg, zatim kanaanske posude, mikenski mač i zlatni pehar, egipatski cilindri datirani hijeroglifima i niz drugih originalnih predmeta, te nekoliko komada baltičkoga jantara.

Nema sumnje da su takve lađe plovile i našim obalama do Histrije i ušća Pada. Rijeka Soča bila je arheološki važna prometnica, kojom su ta i druge robe stizale na Sredozemlje. Zajedno s područjem ušća Pada i kasnije Akvileje te Histrijom i kvarnerskim otocima tu su bili završeci drevnih pravaca za razmjenu roba i jantara.²⁴¹

---

²⁴⁰ Ovidije, *Ex Ponto*, IV, 16, 17- 18, <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.ponto4.shtml>, 08. 08. 2016. Na hrvatski jezik prevela Andrea Idžaković.

²⁴¹ M. Zaninović, 2005, 116- 121.

8. Ostali nalazi

U istraživanjima koja su se na lokalitetu vodila na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće otkriveni su bedemi antičkog naselja, ostaci foruma, triju hramova, vjerojatno posvećenih kapitolijskoj trijadi, ostaci termalnih postrojenja te temelji većeg broja kuća.²⁴²

U iskopavanjima koja je u Nezakciju od 1906. god. do 1908. god. vodio A. Puschi otkrivene su dvije paralelne ranokršćanske crkve od kojih je sjeverna sačuvala tragove mozaika, koji se datiraju u početak 6. stoljeća.²⁴³

R. Weishäupl navodi kako su „s obe strane antičke ceste bili sačuvani ostaci kuća s podnim mozaicima“,²⁴⁴ no iz suvremenih izvještaja o njima ne doznajemo mnogo. Mirabella Roberti²⁴⁵ otkrio je ostatke mozaika u sjevernom i srednjem hramu u kapitoliju (B; A).

U hramu B nailazimo na neznatne fragmente bijelog mozaika, dok u hramu A postoje ostaci bijelog mozaika s crnom bordurom.

Bogat arheološki materijal, staklo, vaze i novac datiraju se od razdoblja Vespazijana do Antonina Pija.

Situle

Od figuralno ornamentiranih situla, poznajemo fragmente koji pripadaju bar četirima primjercima, a moglo ih je biti i više. Svi su nađeni u Nezakciju u grobnici I/12.

Sadržaj i stil prikaza dobro pokazuju dvojnu povezanost.

U situle jugoistočnoalpskog kruga ubrajamo obje situle s antropomorfnim prikazima. Uobičajeni prikazi na jugoistočnoalpskim situlama su prikazi konjske zaprege, kola na kojem su vozač i njegov gospodar, muške sjedeće figure na prijestolju kojoj žene donose piće; dva muškarca koji stoje uz ciborij, muškarci koji koračaju u redovima, motiv ptice u letu i motiv prepleta. Pojedini ornamentalni pojasevi međusobno su odvojeni iskucanim horizontalnim rebrom.

Ne radi se o istom svijetu kao na slovenskim situlama, što pokazuje motiv muškarca s plugom (plug je identičan plugu na situli u Sanzenu) i prikaz vepra kojeg dolenski krug ne poznaje. Ovi motivi vode u Italiju, u Bolognu, gdje je poznat dolenski stil prikaza, dok je

---

²⁴² J. Meder, Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća, Zagreb, 2003, 65.

²⁴³ Ibid

²⁴⁴ R. Weishäupl, Nesactium, JÖAI (Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien) 4, 1901, 7-10.

²⁴⁵ M. Mirabella Roberti, AMSI, Notiziario archeologico, 1940-1948., 53, n. s. 1, 1949, 274.

sadržaj prikaza u mnogo toga različit. U Bologni također nalazimo plug, vepra, ženu koja nosi cistu, no bolonjski se prikazi razlikuju od istarskih u pojedinostima. Nezakcijske situle datiraju se u vrijeme oko 500. g. pr. Kr.

Druge su dvije situle izrađene u mlađem estenskom situlskom stilu ili pod njegovim utjecajem. Iz njega su antropomorfni prikazi gotovo sasvim nestali, a prikazi životinja imaju poseban stil, koji iz realizma prelazi u fantastiku. Ovoj skupini pripada situla s dva figuralna pojasa, na kojima su prikazani jeleni i srne. Kasnom estenskom stilu bliži su prikazi krilate ptice, na kojoj je estenska ne samo ptica, već i ornament (iskucana rebra i točke).

Nasuprot jugoistočnoalpskom prostoru, na metalnim posudama Istre nalazimo prikaze koje jugoistočnoalpska i estenska situlska umjetnost ne poznaju. Tako nalazimo pomorsku bitku prikazanu s lađom i veslačima te naoružanim ratnicima u borbi. Nalazimo također prizore preuzete iz grčko-etrusčkog vaznog slikarstva (fragmenti iz grobnice I/12), ali ti nisu izrađeni u situlskom stilu.

Karakter umjetničkog oblikovanja

Svo tzv. umjetničko oblikovanje (umjetničko u prahistorijskom smislu) ima strogo kultno-religiozni karakter. Opravdano je pitanje koliko je duboko mediteranski religiozni svijet promijenio domaće religiozne predstave i posredovao za antropomorfno prikazivanje božanstava, mitske priče i svetišta. Svetišta se u to vrijeme pojavljuju i na rubu mediteranskog svijeta kao rezultat susretanja s njim. Važni istraživači također su pretpostavljali postojanje svetišta u Nezakciju. U našoj interpretaciji nismo vidjeli dovoljno dokaza za to, iako je duhovna situacija u Istri već zrela, ne baš za grčki Olimp, već za ktonska božanstva plodnosti i rasta, tamnih i nesavladivih sila.²⁴⁶

8. 1. Istraživanje 1981. godine

1981. god. Kristina Mihovilić započinje istraživanje unutar središnjeg prostora sjevernog hrama „C“ i središnjeg prostora hrama „B“. U sondažnim iskopavanjima 1978. god., u sloju nad živom stijenom ustanovljena je velika koncentracija najrazličitije keramike, od one grube „domaće“ izrade, fine importirane daunijske, *Gnathia* i druge vrste helenističke keramike. Također su sakupljeni brončani, željezni i srebrni predmeti, svi veoma fragmentirani i

---

²⁴⁶ Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 332-333.

namjerno lomljeni. Do tada neistražen središnji prostor temelja hrama „B“, ovim je istraživanjem dao informaciju o koncentraciji nalaza u južnom dijelu prostora.²⁴⁷

U tom je dijelu izolirana površna konstrukcija kamene ograde velike grobnice s više žarnih ukopa, ali bez sačuvanog pokrova. Veći kameni blokovi zatvarali su nepravilan, gotovo pravokutan prostor, dužine 3 m i širine 1 m, položeni na stijenu koja strmo pada prema jugu. Nalazi su bili nabijeni unutar tog prostora i činili su sloj debljine 50 cm. Među kamenjem u ogradi grobnice, nalazio se sekundarno upotrijebljeni blok, pravokutno klesan, s jednom od većih stranica prekrivenom polukružnim udubljenjima raznih veličina, često međusobno spojenih kanalićima. Zbog velike koncentracije nalaza unutar gore opisanog prostora, ali i njihove slabe očuvanosti, u toku istraživanja nije bilo moguće izdvajanje pojedinih ukopa i određivanja eventualnih priloga ili cjelina. Uspješno su sačuvani grublji podaci o prostoru unutar grobnice, podijeljene u toku radova na zapadnu, središnju i istočnu zonu, radi čega je bila moguća „idealna“ rekonstrukcija rasporeda mnogobrojnih posuda.

Za 15 posuda može se sa sigurnošću reći da su bile žare i da su sadržavale ostatke spaljenih kosti. Obzirom na sakupljene ostatke spaljenih kosti, to je ujedno mogući broj ukopa u ovoj grobnici.²⁴⁸

Govoreći o predmetima, ali i o materijalima pronađenim u velikoj nekropoli s više žarnih ukopa, možemo spomenuti keramiku i metal.²⁴⁹

Nalazi keramike

Od keramike grublje izrade, s primjesama krupnijih ili sitnijih zrnaca kalcita, po tehnologiji izrade i oblicima možemo razlikovati više različitih vrsta posuda.

Na stare, tipično istarske oblike, samo podsjećaju loptasta posuda s urezanim cik-cak ukrasom na ramenu ili dva trbušasta vrča s malom ručkom pričvršćenom visoko na ramenu.

U ovom kontekstu možemo prepoznati stilističku bliskost oblicima keramike koji su bili vodeći kroz stupanj II. istarske grupe.²⁵⁰

Domaće oblike, poznate iz ranijih istraživanja, predstavljaju trbušasti lonci, izrađeni od keramike s grubljim primjesama, ali tankih stijenki, izrađeni na sporom lončarskom kolu, s vrlo skromnim ukrasom. Radi se o vrsti keramike, kakvu je Benedetto Lonza²⁵¹ nazvao *tipo Timavo* i smatrao je najmlađom vrstom gradinske keramike. Oblik posude uobičajen je i čest

---

²⁴⁷ Mihovilić, 1996, 13.

²⁴⁸ Mihovilić, 1996, 14-15.

²⁴⁹ Ibid, 38.

²⁵⁰ II istarska grupa: 900- 700 g. pr. Kr.; Gabrovec, S., Mihovilić, K., Istarska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 1987, 304.

²⁵¹ B. Lonza, Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste, Soc. per la preist. e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 2, Trieste, 1977, 109.

u nekropoli Kaštela iznad Dragonje, a spada među oblike III. stupnja razvoja istarske grupe (7. st. pr. Kr.).²⁵²

Važan je grob br. I. gdje su uz posude slične izrade prilozi par naušnica sa zrnom jantara i duga noga brončane fibule.²⁵³ Naušnice ovog tipa uobičajene su kod Liburna u toku 6. st. pr. Kr. (III. faza razvoja Liburna), iako se jantarne perle istog oblika pojavljuju već ranije, na istom području, a datirane su već u 8. – 7. st. pr. Kr. (II. faza Liburna).²⁵⁴

Osim spomenutog tipa naušnica i jantarnih perli, ovu dataciju potkrepljuju nalazi lokaliteta sjeverozapadnog ruba Istre i iz susjednih regija. Isti oblik i način izrade, utvrđeni su u Devinu (*Duino*) i u podvodnom lokalitetu Terzo Ramo del Timavo, gdje je datirana na kraj 8. i u 7. st. pr. Kr.²⁵⁵ Ista keramika pojavljuje se još nešto sjevernije, u pokrajini Friuli.

Sličnoj kategoriji keramike, modeliranoj na sporom kolu, s grubim primjesama, tamno pečenoj, pripadaju posude manjih dimenzija – lončići, odnosno čaše. Nalazile su se uz kamen koji je zatvarao zapadnu stranu grobnice. Slični su oblici vrlo čest prilog i dio garniture za piće u grobovima Padove. Pojavljuju se već vrlo rano, u grobu *Dei due vasi biconici* iz via S. Massimo, datiranom krajem 8. i početkom 7. st. pr. Kr.²⁵⁶ Slični mali oblici pojavljuju se također na zapadnoj obali Jadrana. Datirani su na početak 5. st. pr. Kr., kada se pojavljuje posude izrađeno na lončarskom kolu.²⁵⁷

Kameni reljefi i puna plastika

Posebnu ulogu u izrazu duhovne, odnosno religiozne sfere svijeta Histra imaju kameni reljefi i puna plastika.²⁵⁸

U sitnozrnatom vapnencu, koji najvjerojatnije dolazi iz kamenoloma kod Marčane²⁵⁹, izrađene su ploče s uklesanim tekućim spiralama u raznim kombinacijama, s motivom svastike koji prekriva površinu ploča, šrafiranim „S“ motivom i trokutima, cik-cak trakama, motivom ptičje stope i slova omega.

---

²⁵² Gabrovec, Mihovilić, 1987, 311.

²⁵³ B. Bačić, Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja, Jadranski zbornik II (381-432) 383.

²⁵⁴ Š. Batović, Liburnska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 1987 (339-390) 350.

²⁵⁵ F. Maselli-Scotti, Stazione del Terzo Ramo del Timavo, Preistoria del Caput Adriae, Trieste, 1983, 209-211.

²⁵⁶ L. Calzavara, Il gruppo di via S. Massimo, Padova preromana 1976 (225-235), 233.

²⁵⁷ D. Lollini, Sintesi della civiltà Picena, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb 1976 (117-153), 146.

²⁵⁸ Mihovilić, 2013, 340.

²⁵⁹ B. Crnković, Porijeklo kamena prapovijesnog Nezakcija, Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1996.-neobjavljeno.

U punoj plastici, također od vapnenca, izrađeni su torzo mladića, konjanik, ženska glava, glava konja i žrtvenici. Najveća skulptura je veliki pravokutni blok na kojem je u visokom reljefu prikazana žena s djetetom – *kourothropos*.²⁶⁰

8. 2. Sitni nalazi

Od sitnog grobnog inventara možemo uočiti pronalazak keramičkih i staklenih balzamarija, keramičkih uljanica, posuda i amfora, koštanih štapića, igli i češljeva, staklenih boca i tanjura, željeznih predmeta i čavli, brončanog novca i različitog nakita, među kojim se ističu jantarne perle. Rijedak grobni inventar u Istri predstavljaju dvije keramičke konične kupe na jednoj nozi, s trakastim prstom ukrašenim rubom, lokalne proizvodnje.²⁶¹

Slika br. 32 Brončani privjesci oblika češlja

Bogatiji i kvalitetnije izrađen grobni materijal pronađen je u dijelu nekropole u kojem su pokapani bogatiji pojedinci Nezakcija. U grobovima su nađene koštane i srebrne pikside, kockice od staklene paste (*tessera*), posudica od gorskog kristala, srebrna ogledala i stilusi, ulomci jantarnog i koštanog češlja, olovni tanjuri i zdjele s poklopcem, keramičke uljanice čiji je disk bio ukrašen delfinom, panterom, lavicom, životinjama u trku, pticama, bršljanom, palminim granama, gladijatorom, erotskim scenama i Erotom. Pronađene su brojne

²⁶⁰ Gabrovec, Mihovilić, 1987, 326.

²⁶¹ Girardi Jurkić, Džin 2002, 55-56.

keramičke posude grube i fine fature (*terra sigilata*) te jedna jedinstvena konična kupa na nozi grube fature.²⁶²

Mnogi stakleni predmeti fine izrade, kao što su balzamariji, lakrimariji, bočice, šalice sa i bez ručki, bili su uobičajen grobni prilog.

Pronađen je i brončani novac datiran u vrijeme Augusta, Kaligule, Klaudija, Vespazijana, Trajana, Nerve, Antonija, Marka Aurelija, Maksimina I., Dioklecijana, Konstantina II. i dr.²⁶³

Značajan nalaz je zlatni nakit, koji se sastojao od naušnica od žice u obliku S s kuglicom od zlatnog lima, zlatnog prstenja sa smaragdnom, srebrnih naušnica i prstenja, prstenja od poludragog kamenja i staklene paste, zlatnog kružića s maskom, srebrnih i koštanih perli. Izuzevši par S zlatnih naušnica, smatra se da je ova kolekcija nakita ili izgubljena ili se nalazi u privatnom posjedu, jer nije vraćena restitucijom iz Italije i ne nalazi se u zbirci Arheološkog muzeja Istre u Puli.²⁶⁴

Import predmeta

Kako se histarska aristokracija s vremenom uzdizala i jačala svoju moć dolazeći u razinu vladajućih slojeva tog doba s jadranskih, jugoistočnoalpskih i sjevernoitalskih ili srednjoeuropskih prostora, narod je prihvatio nove načine izražavanja i nova razmišljanja, prilagodivši ih svome načinu života.

U grobnicama najbogatijih Histra pronađeni su priloženi brojni predmeti italskog i grčkog podrijetla, najčešće keramika. Predstavljene su luksuzne garniture za konzumaciju vina tijekom posebnih svečanosti ili simpozija. Rang vladajuće vojne aristokracije označavaju dijelovi oružja (mahaire, koplja, kacige), kao i simboli socijalne i vjerske moći (žezla i lepeze). Ti predmeti prikazani su na figuralno ukrašenim situlama s prikazima svetkovina, natjecanja, lova, oranja, svećanih povorki, žrtvovanja.²⁶⁵

Za svečanosti su korišteni daunijski krateri, u kojima se miješalo vino s vodom te dodavale razne mirodije, a vino bi se potom posluživalo u vrčevima i askoima. Od ostalog posuđa pronađene su brončane situle, ciste, šalice i kotliće. S vremenom su se garniture za posluživanje i konzumiranje vina mijenjale, što možemo vidjeti na priložima iz grobnice istražene 1981. godine u Nezakciju.

U najbogatijim nezakcijskim grobovima, I/12 i onom iz 1981. godine, nalazi se više različitih tipova oinohoa i drugih vrčeva. U grobu iz 1981. god. nalazi se par enohoa koji su po obliku

---

²⁶²Ibid, 56.

²⁶³ Ibid, 57.

²⁶⁴ Ibid

²⁶⁵ Mihovilić 2013, 356.

bliski etruščanskim brončanim tzv. Schnabel - odnosno Plumpenkane, s visokim kljunom, a mogu se datirati pred kraj 6. st. i početak 5. st. pr. Kr.²⁶⁶.

U ovoj grobnici pronađene su i grupe malih astragala i falangi ovce/koze, s tragovima trošenja, a neki su bili i probušeni. Možemo pretpostaviti da su prilikom nekih od svečanosti korišteni u posebnim igrama ili proricanju.

Materijal iz naselja manje je poznat od onog iz nekropola. Česti su nalazi importiranih predmeta, što nalazimo i u grobovima. Gruba domaća keramika površne je izrade i jednostavnih oblika.²⁶⁷

Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana

Grčka komponenta je vrlo bitna kako u formiranju kamenih nadgrobnih spomenika, tako i u nastajanju situlske umjetnosti. Kameni nadgrobnji spomenici najbrojnije su dokumentirani u Nezakciju.²⁶⁸

Prvi grčki import s podacima o okolnostima nalaza pratimo od kraja 6. st. pr. Kr., u naseljima i nekropolama.²⁶⁹ Najstarija atička crnofiguralna keramika dokumentirana je u Nezakciju. Osim enohoa s prikazom kvadrige i *chousa*, sa slabo sačuvanom figuracijom, oba pronađena u bogatoj grobnici 12, u zoni I istraženoj 1901. god., prilikom radova 1978/ 1981. godine²⁷⁰ na području sjevernog rimskog hrama „C“ u Nezakciju²⁷¹, pojavljuju se ulomci još jedne atičke, crnofiguralne enohoe.²⁷² Na bijeloj podlozi prikazani su Heraklo ili Menada između dva satira. Može ih se svrstati u „Sevres Class“ i pripisati radu slikara Athenae. Paralele nalazimo u emporijima koji nastaju u to vrijeme na srednjem i sjevernom dijelu zapadne obale Jadrana.²⁷³

---

²⁶⁶ Ibid, 260.

²⁶⁷ Mihovilić, 2013 (Put kroz svijet starih Histra) 26.

²⁶⁸ S. Gabrovec, „Umetnost Ilirov v prazgodovnskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije“, Duhovna kultura Ilira, Sarajevo, 1984, 55.

²⁶⁹ K. Mihovilić, *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Split, 2002 (501-519) 502.

²⁷⁰ K. Mihovilić, *Nesazio: nuovi dati sulla necropoli dell'età del Ferro*, AA.VV., *Problemi storici dell'Istria settentrionale delle regioni liitrofe dalla preistoria al medioevo*, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Quad. XIII, I, 1983, 91.

²⁷¹ K. Mihovilić, *Nesazio: nuovi dati sulla necropoli dell'età del Ferro*, AA.VV., *Problemi storici dell'Istria settentrionale delle regioni liitrofe dalla preistoria al medioevo*, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Quad. XIII, I, 1983, 91.

²⁷² A. Puschi, *La necropoli preromana di Nesazio*, AMSI XXII, Parenzo 1905, 104; K. Mihovilić, *Rechtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens*, Handel, Taush und Verkehr in Bronze und Früheisenzeitlichen Südosteuropa, Berlin, 1995, 295.

²⁷³ M. Landolfi, *I Piceni*, Italia omnium terrarum alumna, Milano, 1990, 358.

U keramičkoj proizvodnji, posljednjim crnofiguralnim vazama već je paralelna crvenofiguralna keramika. Kao neka vrsta ranije crno-crvene figuralne atičke keramike izgledaju ulomci arkadnog kratera, odnosno *kelebe-crateres a colonette*, nalaz iz zone rimskih hramova u Nezakciju. Rub ušća *kelebe* je crnofiguralni, a paralele nalazimo u Bologni, u nekropoli Giardini Margherita, u grobu 20, datiranom na kraj 6. st. pr. Kr. Na cilindričnom vratu se nalazi motiv najčešće datiran u sredinu 5. st. pr. Kr., na arkadnim kraterima atičke proizvodnje.

Slika br. 33. Ulomci crno i crvenoslikanog kratera *a colonette* - kelebe pronađeni u zoni rimskih hramova u Nezakciju

Crvenofiguralne atičke proizvode 1. pol. 5. st. pr. Kr. predstavlja svakako enohoa u obliku ženske glave iz Nezakcija, nađena početkom 20. stoljeća na području prapovijesne nekropole.²⁷⁴

U 2. pol. 5. st. pr. Kr. najčešće je datiran mali skifos s prikazom sove među maslinovim grančicama.

---

²⁷⁴ Puschi, 1905, 106.

Slika br. 34. *Oinochoe* oblika ženske glave iz Nezakcija

Iz zone nezakcijskih hramova potječu ulomci jedne crvenofiguralne atičke „glaukos“. Sova je prikazana kao simbol Atene, među grančicama masline, svete biljke.²⁷⁵

Crvenofiguralna keramika nastavlja se i u 4. st. pr. Kr. na području Istre i Kvarnera te je i brojnija, a uz nekoliko atičkih proizvoda započinju prevladavati apulski i južnoitalski proizvodi. Pretpostavlja se da je *chous* iz grobnice istražene 1981. god. u Nezakciju, datiran u drugu četvrtinu 4. st. pr. Kr., možda atički, a istoj izradi pripada i dio oinohoa iz Nezakcija, koji potječu iz starih istraživanja.²⁷⁶

Krateri zvonkolikog oblika predstavljaju proizvode apulskih i južnoitalskih radionica s početka 4. st. pr. Kr. U Nezakciju su izdvojena četiri primjerka s lovorovim lišćem s donje strane izvijenog ušća te prikazima togata-palestrita, najčešće ograničenih trakom uglatog meandra. Među ulomcima mogao bi se jedan pripisati „slikaru iz Graza“ koji je djelovao u drugoj četvrtini 4. st. pr. Kr.²⁷⁷

Osim kratera, brojnije su enohoe i skifosi koji oponašaju atičke oblike i motive – prikazi erota, satira, menada i sl.²⁷⁸; skifosi ukrašeni samo geometrijskim motivima ili u kombinaciji sa stiliziranim bršljanom.

---

²⁷⁵ Mihovilić, 2002, 503.

²⁷⁶ Mihovilić, 1996, 43.

²⁷⁷ G. Zampieri, *Ceramica greca, etrusca e italiota del Museo Civico di Padova II*, Roma 1991, 327.

²⁷⁸ A. Faber, *Osor - Apsorus iz aspekta sntičkog pomorstva*, Zadar, 1980, Sl.12.1.

Tijekom 4. st. pr. Kr. pojavljuje se i brojna crveno-figuralna keramika iz gornjojadranskih, etruščanskih radionica, vjerojatno Spine, tzv. keramika tipa *Alto Adriatico*. Najbrojnija je dokumentirana upravo u Nezakciju, ali se pojavljuje i u Rovinju, Osoru i Serminu.

Najčešća je forma enohoa s prikazom ženskog profila, ali se pojavljuju i skifosi, amforice, krateri i sl., ukrašeni jednostavnim geometrijskim motivima.²⁷⁹

S keramikom tipa *Alto Adriatico*, u Nezakcij stiže i crna sjajno glazirana keramika s crvenim i bijelo slikanim motivima iz etruščanskih radionica. U tu grupu spada i mali skifos sa sovom²⁸⁰ kakav je dokumentiran u Pharosu. U Nezakciju su za sada dokumentirana dva primjerka slikana bijelo-crveno.²⁸¹

Iz helenističkog razdoblja nalazimo mnogobrojne nalaze keramike tipa *Gnathia*.²⁸² U Nezakciju, ali i Osoru, prisutne su vaze srednjeg *Gnathia* stila. Pojavljuju se vrlo često velike forme skifosa-kratera, s crnim sjajnim premazom i slikane nakon pečenja žutom, bijelom i crvenom bojom. Prevladavaju vegetabilni motivi.²⁸³

Prisutni su također grčki primjeri *West Slope* stila među nalazima iz Nezakcija što je zamijetio B. Kirigin, a ukrašeni su graviranim ravnolinijskim motivima.

Prema Kiriginu, osim tarentinskih proizvoda prisutni su importi iz drugih južnoitalskih radionica, možda Canose te viški proizvodi. Česti su i mali skifosi s kaležastom nogom, enohoe i olpe raznolike kvalitete. Nalazi tanjura su rijetki.²⁸⁴

U grupu keramike *Gnathia* tipa svrstavamo i tri ritona, svi oblika teleće glave. Prvi je ulomak iz Nezakcija (oko i dio roga s ostacima bijele i žute boje nanesene nakon pečenja), zatim drugi s izduljenom njuškom te s dijelom prijelaza u cilindrični dio recipijenta i s dijelom trakaste ručke, s gradine Valteda kod Rovinja, sada u Zavičajnom muzeju grada Rovinja). Treći riton, sasvim istog oblika, čuva se u Puli, a vjerojatno je s lokaliteta Tujan kod Bala (lokalitet s kontinuitetom iz prapovijesti do rimskog doba).²⁸⁵

Reljefna helenistička keramika označava sivu keramiku, premazanu raznim tonovima sive do crne glazure, a reljefni ukrasni motivi, koji se najčešće ponavljaju, su: stilizirani cvijet, palmeta, akantov list, stilizirani listići, krljušti šišarke, zatim geometrijski detalji kao uglati

---

²⁷⁹ B. Kirigin, Vaze tipa Alto Adriatico iz Isse, Prijatelj zbornik I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 32, Split, 1992, 79; Mihovilić 1996, 44.

²⁸⁰ A. Bernhard Walcher, K. Gschwantler, W. Oberleitner, Aus Gräbern und Heiligtümern Etruriens und Unteritaliens, Linzer Archaeologische Forschungen 13/2, 1985, 31.

²⁸¹ Mihovilić, 2002, 506.

²⁸² F. R. Serra Ridgway, *I Corredi del Fondo Scataglini a Tarquinia*, Scavi della Fondazione ing. Carlo M. Lericci del Politecnico di Milano per la Soprintendenza archeologica dell'Etruria meridionale, vol. I., 1996, 242.

²⁸³ L. Forti, La ceramica di Gnathia, Napoli, 1965, 101.

²⁸⁴ Mihovilić, 2002, 507.

²⁸⁵ B. Schiavuzzi, Attraverso l'agro colonico di Pola, AMSI XXIV, Parenzo, 1908, 97.

meandar, ležeći S motiv, antropomorfne figure i drugo. U Nezakciju, gdje su za sada nalazi najbrojniji, prevladavaju forme kratera, dok je nalaz zdjele - čaše vrlo rijedak.

Liburnski importi

Slično kao i kod susjeda Liburna, keramika se u Istru najvjerojatnije uvozila iz liburnskih radionica koje su dokazane nalazom kalupa u Zadru, a djelovale su od 3. do 1. st. pr. Kr.²⁸⁶

U Nezakciju su prisutni i kantarosi s bradavičastim ukrasom i to stariji, raskošniji oblik s graviranim ukrasom na visokom vratu i tri reda bradavica na truhu te samo jedan ulomak mlađeg oblika, kakvi su poznati iz Resnika i Budve s dva niza bradavica.²⁸⁷

Metalni nalazi i nakit

Iz Nezakcija su poznati i najraznolikiji metalni proizvodi. Istraživanjima zone rimskih hramova nađeni su tipični proizvodi tarentinskih, odnosno makedonskih toreutičara. Dva brončana lijevka oblika lavlje glave dijelovi su situla. Na istočnoj obali Jadrana poznata su još dva primjerka iz Budve.²⁸⁸

Dijelovi nakita su grčkog i helenističkog podrijetla. Dio srebrne naušnice iz Nezakcija pripada tipu sredine 7. i 6. st. pr. Kr. na području grčke Makedonije.²⁸⁹ Brojan je helenistički srebrni nakit liburnskog tipa. Uz Krk i Cres, sada i u Nezakciju nalazimo pločaste i čertosoidne fibule, narukvice i naušnice, antropomorfne privjeske datirane od 4. do 1. st. pr. Kr.²⁹⁰

Bogatstvo i brojnost grčkih i helenističkih nalaza zasada izdvajaju Nezakcij od drugih područja Istre i Kvarnera. Moguće je da je takva nadmoć postignuta zbog tadašnjeg načina plovidbe, gdje se Nezakcij našao u idealnom položaju nadzora trgovaca koji su opskrbljivali Spinu i Adriju. Budući da se na zapadnoj obali, do Bologne u unutrašnjosti, nalaze i najbliže paralele za grčki import u Nezakciju²⁹¹ i s obzirom na to da je bilo poznato gusarenje Histra uz Liburne, može se pretpostaviti da su vođe bili obilno darivani²⁹² kako bi dopustili mirnu plovidbu. Nezakcij je vjerojatno i važno središte iz kojeg se grčki import, prestižna roba, širio

²⁸⁶ Z. Brusić, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, Diadora 10, Zadar, 1988, 26.

²⁸⁷ Z. Marić, B. Kirigin, Bradavičasti helenistički kantharosi iz Daorsona, Posebna izdanja ANBiH XCV/27, Sarajevo, 1991, Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu, 177.

²⁸⁸ Lj. Popović, Antička grčka zbirka, Narodni muzej, Beograd, Antika VII, Beograd, 1994, 125. Kat. br. 90-94.

²⁸⁹ K. Mihovilić, Srebrni nakit iz Nezakcija, Diadora 16-17, Zadar, 1994-95, 90.

²⁹⁰ Mihovilić, 2002, 510.

²⁹¹ M. Cristofani, Gli Etruschi del mare, Milano, 1983, 100.

²⁹² M. Križman, Antička svjedočanstva o Istri, Rijeka- Pula, 1979, 134, 141, 155.

osim po poluotoku, i dalje, prema području istočnog Veneta, svetolucijske skupine i posebno današnje Dolenjske.²⁹³

8. 3. Nalazi pronađeni u središnjem hramu "B"

Brojni predmeti u nezakcijskim željeznodobnim grobnicama, prikaz pomorske bitke na brončanoj situli i zapisi antičkih pisaca o gusarenju Histra i Liburna daju Nezakciju određeni značaj na čelu Histra, kao važnom faktoru u događajima i samom životu sjevernog Jadrana.²⁹⁴

Najviše nalaza brončanog i srebrnog fragmentiranog nakita, brončanih posuda, oružja i oruđa, pronalazimo na južnom dijelu središnjeg hrama „B“, gdje se nalazi površna konstrukcija kamene ograde, u čijem su prostoru bile smještene keramičke i brončane posude, ostali ukrasni predmeti i deformirana željezna koplja i ostaci spaljenih kostiju.

Podosta sličnu situaciju nalazimo u zapadnom dijelu Nezakcija, odakle su poznati nalazi grobova s početka stoljeća te je prilikom otkrića nekropola imenovana prapovijesnom. Nalazi su bili vrlo raznoliki te su nalikovali grobnici 12 iz zone I, istražene 1901. god. i datiraju se u razdoblje 6 – 4. st. pr. Kr.

Istočni dio grobnice u temeljima hrama „B“ sadržavao je 3 horizontalno narebrene ciste, dok se u zapadnom i središnjem dijelu nalazilo pet situla i jedan poklopac. Jedna od tih situla je poznata po prikazu pomorske bitke.

---

²⁹³ Mihovilić, 2002, 513.

²⁹⁴ Mihovilić, Matijašić, 1998, 19.

Situla s prikazom pomorske bitke

Iako je sačuvana u fragmentima, figuralni prikazi ukazuju na dobro poznavanje situlske umjetnosti, s dodavanjem niza novih detalja i neobičnom kompozicijom prikaza.

Slika br. 35. Situla s prikazom pomorske bitke iz Nezakcija

Pláš situle napravljen je iz jednog komada tankog brončanog lima, spojenog s osam raskucanih zakovica. Slijedi oštar prijelaz u gotovo horizontalno rame, dok je rub ušća, bez vrata, namotan na olovnu šipku prema vanjskoj strani. Promjer dna je oko 11 cm, a visina situle oko 22 cm. Cijela površina plašta sadrži gravirane i iskucane figuralne prikaze, osim ramena i uskog pojasa uz dno. Na spoju plašta, naziru se malene iskucane točke križno raspoređene oko zakovica.²⁹⁵

Uski pojas uz dno nije ukrašen, no iznad njega nailazimo na četvrti friz koji je širok 2 cm i po cijeloj dužini ukrašen konjićima u poziciji trka na desno. Prostor između konjića ispunjen je punciranim točkama. Iako su prikazi raznih životinja, u povorkama ili nizovima poznati s nekih drugih nalaza, motiv konja se ovdje pojavljuje prvi put. Sličan prikaz, govoreći o samoj dinamici, možemo uočiti na trećem frizu situle Arnoaldi iz Bologne, gdje su prikazani stilizirani jeleni i ostale životinje u trku, a iza njih se nalazi strijelac, koji s parom strijela pogađa posljednju životinju.

²⁹⁵ Mihovilić, K., *Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium*, Ljubljana, 1992, 77.

Slijedi treći friz, koji je veći, širine 5 cm, s prikazom oranja i lova. Na lijevoj strani prikazano je razgranato stablo sa šiljastim vrhom, iza kojeg se, u laganom raskoraku, kreću dvije životinje, jelen i košuta.

Slijedi centralna scena ovog friza – scena lova. Iza, pretpostavlja se, klečećeg strijelca (sačuvane su samo noge) usmjerenog prema jelenu i košuti, u napetom položaju stoji veliki pas, čije su njuška, glava, uho, prsa, gornji dio leđa i prednja noga istočkani. Iza psa se nalazi još jedno razgranato i stilizirano stablo, ovaj put s kuglom na vrhu.

Scena s desne strane donosi prikaz oranja: vol je upregnut u plug, a vodi ga nagi muškarac. Na glavi mu je široka konična kapa, u lijevoj ruci štap kojim podstiče vola, a desnom rukom pridržava plug. Upravo ručka koju drži orač predstavlja jedini sačuvani dio prikaza pluga. Vol je prikazan u hodu s izduženom njuškom, prema naprijed okrenutim rogom i, kao kod prije opisanog psa, točkicama ispunjenim prsnim košom.

Možemo zaključiti kako je ovaj friz ispunjen scenom oranja i lova u klasičnom situlskom stilu. Razlika koju ovdje primjećujemo je način odijevanja. Na drugim poznatim prikazima, orači su najčešće obučeni u haljine, a na glavi nose plosnate kape tipa Certosa, Sanzeno, Montebelluna, Nezakcij. U ovom frizu prikaz je drugačiji: orač nije odjeven, a na glavi nosi koničnu kapu, koja pomalo podsjeća na koničnu kacigu, kakve su nosili vojnici prikazani na situlama Certosa i Providence. Ono što je prikazima na situlama zajedničko jesu profili likova, prikazani s istaknutim konkavnim profilom i loptasto naglašenim obrazom.²⁹⁶

Na desnoj strani drugog friza, posve desno, sačuvan je prikaz muškarca s novim tipom konične kacige, te bočno postavljenim parom rogova. Ova pojava može se povezati s prikazom na fragmentu situle iz Matreia, gdje je kao trofej u prikazu dvoboja s ručkama, prikazana uobičajena dvogrebenasta kaciga, s bogatom perjanicom, oblika polumjeseca s okomitim šiljkom na sredini. Prikaz rogova nalazimo i na fragmentu kamenog reljefa iz Bormia, gdje je prikazano ratničko božanstvo srodno Marsu. Ono na glavi nosi srednjoitalski ili italsko-alpski tip negovske kacige, također s parom rogova te možemo reći da se radi o paradnim oblicima kaciga. To vodi zaključku da je na nezakcijskoj situli također prikazan paradni oblik konične kacige, inače jedinog tipa kacige, do nedavna, poznatog u upotrebi kod Histra. Ispred gore opisanog muškarca, sačuvan je dio prikaza kalote dvogrebenaste kacige s perjanicom. No, tu se prekida kompozicija desne strane drugog friza te prelazimo na desnu polovicu prvog friza.

Na desnoj polovici prvog friza nalazi se prikaz uobičajen u situlskoj umjetnosti: bojna kola s upregnutim konjem (konjima) i aurigom. Sanduk kola je tipičnog oblika, s istaknutom

---

²⁹⁶ Mihovilić, K., *Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium*, Ljubljana, 1992, 77.

volutom u prednjem dijelu. Prikaz upregnutog konja i samo konjskih nogu fragmentirano su sačuvani te je pretpostavka da pripadaju prvom frizu, dok je moguće da prikaz muškarca obučenog u ravnu haljinu s lukovičastom kapom pripada drugom frizu.

Može se reći da su prva dva friza objedinjena u jedan te prelaze u jedinstvenu veliku scenu prikaza bitke s brodom. Prikaz broda obuhvaća veći dio lijevog plašta situle i prekriva širinu prva dva friza, oko 13 cm. Iako je djelomično sačuvan, ipak je prikazan s mnogo detalja te djeluje realistično. Trup broda je dubok i zdepast, što karakterizira trgovačke brodove. Stražnji, odnosno krmeni dio broda je zaobljen i zaključen uvijenom, malom volutom, iza koje visi veslo centralnog kormila. Ispod ruba trupa vidimo niz okruglih otvora iz kojih izlaze duga loptasta vesla, koja su pak karakteristična za ratne brodove. Možemo primjetiti kako iznad spomenutog ruba trupa, svakom veslu odgovara glava veslača prikazana u profilu. Sačuvano je osam glava veslača te isto toliko otvora za vesla. Pretpostavlja se da je horizontalna linija koja se nalazi poviše glava veslača rub palube, postavljen na kosim nosačima koji su prikazani linijama iza glava veslača. Iznad nivoa palube primjetna je još jedna horizontalna linija, moguće neke ograde ili pak položenog jarbola, više zakrivljena od prethodne. Pramac je sačuvan samo u svom gornjem zašiljenom zaključku, a nad njim se nastavlja linija ograde ili jarbola s izvrnutom košarom za izvidnicu, viseći preko šiljka pramca.²⁹⁷

Na krmi broda stoji kormilar s kalotastom kacigom, bez perjanice, stopljen u cjelinu s okomitim veslom kormila, koje visi ispod njega. Ispred kormilara nalazi se muškarac u raskoraku, na glavi ima repatu kapu, kojoj analogiju pronalazimo na steli iz Kuffarna ili Arnoaldi, gdje takvu nose konjanici i aurige. Prva dvojica opisanih likova čine onaj dio posade broda bez oružja. Također, može se primjetiti kako su prikazani na nižem nivou u odnosu na naoružane ratnike koji se kreću po palubi. Potonji su prikazani s kacigom ukrašenom perjanicom te su naoružani lukovima.

Prikaz središnjeg dijela palube i dio pramca u razini vode nisu očuvani.

Na vrhu pramca nalazi se ratnik s istim tipom kacige. Slijedi scena ispred opisanog ratnika, u kojoj je drugi ratnik, bez kacige, pogođen kopljem i prikazan kako se strmoglavljuje u more. U središnjem dijelu prvog friza, ispred pramca broda, iznad pogođenog ratnika, strelice i koplja lete u raznim smjerovima ispred broda. Strelice su prikazane uvećane u odnosu na koplja, s vrhom oblika lastavičjeg repa, slične onima iz groba s oklopom iz Stične ili iz Dobrave i Reve kod Dobrnica.

---

²⁹⁷ Mihovilić, K., *Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium*, Ljubljana, 1992, 78.

Desna strana prvog friza koja prikazuje ratnike na suprotnoj strani sačuvana je u fragmentima i teško je opisiva.

Možemo govoriti o kopnu ili pak nekom drugom brodu, bilo trgovačkom, bilo ratničkom, iako su prikazi kopna s jedne strane češći na grčkim geometrijskim vazama. Na tom prostoru vidimo tri lika. Jedan ratnik u ruci ima luk, drugi koplje, dok je treći manji od prva dva lika.

Opisujući lijevu stranu prvog i drugog friza predstavili smo izgled broda. Trup broda je dubok, zaobljen, na krmi završava uvijenom volutom te se može usporediti s prikazima etruščanskih brodova, koje Paglieri naziva okruglim tipom (npr. na piksidi iz Chiusija, krajem 7. st. pr. Kr. ili na krateru *Aristonothos* iz 1. pol. 7. st. pr. Kr.). Druga misao je usporedba s prikazima grčkih trgovačkih brodova, koje datiramo u 2. pol. 6. st. pr. Kr., na nalazima freski iz Tomba della nave u Tarkviniji, iz ranog 5. st. pr. Kr.

Ovakav oblik trupa broda karakterističan je za trgovačke ili teretne brodove. Na našem brodu nema posebne platforme za kormilara, koji upravlja bočnim veslima, što je bilo uobičajeno sve do srednjeg vijeka. Veslo koje se pruža okomito ispod krme djeluje kao centralno kormilo, karakteristično za jadranske prikaze brodova.

Sačuvano je osam glava veslača i osam otvora na brodu, no može se pretpostaviti još dva para više te bi dužina broda iznosila između 12 i 18 m. Ovdje dolazimo do poveznice s jednim tipom broda, učestalo korištenim na području Mediterana, a koji se posebno razvijao na području istočnog Jadrana – lemb ili pak *serilia/serilla*, naziv za histarske brodove građene šivanjem, iako nisu isključiva pojava samo na području poluotoka. Iz tog razdoblja poznato je križno četvrtasto jedro, na jarbolu koji se lako spušta u toku borbe. Na vrhu je često prikazan koš za izvidnicu, kojeg na našoj situli možda nalazimo izvrnutog preko ruba pramca.

Tema pomorske bitke vrlo se često pojavljuje u raznim figuralnim prikazima. Najraniji prikaz pokreta i tragičnosti prikaza, koji naglašavaju važnost događaja, nalazimo na reljefu u hramu u Medinet Habu, datiranom oko 1190. god. pr. Kr., potom na grčkim geometrijskim vazama tokom 8. st. pr. Kr. Prikazi pomorskih bitki vrlo su pojednostavljeni, iako je i kod njih izrazita težnja prikaza dinamike događaja. Ovi prikazi se vezuju za razdoblje osvajanja novih kolonija. Nešto kasnije, npr. na vazi *Aristonothos* i drugoj, iz radionica Cere *Caere*, prikazan je napad grčkog ratnog broda na etruščanski trgovački i obratno, na kojima se također nalazi naoružana posada ratnika. To se doba smatra razdobljem kontrole i osvajanja trgovačkih puteva, kada je gusarenje bilo normalno zanimanje. O saznanjima da su trgovački brodovi bili opskrbljeni naoružanim osobljem, dokazuju razni nalazi na potonulim brodovima.

Tema na situli iz Nezakcija mogla je nastati po narudžbi, možda s idejom heroiziranja aktivnosti samog naručioca, histarskog podrijetla. Gusarenje je za Histre predstavljalo važan način privređivanja. U izvorima se spominju, kao i Liburni, od kraja 4. st. pr. Kr., zbog ugrožavanja plovidbe Jadranom. S druge strane, trgovački ili posrednički kontakti s italjskim svijetom i drugim stanovnicima suprotne jadranske obale, dokazani su mnogo ranije, posebno nalazima keramike, ali i drugih predmeta u histarskim nekropolama.

Ova situla je prema usporedbi pojedinih figurativnih elemenata, kao i ranije poznate situle iz nezakcijske grobnice 12 u zoni I, bliska skupini situlskih spomenika iz Bologne i retijskih Alpa, datiranih oko 500. god. pr. Kr.²⁹⁸ Smatra se da ju je po narudžbi prikazao majstor izvan Istre.

---

²⁹⁸ Mihovilić, K., Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium, Ljubljana, 1992, 78.

9. Zaključak

Nezakcij je bio dio rimskih osvajačkih pohoda u antičko doba. Histri su pokleknuli dolaskom rimske civilizacije. Period kada prestaje život na gradinama i ljudi se spuštaju u nizine trenutak je kada su Rimljani izvršili kompletan utjecaj nad poluotokom. Iako su Rimljani već 177. god. pr. Kr. potukli Histre i osvojili Nezakcij, romanizacija se jače počinje uviđati tokom 1. st., kada Nezakcij dobiva status municipija i ostaje u funkciji sjeveroistočnih pomorskih vrata pulskog agera. Na prapovijesnoj gradini stvoren je novi grad sa svim vrijednostima antičke urbanizacije, novim društvom te novim običajima. Arheološka istraživanja i nalazi iz Nezakcija otkrivaju povijest važnog i bogatog središta već od brončanoga doba. Nezakcij je koristio prednosti svog dobro smještenog položaja. Osobito su važni nalazi iz grobova u temeljima kapitolija, koje je objavila K. Mihovilić. Pronađeno je nekoliko stotina ulomaka keramike, metalnih predmeta, kostiju, koji se datiraju od 9./ 8. do 4. st. pr. Kr. Osim domaće keramike, prisutni su ulomci brojnih posuda za piće iz Apulije, Daunije, Picenuma, Spine i dr. Može se zaključiti da su ovi predmeti dolazili s lađama koje su ovdje pronalazile sigurnost.

Zanimljiv je već spomenut nalaz ulomka brončane situle iz oko 500. god. pr. Kr. s prikazom pomorske bitke. Moguće da je pokojnik, ili njegovi potomci, iz čijeg groba datiraju ovi prilozii, želio naglasiti svoje veze s morem, ili možda svoju smrt u nekoj pomorskoj bitci ili nesreći.

Istarski poluotok u 3. st. pr. Kr. naseljavaju plemena Fekusa, Subokrina, Katala, Pikventina, Menonkalena i Rundika, koja osnivaju Histarski savez na čijem čelu je bio kralj Epulon. Rimljani 221. god. pr. Kr. usredotočuju svoje političke i gospodarske interese na područje Istre, te Histarski savez počinje gubiti svoju samostalnost. Nezakcij je pokoren 177. god. pr. Kr., čime je završena histarska neovisnost.

Nalazi građevinskih ostataka zidova i površinske keramike potvrđuju mirno odvijanje života u Istri krajem 2. st. pr. Kr., te dobro funkcioniranje trgovačkih veza. Stanovništvo je živjelo od lova, ribolova, poljoprivrede, stočarstva i šumarstva. Istra je prema reorganizaciji Carstva Oktavijana Augusta postala dio X. regije Italije, a granica prema provinciji Dalmaciji postaje rijeka Raša. Romanizacija se očituje u religiji i sinkretizmu- u Nezakciju su podizani žrtvenici božicama *Eiae Augustae*, *Terrae Histriae*, *Tritae Augustae*, na istočnoj obali Istre Sentoni, Iki, Jutosiki, Ajtiki, Iriji, a na jugu Eji, Histriji, Teri Histriji, Boriji, Nebri i jedinom muškom božanstvu- Melosoku Augustu. Uz romanizaciju dolazi do orijentalizacije te intenzivne urbanizacije.

Oko 40. god., za vrijeme vladavine cara Klaudija, Nezakcij dobiva status municipija u okviru upravnog područja kolonije Pule. U gradu su se nalazile tri velike cisterne za opskrbljivanje vodom, koje su povezane s termama. Ulice su bile popločane ili usječene u stijenu. Forum je imao širinu tri hrama, te su se na njemu nalazile trgovine, radionice i druge zgrade privatnog i javnog karaktera. Antički Kapitolij slijedi tradiciju predrimskog histarskog vjerskog centra- sjeverni hram se označava slovom C, srednji B, a južni hram slovom A. Ispod njih su pronađeni grobovi iz 4. i 3. st. pr. Kr., a hramovi se datiraju u drugu polovicu 1. st., u vrijeme kada Nezakcij postaje municipij. Moguće ih je usporediti s onima u Sufetuli i Boloniji. Hramovi svoju funkciju gube najkasnije u 5. st. Ostaci bedema vidljivi su oko čitavog područja grada, najbolje su sačuvani na zapadnoj strani između dvoja vrata- *Porta Polensis* i *Porta Praehistorica*. Stambeno područje nalazilo se istočno i južno od foruma, a kuće su bile smještene na terasama. Inzule su imale trapezoidni oblik, ograničen uskim prolazima. Pronađeni su ostaci pet kuća. Velika rimska nekropola nalazila se s obje strane ceste koja je vodila prema Puli.

Razdoblje od početka 4. do kraja 6. st. označava kraj antike u Istri. Tada dolazi do sve snažnijih pritisaka novih naroda- ovuda prolaze Zapadni i Istočni Goti te Landobardi, a zatim Slaveni i Avari. Obnavljaju se i podižu novi bedemi, te se na prostorima prahistorijskih gradinskih naselja grade nova utvrđena, odnosno kašteli.

Između 599. i 611. god. Nezakcij prestaje postojati kao gradsko naselje.

Istarska umjetnost do posebnog izražaja dolazi u 7. i 6. st. pr. Kr. Velik broj kamenih spomenika pronađen je u Nezakciju. Među njima se razlikuju ploče s geometrijskom ornamentikom ili plastika. U čistoj plastici pronađena su dva muška poprsja, donji dio muške figure, konjanik na konju, fragment noge, dvojna ženska glava, a u reljefnoj plastici na pročelju velikog bloka na kojem je stajao konjanik, lik žene koja doji i rađa dijete. Prevladavaju motivi spirale i svastike, te grčko slovo omega, šrafirani trokut, motiv vrpce. Datacija je različita- od mikenskog razdoblja do grčke arhajske umjetnosti. Najčešći zaključak je da su ploče ukrašene geometrijskim motivima nastale od sredine 7. st. pr. Kr., a skulpture od druge polovice 6. st. pr. Kr. Smatra se da su spomenici dijelovi svetišta ili dio grobne arhitekture.

U Nezakciju se nalazilo najstarije središte duhovno- religijskog i umjetničkog života Histra, što potvrđuje pronalazak skulpture žene koja rađa, koju povezuju s Velikom Majkom. Prapovijesnu nezakcijsku božicu plodnosti i materinstva, zamjenjuje Velika Majka ili Kibela, koja dolazi s doseljenicima. Skulptura konjanika može se usporediti s etruščanskom

plastikom, dok se dvojna glava iz Nezakcija može usporediti s dvojnog glavom iz Orvieto i Chiusija.

Na prostoru Nezakcija, iz razdoblja rimske vladavine, pronađeno je dvadesetak epigrafskih spomenika. Oni otkrivaju imena stanovnika koji su obitavali na prostoru nekadašnjeg upravnog i kultnog središta Histra. Natpisi su najčešće grobnog karaktera ili posvete božanstvima.

Od kasno brončanog doba do kraja prahistorijskog na prostoru Istre u grobnom ritusu koristi se isključivo incineracija. Konstatirano je 25 žarnih nekropola, od kojih je 9 bolje istraženo.

U Nezakciju su žarne nekropole smještene unutar bedema, odnosno glavnog platoa naselja, a spaljivanje je obavljano unutar nekropola, na manjim vatrištima, ustrinama, u blizini ili na samom mjestu pokopa. Sakupljeni ostaci iz pepela, s namjerno deformiranim ili lomljenim priložima (ostaci nakita, dijelovi odjeće), polagani su u grobne žare. Posebni prilozima pronađeni su u grobovima bogatijih pokojnika, iz čega se daje iščitati status pokojnika.

Četiri su osnovna tipa grobnih konstrukcija, odnosno mjesta/*locus* gdje su žare ili samo kosti polagane: na zemlji prekrivene kamenjem; u iskopanoj jami u zemlji ili uklesanoj u kamenu, žare su učvršćene i prekrivene pločama; u maloj škrinji ili u grobnice većih dimenzija, građene od većih kamenih ploča, okružene zidovima i prekrivene većim pločama.

Veći broj ukopa u isti grob poznat je u Nezakciju, gdje su žare s ostacima pokojnika i priložima poredane u 2 ili 3 niza unutar istog grobnog sanduka (zona I, grob 12, zona V, grob 8). Obiteljske grobnice često su sadržavale više urni.

Nezakcij spada u skupinu najznačajnijih nekropola u Istri, napominjući iskopavanja na tri lokacije rimskog municipija Nezakcija (*Nesactium*) koja su dala podatke o nekropoli uz prilaznu antičku prometnicu *Porta Polensis*. Uz Nezakcij, dobro je istraženo još 6 lokaliteta (Pula; Burla-Medulin; Buzet-Fontana, Pintorija; Kringa; Kavran i Mali Vareški; Kator i Červar Porat).

U istraživanjima rimske nekropole značajnu ulogu odigrao je Komitet za koordinaciju istraživanja Nezakcija *Società istriana di archeologia et storia Patria*.

Nezakcijska nekropola ističe se po bogatim grobnim priložima. Datirana je u razdoblje od 1. do 3. stoljeća. Ovdje susrećemo dvije bogate grobnice s predmetima velike vrijednosti. Jedna grobnica poznata je kao grobnica I/ 12, a druga je otkrivena u temeljima hrama B, istražena 1981. godine. Nalazimo priloge poput keramičkih posuda različitog podrijetla, s venetskog, daunijskog, grčkog, južnoitalskog te etruščanskog prostora i razne brončane posude različitog

oblika. Od keramike najčešći su crnofiguralni atički vrčevi, a od brončanih posuda figuralno ukrašene situle.

Unutar stogodišnjeg iskapanja i istraživanja, u nezakcijskoj antičkoj nekropoli otkriven je ukupno 61 grob (90% paljevinski, 10 % kosturni ukop).

Autohtona predrimska božanstva su štovana u skladu s rimskom vjerskom tolerancijom, istovremeno sa službenim rimskim bogovima u cijeloj Istri, pa tako i u istarskoj Liburniji u sklopu provincije Dalmacije duboko u rimsko doba. Rimljani su, došavši na područja koja danas čine teritorij Republike Hrvatske, zatekli domaće stanovništvo različitog etničkog podrijetla, a sukladno njihovoj etničkoj različitosti razlikovao se i njihov religiozni život. Znano je da su Rimljani na jadranskoj obali prisutni već od 2. st. pr. Kr., no autohtoni kultovi trajali su stoljećima, o čemu svjedoče sačuvani spomenici, neki datirani i u 3. st. Ovu tradiciju nije njegovalo samo autohtono stanovništvo, već i došljaci. Neka domaća božanstva sinkretizirana su sa sličnim božanstvima rimskog panteona.

Većina autohtonih kultova nije u potpunosti romanizirana jer je *interpretatio Romana* sigurno potvrđena samo u slučaju malog broja lokalnih božanstava. To je slučaj s Anzotikom i Irijom, božanstvima prepoznatima u rimskoj Veneri ili s Bindom, poistovjećenim s Neptunom. Jedan dio domaćih božanstava doživio je jedan manji stupanj prilagodbe, pa uz svoje domaće ime dobiva epitet *Augusta*, kao na primjer Eja Augusta. Prema svjedočanstvima, najveći broj autohtonih kultova potječe s područja na kojima su obitavali Histri i Liburni. Kod Japoda je zabilježeno štovanje tek jednog kulta, i to boga Binda. Kolapijani štuju božanski par Vidasa i Tanu, kojima još uvijek ne znamo rimsku verziju imena.

Analiza rasprostranjenosti pojedinih kultova pokazuje da većina njih pripada samo lokalnim zajednicama. Primjeri su kult božice Latre, koji se javlja samo u Nadinu i njegovoj bližoj okolini, a dokaze štovanja božice Anzotike nalazimo isključivo u Ninu. Autohtona božanstva kod Liburna bile su isključivo božice. Kod Histra su kultovi posvećeni božicama također u većini, s iznimkom boga Melosoka.

Od većih nalaza pronađenih u istraživanjima na lokalitetu otkriveni su bedemi antičkog naselja, ostaci foruma, triju hramova, vjerojatno posvećenih kapitolijskoj trijadi, ostaci termalnih postrojenja te temelji većeg broja kuća. Također su otkrivene dvije paralelne ranokršćanske crkve.

Najbrojniji nalazi figuralno ornamentiranih situla u Nezakciju su nađeni u grobnici I /12. Nezakcijske situle datiraju se u vrijeme oko 500. g. pr. Kr. Najpoznatiji prikaz na situli iz Nezakcija je onaj pomorske bitke, prikazane s lađom i veslačima te naoružanim ratnicima u borbi. Smatra se da ju je napravio majstor izvan Istre. Iako je sačuvana u fragmentima,

prepoznaje se dobro poznavanje situlske umjetnosti, s dodavanjem novih detalja i neobičnom kompozicijom prikaza.

Na metalnim posudama Istre nalazimo prikaze koje jugoistočnoalpska i estenska situlska umjetnost ne poznaju. Istraživanjima zone rimskih hramova pronađena su dva brončana lijevka oblika lavlje glave, koji su dijelovi situla.

U sloju nad živom stijenom pronađene su 1978. godine različite vrste keramike; ona grube „domaće“ izrade, fina daunijska, *Gnathia* i druge vrste helenističke keramike. Sakupljeni su brončani, željezni i srebrni predmeti, svi fragmentirani i namjerno lomljeni.

Domaće oblike predstavljaju trbušasti lonci tankih stijenki, izrađeni od keramike s grubljim primjesama, na sporom lončarskom kolu, sa skromnim ukrasom. Sličnoj kategoriji keramike, modeliranoj na sporom kolu, s grubim primjesama, tamno pečenoj, pripadaju posude manjih dimenzija – lončići, odnosno čaše.

Osim raznih ploča s geometrijskim motivima, spiralama, S“ motivom, trokutima, slovom omega, itd., najpoznatiji spomenici su konjanik te žena s djetetom.

1981. god. Kristina Mihovilić je istraživala unutar središnjeg prostora sjevernog hrama „C“ i središnjeg prostora hrama „B“. Nalaze pronalazimo u sloju debljine 50 cm unutar pravokutnog prostora, koji je predstavljao veliku grobnicu s više žarnih ukopa, a taj prostor su zatvarali veći kameni blokovi. Bolje su sačuvani podaci o prostoru unutar grobnice te je bila moguća rekonstrukcija rasporeda mnogobrojnih posuda. Petnaest posuda može se okarakterizirati kao žare i pretpostavlja se da su sadržavale ostatke spaljenih kosti. Obzirom na sakupljene ostatke spaljenih kosti, to je ujedno mogući broj ukopa u ovoj grobnici. Iz zapadnog dijela Nezakcija poznati su nalazi grobova s početka stoljeća. Nalazi su bili raznoliki te su nalikovali onima iz grobnice 12 iz zone I, istražene 1901. god. i datiraju se u razdoblje 6 – 4. st. pr. Kr.

U najbogatijim nezakcijskim grobovima, I/12 i onom iz 1981. godine, nalazi se više različitih tipova oinohoa i drugih vrčeva. U grobu iz 1981. god. nalazi se par oinohoa koji su po obliku bliski etruščanskim brončanim tzv. Schnabel - odnosno Plumpenkanne, s visokim kljunom, a mogu se datirati pred kraj 6. st. i početak 5. st. pr. Kr.

U dijelu nekropole u kojem su pokapani bogatiji žitelji Nezakcija pronađen je bogatiji grobni materijal, poput koštanih i srebrnih piksida, kockica od staklene paste, posudica od gorskog kristala, srebrnih ogledala i stilusa, ulomaka jantarnog i koštanog češlja, olovnih tanjura i zdjela s poklopcem te keramičkih uljanica.

U grobu I, uz posude slične izrade, nailazimo na par naušnica sa zrnom jantara i dugom nogom brončane fibule. Naušnice ovog tipa uobičajene su kod Liburna u toku 6. st. pr. Kr.

Dijelovi nakita su grčkog i helenističkog podrijetla. Dio srebrne naušnice iz Nezakcija pripada tipu sredine 7. i 6. st. pr. Kr. na području grčke Makedonije. U Nezakciju pronalazimo pločaste i čertosoidne fibule, narukvice i naušnice, antropomorfne privjeske datirane od 4. do 1. st. pr. Kr.

Sitni grobni inventar pokazuje prisutnost keramičkih i staklenih balzamarija, keramičkih uljanica, posuda i amfora, koštanih štapića, igli i češljeva, staklenih boca i tanjura, željeznih predmeta i čavli, brončanog novca i različitog nakita. Za svečanosti su korišteni daunijski krateri. Od ostalog posuđa pronađene su brončane situle, ciste, šalice i kotliće.

Pronađen brončani novac datiran je u vrijeme Augusta, Kaligule, Klaudija, Vespazijana, Trajana, Nerve, Antonija, Marka Aurelija, Maksimina I., Dioklecijana, Konstantina II. i dr.

Govoreći o importu, možemo reći kako na ovom lokalitetu pronalazimo velik broj importiranih predmeta. Histarska je aristokracija dolazila u dodir s vladajućim slojevima tog razdoblja s jadranskih, jugoistočnoalpskih i sjevernoitalskih ili srednjoeuropskih prostora.

Prvi grčki import s podacima o okolnostima nalaza pratimo od kraja 6. st. pr. Kr., u naseljima i nekropolama. Najstarija atička crnofiguralna keramika dokumentirana je u Nezakciju. U bogatoj grobnici 12, u zoni I istraženju 1901. god., prilikom radova 1978/ 1981. god pronađene su oinohei s prikazom kvadrige i *chousa*, a na području sjevernog rimskog hrama „C“ pojavljuju se ulomci jedne atičke, crnofiguralne enohoe oinohoa. Kao neka vrsta ranije crno-crvene figuralne atičke keramike izgledaju ulomci arkadnog kratera, odnosno *kelebe-crateri a colonette*, također nalaz iz zone rimskih hramova u Nezakciju. Crvenofiguralne atičke proizvode 1. pol. 5. st. pr. Kr. predstavlja svakako *oinohoe* u obliku ženske glave iz Nezakcija, pronađena početkom 20. st. na području prapovijesne nekropole.

Uz atičke proizvode, u 4. st. pr. Kr. na području Istre i Kvarnera pojavljuju se, a ubrzo i prevladavaju apulski i južnoitalski proizvodi, kao npr. krateri s početka 4. st. pr. Kr. U Nezakciju su izdvojena četiri primjerka. Osim kratera, brojnije su enohoe i skifosi koji oponašaju atičke oblike i motive, skifosi ukrašeni samo geometrijskim motivima ili u kombinaciji sa stiliziranim bršljanom. Tijekom 4. st. pr. Kr. pojavljuje se također crvenofiguralna keramika iz gornjojadranskih, etruščanskih radionica, vjerojatno Spine, tzv. keramika tipa *Alto Adriatico*. Najbrojnija je dokumentirana upravo u Nezakciju. S keramikom tipa *Alto Adriatico*, u Nezakciju stiže i crna sjajno glazirana keramika s crvenim i bijelo slikanim motivima iz etruščanskih radionica. U Nezakciju su dokumentirana dva primjerka slikana bijelo-crveno. Iz helenističkog razdoblja nalazimo mnogobrojne nalaze keramike tipa *Gnathia*. Često se pojavljuju velike forme skifosa-kratera, s crnim sjajnim premazom i slikane nakon pečenja žutom, bijelom i crvenom bojom. Prisutni su također grčki

primjeri *West Slope* stila među nalazima iz Nezakcija, ukrašeni graviranim ravnolinijskim motivima. U Nezakciju je pronađen i jedan riton keramike *Gnathia* tipa, oblika teleće glave. Keramika je u Istru najvjerojatnije dolazila iz liburnskih radionica koje su dokazane nalazom kalupa u Zadru, a djelovale su od 3. do 1. st. pr. Kr. U Nezakciju pronalazimo kantare s bradavičastim ukrasom, starijeg i mlađeg oblika.

Trgovački i posrednički kontakti s italskim svijetom i drugim stanovnicima suprotne jadranske obale, dokazani su dosta rano, posebno nalazima keramike, ali i drugih predmeta u histarskim nekropolama.

10. Popis izvora

1. Dictys Cretensis, *De bello Troiano*, V. 17. Ex editione Samuelis Artopoei, London, 1825.
2. Pavao Đakon, *Povijest Langobarda*, prijevod Robert Šćerbe i Hrvoje Šugar, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2010.
3. Publije Verglije Maron, *Eneida*, I (242- 249), prijevod Tomo Maretić, Zagreb, 1970.
4. Publije Ovidije Nazon, *Ex Ponto*, IV. 16, 17- 18, <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.ponto4.shtml>, 08. 08. 2016.
5. Plinije Stariji, *Naturalis Historia*, III, 120, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html#120>, preuzeto 08. 08. 2016.
6. Plinije Stariji, *Naturalis Historia*, III. 129, na engleski preveo Bill Thayer, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html#129>, preuzeto 1. 8. 2016.
7. Plinije Stariji, *Naturalis Historia* III. 141, <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html#141>, 08. 08. 2016.
8. Pseudo Skilak, *Periplus*, https://www.hsaugsburg.de/~harsch/gaeca/Chronologia/S_ante06/Skylax/sky_p001.html, 16, preuzeto 08. 08. 2016.
9. Pseudo Skimno, *Periegesis*, Lipsiae, 1846, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044020574935;view=1up;seq=34;size=75>, preuzeto 06. 08. 2016.
10. Strabon, *Geografija*, V.I.8, 2- 14, https://www.hsaugsburg.de/~harsch/gaeca/Chronologia/S_post01/Strabon/str_g050.html, preuzeto 08. 08. 2016.
11. Tit Livije, *Ab Urbe Condita*, I, 1, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.1.shtml#1>, 08. 08. 2016.
12. Tit Livije, *Ab Urbe Condita*, XLI.11, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.41.shtml#11>, preuzeto 08. 08. 2016.
13. Toma Arhidakon, *Kronika*, prev. V. Rismondo, Split 1960.

11. Popis literature

1. B. Bačić, Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja, Jadranski zbornik II, Povijesno društvo Istre, Pula-Rijeka 1957.
2. I. M. Barton, Capitoline Temples, in Italy and the Provinces, especially Africa, in ANRW, vol. 2, 12. 1. University of Exeter Press, Exeter, 1995.
3. Š. Batović, Liburnska grupa, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987.
4. J. Bérard, La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité, P. U. F. Paris, 1957.
5. A. Bernhard-Walcher, K. Gschwantler, W. Oberleitner, Aus Gräbern und Heiligtümern Etruriens und Unteritaliens, Linzer Archaeologische Forschungen 13/2, 1985.
6. L. Braccisi, La Legenda di Antenore da Troia a Padova, Signum edizioni, Padova, 1984.
7. Z. Brusić, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, Diadora 10, Zadar, 1988.
8. K. Buršić Matijašić, Gradinska naselja, Leykam International, Zagreb, 2008.
9. L. Calzavara, Il gruppo di via S. Massimo, Padova preromana, Catalogo della mostra, Padova, 1976. (225- 235)
10. N. Cambi, Bilješke uz kipove Kibebe (Magne Mater) iz Senja, Senjski zbornik, Senj, 1993.
11. N. Cambi, Antika, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
12. G. Colonna, Pelagosa, Diomede e le rotte dell'Adriatico, *Archeologia classica* 50, Rim, 1998.
13. M. Cristofani, Gli Etruschi del mare, Milano, 1983.
14. B. Crnković, Porijeklo kamena prapovijesnog Nezakcija, Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1996.
15. A. Degrassi, Culti dell'Istria Preromana e Romana, *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb, 1970.
16. H. Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, Sv 2., dio 1, Berolini apud Weidmannos, 1902.
17. A. Faber, Osor- *Apsorus* iz aspekta antičkog pomorstva, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1980.
18. B. Forlati Tamaro, *Inscriptiones Italiae academiae italicae consociatae ediderunt, XI, Pola et Nesactium*, Libreria dello stato, Rim, 1947.

19. L. Forti, *La ceramica di Gnathia*, Napoli, 1965.
20. S. Gabrovec, "Umetnost Ilirov v prazgodovnskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije", *Duhovna kultura Ilira*, Sarajevo, 1984.
21. S. Gabrovec, K. Mihovilić, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, V, *Željezno doba*, Istarska grupa, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987.
22. V. Girardi Jurkić, *Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u rimsko doba*, *Histria arhaeologica*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1972.
23. V. Girardi Jurkić, *The cult of Magna Mater in the region of Istria*, *Živa antika*, Skoplje, 1975.
24. V. Girardi Jurkić, *Izbor antičke kultne plastike na području Istre*, Materijali XII, IX. kongres arheologa Jugoslavije, Hrvatsko arheološko društvo, Zadar, 1976.
25. V. Girardi Jurkić, *Kontinuitet ilirskih kultova u rimsko doba na području Istre*, *Jadranski zbornik XI*, Povijesno društvo Istre, Pula-Rijeka, 1979- 1981.
26. V. Girardi Jurkić, *Autohtoni kultovi u odnosu prema helenističkoj i grčko-rimskoj religiji u antičkoj Istri*, *Jadranski zbornik XII*, Povijesno društvo Istre, Pula-Rijeka, 1982-1985.
27. V. Girardi Jurkić, *Arheologija i umjetnost Istre*, *Monografije i katalogi*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1986.
28. V. Girardi Jurkić, *Antički hramovi na forumu u Nezakciju*, *Histria Antiqua*, sv. 5., Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta u Istri; Međunarodni istraživački centar za arheologiju, Pula, 1996.
29. V. Girardi Jurkić, K. Džin, *Sjaj antičkih nekropola Istre*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2002.
30. A. Gnirs, *Istria praeromana*, beitrage zur Geschichte der fruhesten und vorromischen Kulturen an der Kusten der nordlichen Adria, Walther Heinisch, Karlsbad, 1925.
31. M. Landolfi, *I Piceni*, in AA.VV., *Italia. Omnia terrarum allumna*, Libri Scheiwiller, Milano, 1988.
32. D. Lollini, *Sintesi della civiltà Picena*, *Jadranska obala u protohistoriji*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1976.
33. B. Lonza, *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*, Soc. per la preist. e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 2, Trieste, 1977.
34. B. Kirigin, *Vaze tipa Alto Adriatico iz Isse*, *Prijateljstvo zbornik I*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 32, Split, 1992.

35. B. Kirigin & S. Čače, Archaeological Evidence for the Cult of Diomedes in the Adriatic, *Hesperia: studi sulla greçità di Occidente* 9, Rim, 1998.
36. L. Kovač, Nezakijski kult- simboličke forme i njihove transformacije od VI. st . pr. Kr. do VI st., *Histria archaeologica*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1991 - 1992.
37. M. Kozlićić, Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku, Književni krug Split, Split, 1990.
38. M. Križman, Antička svjedočanstva o Istri, Čakavski sabor ; "Otokar Keršovani", Rijeka- Pula, 1979.
39. S. Kukoč: Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od VII. do V. stoljeća pr. Kr., *Radovi, razdio povijesnih znanosti*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987.
40. Don Šime Ljubić, Predaje jadranske, Historičko-kritička istraživanja o obstanku Diomeda ilirskoga, Književnik, god. 3, Potporom Matice Ilirske, Zagreb, 1866.
41. Z. Marić, B. Kirigin, Bradavičasti helenistički kantharosi iz Daorsona, Posebna izdanja ANUBiH XCV/27, Sarajevo, 1991.
42. B. Marušić, Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu, *Histria Archaeologica*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1971.
43. B. Marušić, Prilog poznavanju kasnoantičkog Nezakcija, *Starohrvatska prosvjeta* 16, Arheološki muzej Istre, Pula, 1986.
44. F. Maselli- Scotti, Stazione del Terzo Ramo del Timavo, *Preistoria del Caput Adriae*, Civici Musei di Storia ed Arte, Trieste, 1983.
45. R. Matasović, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Brill, Leiden- Boston, 2009.
46. R. Matijašić, Kamena arhitektonska dekoracija hramova u Nezakciju, *Histria Antiqua* sv. 2, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta u Istri; Međunarodni istraživački centar za arheologiju, Pula, 1996.
47. J. Meder, Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća, Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 2003.
48. J. Medini: Kult Kibebe u antičkoj Dalmaciji, *Senjski zbornik* 20, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 1993.
49. J. Mertens, L'apporto degli scavi Belgi allo studio dell'abitato indigeno di Ortona, *Civiltà preist. e protohistoriche della Daunia*, Firenze, 1975, (298-302).
50. W. E. Mierse, *Temples and Towns in Roman Iberia: The Social and Architectural Dynamics of Sanctuary Designs, from the Third Century B. C. to the Third Century A. D.*, Berkeley, 1999.

51. K. Mihovilić, Nesazio: nuovi dati sulla necropoli dell'età del Ferro, AA.VV., Problemi storici dell'Istria settentrionale delle regioni limitrofe dalla preistoria al medioevo, Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Quad. XIII, I, 1983.
52. K. Mihovilić, Die Situla mit Schiffskampfszene aus Nesactium, Arheološki vestnik 43, Ljubljana, 1992.
53. K. Mihovilić, Rechtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens, Handel, Taush und Verkehr in Bronze und Früheisenzeitlichen Südosteuropa, Berlin, 1995.
54. K. Mihovilić, Nezakcij nalaz grobnice 1981. godine, Monografije i katalogi, Arheološki muzej Istre, Pula, 1996.
55. K. Mihovilić, R. Matijašić, *Nesactium*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1998.
56. K. Mihovilić, Grobnica Epulonovih predaka, Arheološki muzej Istre, Pula, 1999.
57. K. Mihovilić, Nezakcij. Prapovijesni nalazi 1900-1953, MK 11, Arheološki muzej Istre, 2001.
58. K. Mihovilić, Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Književni krug Split, Split, 2002.
59. K. Mihovilić, Histri u Istri, Arheološki muzej Istre, Pula, 2013.
60. K. Mihovilić, Histri u Istri, (Put kroz svijet starih Histra), Arheološki muzej Istre, Pula, 2013.
61. K. Mihovilić, Rovinj i okolica prije Rima, Oetker-Voges Verlag, Kiel, 2002.
62. M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Istria 1940- 1948.*, Società istriana di archeologia e storia patria, Trieste 1949.
63. J. Mladin, Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija, Arheološki muzej Istre, Pula, 1966.
64. T. Mommsen: *Corpus inscriptionum Latinarum V*, Berlin, 1872- 1877.
65. M. L. Nava, "Appunti per un controllo con dati archeologici della tradizione- mitografica altoadriatica", *Padusa* 8, Rovigo, 1972.
66. A. Olmsted, *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*, Akaprint, Budimpešta, 1994.
67. Petrikovits: Trita, Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen altertumswissenschaft, J. B. Metzler, Stuttgart, 1939.
68. E. Polaschek: *Pola*, Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft, J. B. Metzlerscher, Stuttgart, 1951.

69. Lj. Popović, Antička grčka zbirka, kat. br. 90- 94, Narodni muzej, Beograd, Antika VII, Beograd, 1994. K. Mihovilić, Srebrni nakit iz Nezakcija, Diadora 16-17, Zadar, 1994-1995.
70. A. Puschi: La necropoli preromana di Nesazio, relazioni degli scavi, *Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria*, Poreč, 1905.
71. A. Rapp: Kybele, W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Teubner, Leipzig, 1890- 1894.
72. D. Rendić- Miočević, Ilirske onomastičke studije (III), *Živa antika*, 13- 14, Skoplje, 1964.
73. D. Rendić- Miočević, Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku, Simpozijum o Ilirima u antičko doba, 10-12. maja 1966. ANUBiH, pos. izd. knj. 5, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo, 1967.
74. G. Rosada, Moguća schola kod foruma u Nezakciju, in V. Girardi–Jurkić (ed.), Međunarodno arheološko savjetovanje 'Carski kult na istočnom Jadranu', Pula 27.–30. studenog 1997: program i sažeci priopćenja, Pula, 1997.
75. G. Rosada, (a cura di) Oppidum Nesactium, Una città istro-romana, Treviso: Edizioni Canova, Archeologia, Treviso, 1999.
76. M. Sanader, O podrijetlu kulta božanstva Terra Histria, U: *Rasprave o rimskim kultovima*, Hrvatska Matica, Zagreb, 1999.
77. M. Sanader, O antičkim kultovima u Hrvatskoj, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Vol.1 No.101, Arheološki muzej Split, Split, 2008.
78. B. Schiavuzzi, Attraverso l'agro colonico di Pola, AMSI XXIV, Parenzo, 1908.
79. G. Schwab, Najljepše priče klasične starine, Mladost, Zagreb, 1962.
80. F. R. Serra Ridgway, I Corredi del Fondo Scataglini a Tarquinia, Scavi della Fondazione ing. Carlo M. Lericci del Politecnico di Milano per la Soprintendenza archeologica dell'Etruria meridionale, vol. I., Milano, 1996.
81. M. Sinobad, Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj, *Opuscula archaeologica* 31, (221–263), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2007/ 2008.
82. P. Sticotti: Scavi di Nesazio, *Atti e memorie della societa istriana di archeologia e storia patria*, Poreč, 1934.
83. A. Stipčević, Iliri: povijest, život, kultura, Zagreb, 1989.
84. M. Šegvić, Stanovništvo rimskog Nezakcija prema epigrafičkim spomenicima: *Opuscula archaeologica* 11-12, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1987.

85. F. Tinè Bertochi, *Formazione della Civiltà Daunia dal X al VI. sec. a. C. Civiltà preist. e protohistoriche della Daunia*, Firenze, 1975, (271-275)
86. M. Todd, *Forum and Capitolium in the early Empire*, in F. Grew & B. Hobley (eds.), *Roman urban topography in Britain and the western Empire (CBA Research Report 59)*, London, 1985.
87. H. S. Versnel, *Bona Dea*, *Der Neue Pauly Enzyklopadie der Antike*, J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar, 1996.
88. R. Weishaupl, *Nesactium*, *JÖAI (Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien)* 4, Beč, 1901.
89. G. Wissowa, *Bona dea*, *Paulys-Wissowa Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*, J. B. Metzlerscher, Stuttgart, 1897.
90. G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, C. H. Beck'sche, München, 1912.
91. G. Wissowa, *Tellus*, *W. H. Roscher: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, B. G. Teubner, Leipzig, 1909- 1915.
92. G. Zampieri, *Ceramica greca, etrusca e italiota del Museo Civico di Padova II, Collezioni e musei archeologici del Veneto*, Roma, 1991.
93. M. Zaninović, *Zemljopisno- povijesni položaj luka Parentija i Nezakcija*, *Histria Archaeologica* 36/2005, Arheološki muzej Istre, Pula, 2005.

12. Popis slika

- Slika br. 1 Ulomak posude iz Nezakcija sa prikazom stiliziranog ljudskog lika, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 334.
- Slika br. 2 Dio brončane ručke lepeze iz Nezakcija, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 205.
- Slika br. 3 Brončana ručka s dodatkom bakrene rekonstrukcije lepeze iz Picuga, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 204.
- Slika br. 4 Željezno koplje iz 5. st. pr. Kr., pronađeno u Nezakciju, K. Mihovilić, Grobnica Epulonovih predaka, Pula, 1999, 13.
- Slika br. 5 Ulomci negovske kacige slovenskog tipa iz grobnice istražene 1981. godine. K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 254.
- Slika br. 6 Ulomci negovske kacige tipa Sanzeno iz grobnice istražene 1981. godine. K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 255.
- Slika br. 7 Zavjetni žrtvenik posvećen caru Gordijanu III, K. Mihovilić, Matijašić R., Nesactium, Pula, 1998, 7.
- Slika br. 8 Nezakcij-panoramski snimak, preuzeto sa <http://www.istria-culture.com/nezakcij-i111>, 8. 8. 2016.
- Slika br. 9 Pogled na tri antička hrama u gornjem desnom uglu, preuzeto sa <http://www.istria-culture.com/nezakcij-i111>, 8. 8. 2016.
- Slika br. 10 Torzo kamene plastike iz Nezakcija, Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 327.
- Slika br. 11 Stela iz Novilare, G. Rosada, (a cura di) Oppidum Nesactium, Una città istro-romana, Treviso: Edizioni Canova, Archeologia, Treviso, 1999, 166.
- Slika br. 12 Božica plodnosti i konjanik iz Nezakcija, 6. st. pr. Kr., V. Girardi Jurkić, Arheologija i umjetnost Istre, Pula, 1986, 19.
- Slika br. 13 Frontalni prikaz božice plodnosti sa velike skulpture, K. Mihovilić, Matijašić R., Nesactium, Pula, 1998, 17.

Slika br. 14 Skulptura žene koja sjedi iz Nezakcija, K. Mihovilić, Matijašić R., Nesactium, Pula, 1998, 27.

Slika br. 15 Velika Majka iz Napulja, s. Perown, Rimska mitologija, Otokar Keršovani, Ljubljana, 1986, 61.

Slika br. 16 Konjanik iz Nezakcija sa velike skulpture, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 347.

Slika br. 17 Figurice konja od slonovače ili jelenjeg roga iz bogatih grobova iz 1. Vača, 2. Nezakcija, 3. Paestrine, K. Mihovilić, Rovinj i okolica prije Rima, Oetker-Voges Verlag, Kiel, 2002, 26.

Slika br. 18 Dvojna glava iz Nezakcija, preuzeto sa <http://www.istria-culture.com/nezakcij-i111,8.8.2016>.

Slika br. 19 Torzo kamene plastike iz Nezakcija, Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Željezno doba, Sarajevo, 329.

Slika br. 20 Ploča od vapnenca s polukružnim udubljenjima, Limska gradina, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 338.

Slika br. 21 Kamen s polukružnim udubljenjima iz ograde grobnice iz Nezakcija, K. Mihovilić, Grobnica Epulonovih predaka, Pula, 1999, 9.

Slika br. 22 Ploča od vapnenca s polukružnim udubljenjima iz Nezakcija, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 336.

Slika br. 23 Grupa žara lokalne izrade iz groba I/12, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 241.

Slika br. 24 Grupa situlastih posuda i kaleža venetskog i svetolucijskog tipa iz groba I/12, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 240.

Slika br. 25 Žičane brončane ogrlice i naušnice s ušicom i kvačicom iz Nezakcija i Picuga, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 215.

Slika br. 26 Grupa brončanih posuda iz groba I/12 K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 214.

Slika br. 27 Dio brončane ručke lepeze iz Nezakcija, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 204.

Slika br. 28 Grupa posuda tipa Daunio III iz grobnice istražene 1981. godine, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 261.

Slika br. 29 Par buccheroidnih oinochoa iz grobnice istražene 1981. godine, K. Mihovilić,

Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 260.

Slika br. 30 Kamenu aru Eji Augusti iz Nezakcija posvećuje Lucije Torije Stefan, K. Mihovilić, Matijašić R., Nesactium, Pula, 1998, 30.

Slika br. 31 Zabat tzv. Ejinog hrama iz 1. stoljeća, K. Mihovilić, Matijašić R., Nesactium, Pula, 1998, 42.

Slika br. 32 Brončani privjesci oblika češlja, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 208.

Slika br. 33 Ulomci crno i crvenoslikanog kratera a colonette - kelebe pronađeni u zoni rimskih hramova u Nezakciju K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 262.

Slika br. 34 Oinochoe oblika ženske glave iz Nezakcija, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 262.

Slika br. 35 Situla s prikazom pomorske bitke iz Nezakcija, K. Mihovilić, Histri u Istri, AMI, Pula, 2013, 248.